

Co-funded by
the European Union

Таълимоти иқтисодиёти даврӣ дар таҳсилоти олии кишварҳои Осиёи Марказӣ

WP2 / D 2.1

Date 18 July 2024

Таҳияи нақшаҳои таълимӣ ва модулҳои инноватсионӣ дар
иқтисодиёти даврӣ ва рушди устувор

101129169

Шарикон:

Шарикон:

Мундарица

1. Муқаддима ва замина.....	3
Хадафҳо.....	4
2. Нишондиҳандаҳои иқтисодиёти даврӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ.....	5
Методологияи мониторинги иқтисодиёти даврии Eurostat	7
Арзёбии моделҳои иқтисодиёти даврӣ дар Осиёи Марказӣ.....	10
Сиёсат ва идоракунии.....	12
Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ	13
Пешбурди фаъолонаи принципҳои иқтисодиёти даврии Қазоқистон тавассути Концепсияи иқтисоди сабз, аз ҷумла ташаббусҳои коркарди такрорӣ ва лоиҳаҳои энергияи таҷдидшаванда, таснифи саҳми ночизи онро ба ММД-и даврӣ дастгирӣ мекунад. Дар Тоҷикистон татбиқи маҳдуди таҷрибаҳои иқтисодиёти даврӣ мушоҳида мешавад, ки асосан ба идоракунии партовҳои кишоварзӣ ва кӯшишҳои коркарди партовҳо дар ҳаҷми хурд нигаронида шудааст. Қадамҳои аввалин дар самти таҷрибаҳои иқтисодиёти даврӣ, бахусус дар бахши энергетикаи Туркманистон саҳми ночизро ба ММД аз лоиҳаҳои энергияи барқароршаванда ва самаранокии энергияи нишон медиҳанд. Афзоиши саҳми аз коркарди дубора, энергияи барқароршаванда ва ташаббусҳои устувори кишоварзӣ нишон медиҳад, ки саҳми ММД-и даврӣ дар Ўзбекистон меафзояд.	14
Таҳлили селҳои маводӣ.....	14
Идоракунии партовҳо	15
Таъсир ба муҳити зист.....	23
Инноватсия ва сармоягузорӣ	26
Хулоса.....	29
3. Сиёсати миллии кишварҳои Осиёи Марказӣ оид ба иқтисодиёти даврӣ.....	33
Арзёбии сиёсатҳо ва муқаррарот оид ба иқтисодиёти даврӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ	33

1. Муқаддима ва замина

Зарурияти гузариш ба иқтисодиёти даврӣ аз ҳарвақта дида муҳимтар гардидааст. Ҳамасола дар саросари ҷаҳон зиёда аз 100 миллиард тонна мавод - аз металлҳо ва маъданҳо то сӯзишвориҳои истихроҷшаванда ва захираҳои биологии аз олами набототу ҳайвонот гирифташуда истеъмол карда мешаванд. Аммо, танҳо 8,6% ин маводҳо дубора коркард ва дубора мавриди истифода қарор мегиранд. Истеъмоли захираҳои мо назар ба соли 1970 се баробар афзудааст ва агар чунин тамоюл идома ёбад, ин нишондиҳанда то соли 2060 боз ду баробар афзоиш хоҳад ёфт. Барои ба таври устувор нигоҳ доштани суръати имрӯзаи истифодаи захираҳо, иқтисодиёти 1,5 Замин лозим меояд.

Осиёи Марказӣ минтақаи хеле осебпазир аз офатҳои табиӣ ва фишорҳои экологӣ мебошад, ки ин ба ноил гардидан ба коҳиши камбизоатӣ ва шукуфоии муштарак таҳдид мекунад. Таъсири тағйирёбии иқлим ин фишорҳоро шадидтар намуда, ба заминҳои қорам таъсир мерасонад, ноустувории амнияти озуқавориро ба миён меорад, рушди иқтисодиро боз меорад, махсусан ба ҷамоатҳои деҳоти аз замин вобастабуда таъсири ҷиддӣ мерасонад¹.

Дар тамоюли ҷаҳонишавии рӯ ба сӯи рушди устувор, иқтисодиёти даврӣ ҳамчун стратегияи асосӣ, бахусус дар минтақаҳои ба захираҳо вобаста, ба мисли Осиёи Марказӣ, пайдо шудааст. Гузариш аз иқтисодиёти хатӣ ба даврӣ на танҳо манфиатҳои экологиро ваъда медиҳад, балки устувориҳои иқтисодиро тавассути коҳиш додани вобастагӣ аз воридоти ашёи хом, мусоидат ба инноватсия ва фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ афзоиш медиҳад. Барои Осиёи Марказӣ, ин гузариш потенциали коҳиш додани таъсири манфии тағйирёбии иқлим ва таназзули муҳити зистро дорад, бахусус дар ҷамоатҳои деҳот, ки бештар ба кишоварзӣ ва захираҳои табиӣ таъҷиб мекунад.

Аммо, сарфи назар аз эътирофи афзояндаи аҳамияти амалияҳои даврӣ, минтақа дар татбиқи онҳо бо мушкилоти ҷиддӣ рӯбарӯ аст. Ин мушкилот маълумоти маҳдудро дар бораи истифодаи захираҳо, меъёрҳои коркарди такрорӣ ва идоракунии партовҳо дар бар мегиранд, ки ба таҳия ва мониторинги сиёсати иқтисодиёти даврӣ монеъ мешаванд. Илова бар ин, дар минтақа нишондиҳандаҳои муқарраршуда ва инфрасохтор барои ҷен кардан ва пешбурди самараноки гардиш мавҷуд нест. Баъзе кишварҳо ба мисли Қазоқистон ва Ўзбекистон дар таҳияи сиёсат ва коркарди партовҳо ба пеш қадам мезананд, аммо кишварҳои дигар, ба мисли Туркманистон ва Тоҷикистон дар ҷаҳорҷӯби сиёсати иқтисодиёти даврӣ ва навоариҳо дар ин самт ақиб мондаанд.

¹ <https://www.undp.org/kyrgyzstan/press-releases/green-economy-forum-discuss-green-economy-development-central-asia>

Барои пурра амалӣ намудани манфиатҳои иқтисодии даврӣ, ҳамгироии принципҳои он дар бахшҳои гуногун, аз ҷумла маориф хеле муҳим аст. Муассисаҳои таҳсилоти олии дар ташаккули пешвоён ва мутахассисони оянда, ки метавонанд гузариш ба иқтисодии даврӣ татбиқ намоянд, нақши ҳалкунанда мебозанд. Аз ин рӯ, баҳо додан ва тақвим додани ҳамгироии мафҳумҳои иқтисодии даврӣ дар барномаҳои таълимӣ донишгоҳҳои Осиеи Марказӣ муҳим аст, то донишҷӯён малака ва донишҳои зарурӣ барои саҳмгузори ба рушди устувор ба даст оранд.

Ин гузориш таҳлили вазъи кунунии таҳсилотро оид ба иқтисодии даврӣ дар Осиеи Марказӣ, арзёбии сиёсатҳои миллии пуштибонӣ аз таҷрибаҳои иқтисодии даврӣ ва пешниҳоди стратегияҳои тақвиятдиҳандаи қабули принципҳои иқтисодии даврӣ барои минтақаро дар бар мегирад. Дар он инчунин иқтидори муассисаҳои таҳсилоти олии барои нақши марказӣ доштан дар ин гузариш ва саҳм гузоштан ба рушди устувор дар Осиеи Марказӣ баррасӣ мегардад.

Ҳадафҳо

- таҳлили иқтидори кишварҳои Осиеи Марказӣ оид ба иқтисодии даврӣ бо мақсади ҳамроҳсозӣ ва таҳлили муқоисавӣ дар саросари минтақа
- арзёбии ҳамгироии кунунии принципҳои иқтисодии даврӣ ва таҷрибаҳои рушди устувор ба барномаҳои таълимӣ таҳсилоти олии дар кишварҳои Осиеи Марказӣ
- таҳлили ҷаҳорҷӯбаҳои мавҷудаи сиёсат, қонунгузори ва тадбирҳои танзимкунанда, ки қабул ва татбиқи принципҳои иқтисоди даврӣ дар кишварҳои Осиеи Марказӣ дастгирӣ мекунанд
- арзёбии барномаҳо ва нақшаҳои таълимӣ ҷорӣ, ки аз ҷониби донишгоҳҳои шарик аз Осиеи Марказӣ дар соҳаи иқтисодии даврӣ ва рушди устувор пешниҳод гардидаанд
- муайян ва арзёбии нақшҳо, ҳамкориҳо ва таъсири ҷонибҳои гуногуни манфиатдор дар пешбурди ташаббусҳои иқтисодии даврӣ дар Осиеи Марказӣ

2. Нишондиҳандаҳои иқтисодиёти даврӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Мафҳум ва усулҳои ҳисобкунӣ

Ягон нишондиҳандаи ягонае вучуд надорад, ки сатҳи даврии иқтисодиётро дар кишвар ҳамачониба чен кунад, ба ҷои ин, муносибати бисёрҷанбаи ҳисобкунӣ ва нишондиҳандаҳои гуногунро дар бар гиранда, зарур аст. Мувофиқи чаҳорҷӯбаи мониторинги иқтисодиёти даврии Комиссияи Аврупо (2018), нишондиҳандаҳои асосии арзёбии он маҳсулнокии захираҳо, сатҳи коркарди такрорӣ, тавлиди партовҳо ва саҳми иқтисодиёти даврӣ дар ММД мебошанд. Ин равиши чанд нишондиҳандадор мураккабӣ ва фарогирии принципҳои иқтисодиёти даврӣро, ки ҷанбаҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар бар мегиранд, инъикос мекунад (Geissdoerfer et al., 2017). Ҳамин тариқ, ҳамбастагии нишондиҳандаҳо баҳодиҳии ҳамачониба ва дақиқи пешрафти кишварро дар самти татбиқи иқтисодиёти даврӣ таъмин менамоянд.

Мувофиқи маълумоти Созмони ҷаҳонии гумрук иқтисодиёти даврӣ як низоми иқтисодие мебошад, ки барои нигоҳ доштани гардиши захираҳо тавассути барқарорсозӣ, нигоҳдорӣ ё баланд бардоштани арзиши онҳо ва ба ин васила мусоидат намудан ба рушди устувор истифода мегардад². Ин бо системаи анъанавии иқтисодии хаттӣ, ки асосан ба модели «гирифтани-истеҳсол-истеъмол-партофтани» асос ёфтааст, мухолиф аст.

Усулҳо ва нишондиҳандаҳои асосӣ таҳлили селҳои мавод (ТСМ) барои арзёбии самаранокии захираҳо ва гардиши мавод (Хаас ва дигарон, 2015), нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ба монанди ММД бо назардошти таназзули муҳити зист тасҳеҳшуда ва саҳми иқтисодиёти даврӣро дар ММД (Комиссияи Аврупо, 2018) инчунин нишондиҳандаҳои идоракунии партовҳо, ба монанди нишондиҳандаҳои сатҳи коркард ва безаргардонии партовҳоро дар бар мегирад (OECD, 2019). Маҳсулнокии захираҳо тавассути истифодаи захираҳо барои як воҳиди ММД ва сатҳи истихроҷи захираҳо чен карда мешаванд ва таъсир ба муҳити зист тавассути партовҳои карбон ва пайомадҳои он ба муҳити зист чен карда мешавад (Global Footprint Network, 2019). Нишондиҳандаҳои инноватсия ва сармоягузорӣ хароҷоти корҳои илмӣ-тадқиқотӣ (КИТ) ва афзоиши стартапҳо дар соҳаи иқтисодиёти даврӣро дар бар мегиранд (Ellen MacArthur Foundation, 2015). Самаранокии сиёсат ва идоракунии бо мавҷудияти сиёсатҳои иқтисодиёти даврӣ ва ва оғоии мардум аз он арзёбӣ мешавад (European Environment Agency, 2016). Нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ шуғл дар бахшҳои иқтисодиёти даврӣ ва мавҷудияти барномаҳои омӯзишии марбутаро пайгирӣ мекунанд. (OECD, 2019). Нишондиҳандаҳои соҳавӣ ба сатҳи коркард ва истифодаи такрорӣ дар соҳаҳо, ба монанди сохтмон, насосҷӣ ва бастабандӣ нигаронида мешаванд (EMF, 2015). Ҳисобот оид ба холигиҳои даврӣ ҳиссаи маводҳои ба иқтисодиёт баргардонидашударо чен мекунад (Circle Economy, 2020). Ҷамъоварӣ ва таҳлили

²https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/events/2022/greener-hs/session-3/iso-tc-323-iso_international-standardization-activities-in-the-circular-economy.pdf?la=en

боътимоди маълумот аз ҷониби агентҳои омили миллӣ, агентҳои экологӣ, ҳисоботҳои соҳавӣ ва тадқиқот муҳим мебошанд. Чаҳорчӯба ва стандартҳои байналмилалӣ ба монанди ISO 14000, нишондиҳандаҳои SDG ва нишондиҳандаҳои иқтисодиёти даврии Комиссияи Аврупо сохтори иловагиро барои баҳодихӣ таъмин мекунанд. (ISO, 2015; UN, 2015; European Commission, 2018).

Ба наздикӣ як қатор стандартҳои байналмилалӣ ISO 59 000 таҳия шудаанд, аз ҷумла:

ISO 59004:2024 – Иқтисодиёти даврӣ - Луғат, принципҳо ва роҳнамо барои татбиқ³

ISO 59010:2024 – Иқтисодиёти даврӣ - Роҳнамо оид ба гузариш ба моделҳои тичоратӣ ва шабакаҳои арзишӣ⁴

ISO 59020:2024 Иқтисодиёти даврӣ – Ченкунӣ ва баҳодихии самаранокии Иқтисодиёти даврӣ⁵

ISO/DIS 59040 Иқтисодиёти даврӣ – Варақаи маълумот дар бораи даврагии маҳсулот (дар ҳоли таҳия)⁶.

Силсилаи ҳуҷҷатҳои ISO 59000 барои ҳамоҳангсозии фаҳмиши иқтисодиёти даврӣ ва дастгирии татбиқ ва андозагирии он тарҳрезӣ шудааст. Силсила инчунин созмонҳоро, аз қабили созмонҳои давлатӣ, саноатӣ ва ғайритичоратӣ барои саҳмгузори дар татбиқи Рӯзномаи СММ барои рушди устувор то соли 2030 дастгирӣ мекунад.⁷

Якҷоя кардани ин нишондиҳандаҳо тасвири пурраи табиати даврагии иқтисодиётро фароҳам оварда, ба сиёсатмадорон ва ҷонибҳои манфиатдор дар муайян кардани соҳаҳои ба тақмил ниёздошта ва пайгирии пешрафти он бо мурури замон кӯмак мекунад.

Расми 1: Нишондиҳандаҳои иқтисодиёти даврӣ

³ <https://www.iso.org/standard/80648.html>

⁴ <https://www.iso.org/standard/80649.html>

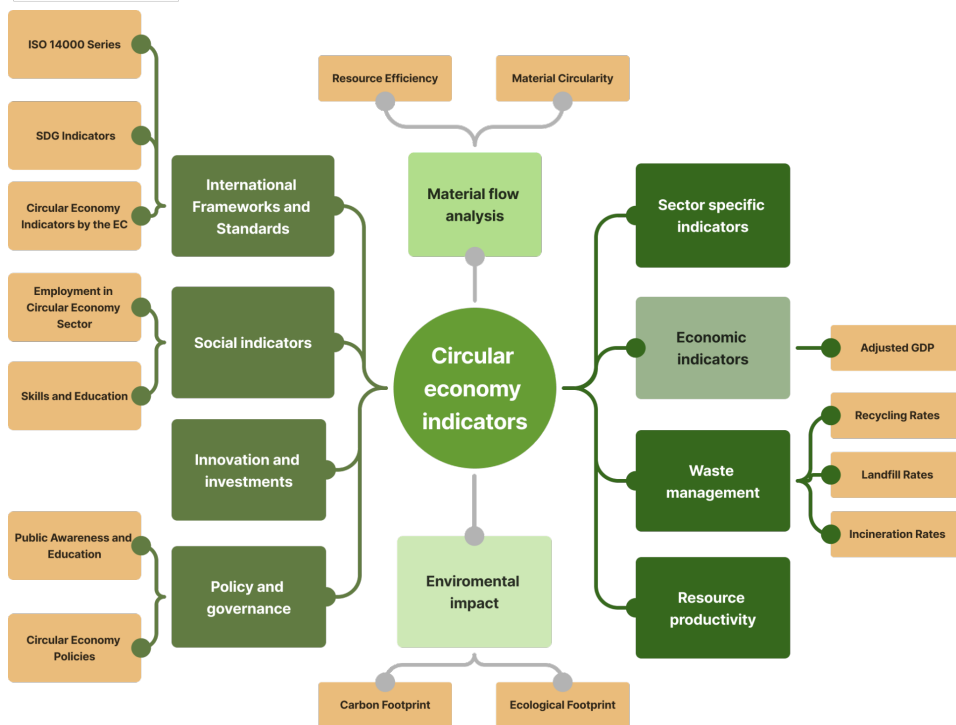
⁵ <https://www.iso.org/standard/80650.html>

⁶ <https://www.iso.org/standard/82339.html>

⁷ <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:59040:dis:ed-1:v1:en>

Co-funded by
the European Union

Манбаъ: Таҳияи худ

Аксари нишондиҳандаҳо барои чен кардани сатҳи даврагии иқтисодиёт дар Осиёи Марказӣ ва дар маҷмӯъ дар минтақа ба осонӣ дастрас нестанд, пеш аз ҳама бо сабаби маҳлуд будани инфрасохтори ҷамъоварии маълумот ва сатҳҳои гуногуни ӯҳдадорӣ ба принсипҳо ва амалияҳои иқтисодиёти даврӣ, ки дар минтақа татбиқ мешаванд, инчунин набудани нишондиҳандаҳои муқарраршудаи омили миллӣ ва минтақавӣ барои чен кардани даврагии иқтисодиёт.

Тибқи маълумоти OECD (2019), кишварҳои Осиёи Марказӣ дар дарёфти маълумоти дақиқ ва ҳамаҷониба дар бораи самаранокии истифодабарии захираҳо, сатҳи коркарди такрорӣ, таҷрибаҳои идоракунии партовҳо ва дигар нишондиҳандаҳои калидӣ, ки барои арзёбии самаранокии иқтисодиёти даврӣ заруранд, дучори мушкилоти ҷиддӣ ҳастанд. Ин норасоии маълумот имконияти татбиқи сиёсатҳои самаранок ва пайгирии пешрафтро душвор мегардонад ва зарурати тавсеаи иқтисодии оморӣ ва афзоиши ҳамкориҳои минтақавиро барои таҳия ва стандартизатсияи нишондиҳандаҳои иқтисодиёти даврӣ таъкид мекунад.

Методологияи мониторинги иқтисодиёти даврии Eurostat

Чаҳорҷӯби ҳамаҷонибаи мониторинги иқтисодиёти даврӣ аз ҷониби Eurostat - идораи омили Иттиҳоди Аврупо ҷорӣ карда шудааст.

Соҳтор аз панҷ баҳши мавзӯӣ бо ҷамъи умумии 11 нишондиҳандаи оморӣ, ки баъзеи онҳо зернишондодҳои иловагӣ доранд, иборат мебошад⁸:

⁸ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/circular-economy/information-data>

- **истехсолот ва истеъмолот** (се нишондиҳандаҳои оморӣ: истеъмолати моддӣ, хариди давлатии сабз, тавлиди партовҳо);

- **Идоракунии партовҳо** (ду нишондиҳандаҳои оморӣ: меъёрҳои умумии такрорӣ; меъёрҳои коркарди партовҳо барои партовҳои мушаххас);

- **ашъиҳои хоми дуюмдараҷа** (ду нишондиҳандаҳои оморӣ: саҳми ашёи такроран коркардшуда ба талабот ба ашёи хом; савдои ашёи хоми такроран коркардшаванда байни кишварҳои ИА ва бо тамоми ҷаҳон + ду зернишондод барои чен кардани саҳми ашёи такроран коркардшуда ба ашёи хом);

- **рақобатпазирӣ ва инноватсия** (ду нишондиҳандаҳои оморӣ: сармоягузориҳои хусусӣ, ҷойҳои корӣ ва арзиши умумии иловашуда; инноватсия)

- **устувории ҳаётӣ ва устувории ҷаҳонӣ** (ду нишондиҳандаҳои оморӣ: устувории глобалӣ тавассути иқтисодиёти даврӣ; устувории ҳаётӣ тавассути иқтисодиёти даврӣ. Ҳар як нишондиҳанда ду зернишондод дорад.)

Аксари нишондиҳандаҳои ин ҷаҳорҷӯба омили расмӣ мебошанд, ки аз Eurostat гирифта шудаанд. Дигар маълумот аз ҷониби Маркази муштараки тадқиқотӣ ва шӯъбаи Комиссияи Аврупо бо номи Мудирияти генералии бозори дохилӣ, саноат, соҳибкорӣ ва бизнеси хурду миёна таҳия карда шудааст.

Бояд гуфт, ки омӯзиши маълумоти мавҷудаи оморӣ дар вебсайтҳои ниҳодҳои омили ҷаҳор кишвари мавриди баррасӣ нишон медиҳад, ки дар ҷаҳор кишвари Осиёи Марказӣ (Қазоқистон⁹, Тоҷикистон¹⁰, Туркменистон¹¹, Узбакистон¹²) чунин маҷмӯи нишондиҳандаҳо муқаррар карда нашудааст.

Ду маҳсулоти омили ба иқтисодиёти даврӣ мансубиятдоштаи Евростат мавҷуданд, аз ҷумла: 1) диаграммаи Санки селҳои ашёҳои моддӣ дар ҶТҶИИ Аврупо; ва 2) меъёри гардиши мавод ё таносуби даврӣ, яъне таносуби маводе, ки аз нав коркард ва ба иқтисодиёт баргардонида мешаванд.

Диаграммаи селҳои маводи Eurostat-и Санки ҳаҷми маводи истихроҷшуда, воридшуда, коркардшуда ё партовҳои безаргардонидашуда ба ин алоқамандро нишон медиҳад.

То соли 2022, 68 ҶИИ (5,54 ГТ) ашёи коркардшуда дар ИА (8,16 ГТ) аз истихроҷи дохилӣ, 20 ҶИИ аз воридот (1,60 ГТ) ва 12 ҶИИ аз коркард ва истифодабарии дубора (1,02 ГТ) ва 61 ҶИИ ашёи такроран коркардшуда барои истеҳсоли маҳсулот истифода бурда мешавад (4,98 ГТ).

⁹ <https://stat.gov.kz/ru/>

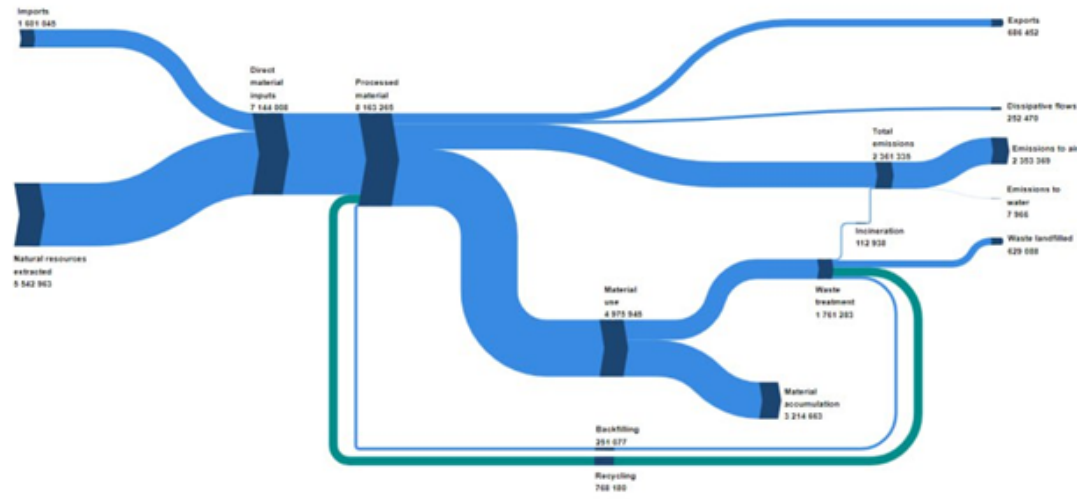
¹⁰ <https://www.stat.tj/ru/>

¹¹ <https://www.stat.gov.tm/>

¹² <https://stat.uz/ru/>

Расми 2: Селаҳои моддӣ дар Иттиҳоди Аврупо, яъне диаграммаи Санки.

Манбаъ: Eurostat 2022

Евростат як нишондиҳанда барои ҷаҳорҷӯбаи мониторинги ИА барои иқтисодиёти даврӣ таҳия кардааст, ки ба андозагирии гардиш дар сатҳи макроиқтисодӣ равона шудааст. Ин нишондиҳанда "ставкаи истифодабарии даврии маводҳо" номида мешавад, ки онро суръати даврӣ меноманд ва он саҳми маводи такроран истифодашударо дар истифодабарии умумии маводҳо чен мекунад.

Меъёри гардиш ин ҳиссаи захираҳои моддии дар ИА истифодашаванда мебошад, ки аз маводи партовҳои такроран истифодашуда гирифта шудааст ва ҳамин тариқ ашёи хоми аввалияро аз истихроҷ сарфа мекунад. Сатҳи баланди гардиш маънои онро дорад, ки бештар маводи дуҷумдараҷа ашёи хоми аввалро иваз мекунад ва ба ин васила таъсир ба муҳити зисти ва истихроҷи маводи аввалияро коҳиш медиҳад.

Дар соли 2022 суръати гардиши истифодаи такрорӣ маводҳо дар ИА 11,5 фоизро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2004 3,3 банди фоизӣ зиёд буд.

Тавсифоти диаграммае, ки аз ҷониби Евростат пешниҳод шудааст, як қатор концепсияҳоро аз қабилӣ "воридоти мустақими мавод (DMI)", "истифодабарии такрорӣ", "дубора пур кардан", "истеъмоли маводи дохилӣ (DMC)", "барқарорсозӣ" ва ғайраро бо истинодҳои муайян ба дастурҳои ИА дар бар мегирад. Масалан, мафҳуми коркарди партовҳо тавре, ки дар Дастури ҷаҳорҷӯбаи партовҳо муайян карда шудааст ва ҳисобкунии меъёри коркарди партовҳо бояд тавре сурат гирад, ки он дар Директива нишон дода шудааст. Масалан, коркарди такрориро ба зергурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст - "Истифодаи такрорӣ мавод" ва коркарди органикӣ "Коркарди такрорӣ - компост ва ҳазм". Усули охирин танҳо барои партовҳои органикӣ алоҳида ҷамъоварикардшуда имконпазир аст. Тибқи луғат, мафҳумҳои коркарди такрорӣ ва истифодабарии такрорӣ дар Дастуралҳои партовҳо аз таърифиҳои мувофиқ дар Директиваи ҷаҳорҷӯбаи партовҳо қисман дур мешаванд:

1. Истилоҳи «коркарди такрорӣ», ки дар Дастурамал оид ба партовҳо муайян шудааст, амалиёти дубора пур карданро дар бар намегирад.

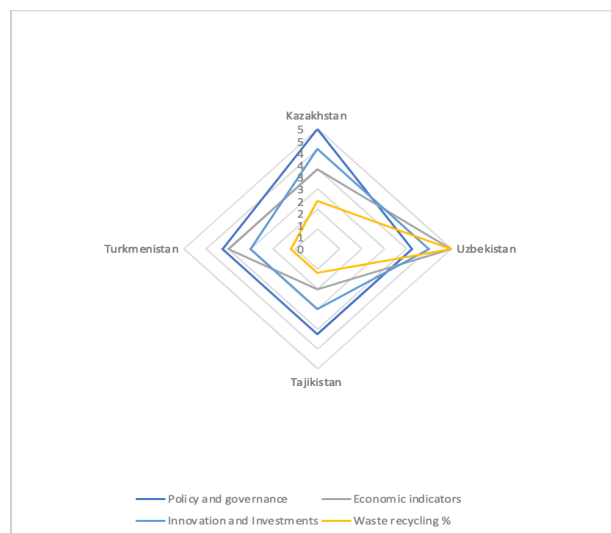
2. Мафҳуми истифодабарии такрорӣ, ки дар Дастури бастабандии 94/62/ЕС ва Директиваи WEEE 2002/96/ЕС муайян шудааст, хусусиятҳоеро дар бар мегирад, ки дар Дастури чаҳорҷубаи партовҳо пешбинӣ нашудааст.

Бояд қайд кард, ки мавҷуд набудани санаду меъёрҳои миллии коркарди партовҳо, таҷрибаҳои дахлдори идоракунии партовҳо ва нишондиҳандаҳои омӯрӣ оид ба минтақаҳо, тамоми кӯшишҳои пешниҳоди ҳисобкунии шабеҳи коэффисиенти гардиш дар кишварҳои Осиёи Марказиро ҳалалдор мекунад. Дар ҳамин ҳол, барои арзёбии давронӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ як қатор нишондиҳандаҳои иқтисодии даврӣ метавонанд истифода шаванд (ниг. Расми 1).

Арзёбии моделҳои иқтисодии даврӣ дар Осиёи Марказӣ

Вобаста ба маълумоти дар Осиёи Марказӣ дастрасбуда, нишондиҳандаҳои иқтисодии даврӣ ҷамъоварӣ, таҳлил ва муқоиса карда шуданд. Диаграммаи радарии дар поён овардашуда шарҳи муқоисавии нишондиҳандаҳои иқтисодии даврии Қазоқистон, Ўзбекистон, Туркманистон ва Тоҷикистонро дар доираи чаҳор категория пешниҳод мекунад: сиёсат ва идоракунӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, инноватсия ва сармоягузорӣ ва фоизи коркарди такрорӣ партовҳо.

Расми 3: Таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои интихобшудаи иқтисодии даврӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Манбаъ: Таҳияи худ

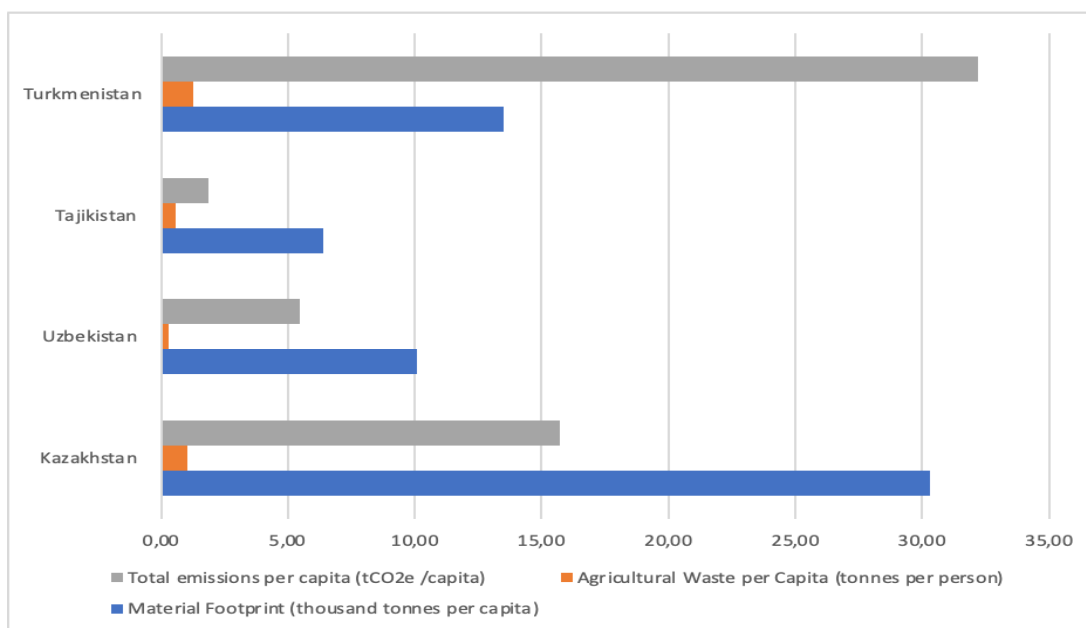
Қазоқистон дар сиёсат ва идоракунӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, инноватсия ва сармоягузорӣ пешсаф аст, аммо ба ҳар ҳол бояд таҷрибаи коркарди такрорӣ партовҳоро тақмил диҳад. Ўзбекистон нишондиҳандаҳои мутавозинро бо ҳолҳои мӯътадил дар сиёсат, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва инноватсия нишон медиҳад ва бо суръати баландтарини коркарди такрорӣ партовҳо фарқ мекунад. Туркманистон ва Тоҷикистон

бо заминаҳои сиёсии заифтар, фаъолияти иқтисодӣ ва талошҳои инноватсионӣ суҷба суръати ба таври қобили мулоҳиза пасти коркарди партовҳо ақиб мондаанд. Ин натиҷаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ҳоле ки Қазоқистон ва Узбакистон ба сӯи иқтисодиёти даврӣ пеш мераванд, Туркменистон ва Тоҷикистон ба таври ғаврӣ бояд ҷаҳорҷӯбаҳои сиёсӣ, ташаббусҳои иқтисодӣ ва сармоягузориҳо дар амалияҳои даврӣ тақвият диҳанд. Дар маҷмӯъ, беҳтар кардани идоракунии ва коркарди тақрори партовҳо як самти калидии беҳбуд бахшидан дар саросари минтақа барои ноил шудан ба рушди устувор боқӣ мемонад.

Нишондиҳандаҳои сифатӣ дар расми зерин муқоиса карда шудаанд. Нишондиҳандаҳои пешниҳодшуда: партовҳои умумии ба сари аҳоли (tCO₂e ба сари аҳоли), партовҳои кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли (тонна ба сари аҳоли) ва партовҳои моддӣ ба ҳар сари аҳоли (тонна ба сари аҳоли).

Расми 4: Муқоисаи нишондиҳандаҳои ҷудоғонаи экологӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Манбаъ: Таҳияи худ

Ин расм тафовути ҷиддии нишондиҳандаҳои экологиро дар кишварҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳад. Туркменистон аз ҳама сатҳи баландтарини партовҳо ва партовҳои кишоварзиро ба сари аҳоли дорад, ки аз фишори ҷиддӣ ба муҳити зист шаҳодат медиҳад. Қазоқистон аз ҳама бештар партовҳо ва бузургтарин истифодабарии онҳоро дорад, ки ин захирағалабии иқтисодиёти онро таъкид мекунад. Ёзбекистон партовҳои муътадил ва коркарди миёнаи онҳоро дорад, аммо мизони партовҳои кишоварзӣ нисбатан баланд аст. Тоҷикистон, ки камтарин партовҳо ва коркарди онҳоро дорад, дар идоракунии партовҳои кишоварзӣ то ҳол бо мушкилот рӯбарӯ аст.

Маълумоти муфассал ва маълумот барои ҳар як нишондиҳанда дар бобҳои минбаъда оварда шудаанд.

Сиёсат ва идоракуни

Кишварҳо узви як қатор шартномаҳои байналмилалӣ мебошанд, ки селаҳои моддии ба муҳити зист таъсиркунандаро танзим мекунад ва ҳисоботи мувофиқро талаб мекунад. Масалан, ҷаҳор кишвари Осиёи Марказӣ (Қазоқистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон) узви Протоколи Монреал дар бораи моддаҳои вайронкунандаи қабати озон ва Конвенсияи Базел дар бораи назорати интиқоли фаромарзии партовҳои хатарнок ва нобудсозии онҳо мебошанд. Аз рӯи маълумотҳои КИА СММ, баъзан вақт кишварҳо дар иҷрои ӯҳдадорихоӣ ҳисоботдиҳии худ тибқи Конвенсия дар бораи назорати интиқоли фаромарзии партовҳои хатарнок ва нобудсозии онҳо мушкилӣ мекашанд¹³. Аз сабаби он, ки маълумоти ҳисоботӣ дар вебсайтҳои мақомоти ваколатдори миллии ин давлатҳо дастрас нестанд, баъзе маълумотҳоро аз ҳисоботи умумии оморӣ, ки аз ҷониби агентҳои омори миллии тартиб дода шудаанд, гирифтани мумкин аст. Илова бар ин, омори алоҳидаро оид ба кишварҳо дар бораи рушди сабз дар портали OESD.Stat пайдо кардан мумкин аст¹⁴.

Ҷаҳор кишвар як қатор мушкилоти шабеҳ доранд, ба монанди набудани танзими техникӣ, зеро дастурҳои соҳавӣ ва инчунин BREF (ҳуччати маълумотӣ оид ба беҳтарин усулҳои дастрас) оид ба ҳифзи захираҳо ва идоракунии партовҳо ҳатмӣ нестанд ва ба таври васеъ татбиқ намешаванд. Ин тафовут дар танзими техникӣ баъзе хусусиятҳои модели иқтисодиро муайян мекунад, ки нисбат ба моделҳои давршакл бештар хусусиятҳои хатӣ дорад. Аз нуқтаи назари танзими техникӣ, вазъият дар Қазоқистон нисбатан беҳтар аст, зеро бахши саноатӣ ба наздикӣ дар баъзе соҳаҳо таҳия ва татбиқ карда шудааст¹⁵, Ассотсиатсияи идоракунии партовҳои Қазоқистон фаъолияти худро барои муттаҳидсозӣ ва такмил додани фаъолияти корхонаҳои коркарди партовҳо дар тамоми мамлакат суръат мебахшад.

Ҷамчунин, дар аксари кишварҳо қонунгузориҳои лозима вучуд надорад ва муҳимтар аз ҳама, ҷудокунии партовҳо роҳандозӣ нашудааст. Идоракунии партовҳо асосан дар ташкили ҷойҳои ҷамъоварӣ, стансияҳои интиқоли партовҳо ва партовгоҳҳои калони партовҳои саҳти ноҳиявӣ ва минтақавӣ ифода меёбад. Партовҳо дар партовгоҳҳо асосан бе ҷудо кардан ба навҳо ворид мегарданд, гарчанде ки солҳои охир вазъи ҷудокунии партовҳо то андозае беҳтар шудааст. Ҷамчунин танзими бастаҳои пластикӣ, партовҳои электронӣ ва барқӣ вучуд надорад.

Ҷаҳор кишвар бо мушкилоти шабеҳ рӯбарӯ ҳастанд, ки метавонанд ба татбиқ ва андозагирии даврагии иқтисодӣ таъсир расонанд. Яке аз онҳо маҳдудияти танзими техникӣ ба технологияҳои беҳтарини мавҷуда ва набудани технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза (сабзи собитшуда) дар бозор мебошад, ҳарчанд BREF (Ҳуччати маълумотӣ оид ба беҳтарин усулҳои дастрас), аз ҷумла ҳуччатҳои марбут ба ҳифзи захираҳо,

¹³ https://uzbekistan.un.org/sites/default/files/2020-10/ECE.CEP_188.Eng_.pdf,

[https://ers.basel.int/ERS-](https://ers.basel.int/ERS-Extended/FeedbackServer/fsadmin.aspx?fscontrol=respondentReport&surveyid=83&voterid=56311&readonly=1&nomenu=1)

<Extended/FeedbackServer/fsadmin.aspx?fscontrol=respondentReport&surveyid=83&voterid=56311&readonly=1&nomenu=1>

¹⁴ <https://stats.oecd.org/>

¹⁵ <https://igtipc.org/ru/best-available-techniques>

Co-funded by
the European Union

коркард ва истифодаи такрорӣ ва идоракунии партовҳо ҳатмӣ нестанд ва дар саноат (Ўзбекистон¹⁶, Тоҷикистон¹⁷) васеъ истифода мешаванд.

Вазъият дар Қазоқистон нисбатан беҳтар аст, зеро BREF-ҳои миллий ба наздикӣ таҳия ва дар баъзе соҳаҳои мушаххас¹⁸ татбиқ карда шудаанд. Дигар кишварҳои BREF-ҳои ҳатмиро дар тамоми бахшҳои иқтисодӣ татбиқ намеkunанд. Масалан, дар таксономияи таҷрибавии сабз дар Ўзбекистон, татбиқи BREF-ҳои ИА дар лоиҳаҳои идоракунии партовҳо онҳоро барои маблағгузориҳои сабз дар кишвар ҳуқуқ медиҳад.

Аз ҷумла, **мавҷуд набудани танзими истеҳсол, истеъмол, ба навҳо ҷудо кардан ва коркарди зарфҳои пластикӣ инчунин бастабандӣ** дар кишварҳои Осиёи Марказӣ боиси олудашавии бузурги муҳити зист дар ин кишварҳо шудааст. Дар амалия миқдори зиёди партовҳои коркарднашуда аз зарфҳои пластикӣ ва халтаҳои ба замин партофташуда дар партовгоҳҳои азим ба яке аз хатарҳои асосии экологӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ таъдил ёфтааст. Солҳои охир дар Қазоқистон ва Ўзбекистон муқаррароти алоҳида ҷорӣ карда шуданд, ки истеҳсоли баъзе навҳои баста ва зарфҳои пластикиро манъ намуда, ҷамъоварӣ ва коркарди партовҳои пластикиро ба тартиб меоранд.

Тибқи маълумоти Дурнамои идоракунии партовҳои Осиёи Марказӣ 2019, дар солҳои охир тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ дар беҳбуди идоракунии партовҳо тавассути ҷорӣ ё бознигарии қонунгузорӣ, барномаҳо, сиёсатҳо, сохторҳо ва ҳавасмандгардонӣ дар коркарди партовҳо пешрафти назаррас ба даст овардаанд¹⁹. Ҳамаи кишварҳо барои ҷамъоварӣ ва партофтани партовҳои маишӣ аз қорбарон маблағ мегиранд, гарчанде ки ин маблағи ночиз аст ва даромад аз онҳо барои пӯшонидани хароҷот базӯр кифоягӣ меkunанд. Дар минтақа коркарди партовҳо суғурӯ буда, партовгоҳҳои кушод то ҳол мавҷуданд. Коркарди партовҳо асосан як фаъолияти хусусӣ буда, инфрасохтори лозимӣ барои баланд бардоштани сатҳи коркарди такрорӣ ё ҷорӣ кардани ҷамъоварии интиҳобӣ ҳанӯз вуҷуд надорад.

Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ

Мафҳуми ММД-и давравӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ нисбатан нав аст ва саҳми ҳозираи он дар ММД дар ҳоли рушд аст. Қазоқистон ва Ўзбекистон саҳми афзоянда ва рушди фаъолиятҳои даврагиро нишон медиҳанд, ки аз ташаббусҳои ҳукумат ва имкониятҳои соҳавӣ бармеоянд. Тоҷикистон ва Туркманистон дар ин самт новобаста аз дороии потенциали рушди устувор дар соҳаи кишоварзӣ ва самаранокии энергия саҳми ночиз доранд.

ОЕСД нишондиҳандаҳои Рушди Сабзро истифода мебарад, аммо маълумоти марбут ба кишварҳои Осиёи Марказӣ баъзан дастрас нест.

Нишондиҳандаҳои ноил шудан ба ҳадафҳои миллии рушди устувор инчунин метавонанд барои арзёбии пешрафти кишвар дар самти иқтисодиёти даврӣ истифода шаванд, аз ҷумла нишондиҳандаҳои, ки пешрафтро дар самти ноил шудан ба Ҳадафҳои SDG 12 истеҳсол ва истеъмоли масъулиятнок (дар ҳолати мавҷуд будан) чен меkunанд. Баъзе

¹⁶https://uzbekistan.un.org/sites/default/files/2020-10/ECE.CEP_.188.Eng_.pdf

¹⁷https://unece.org/DAM/env/epr/epr_studies/Synopsis/ECE_CEP_180_Tajikistan_Synopsis_rus..pdf

¹⁸ <https://igtipc.org/ru/best-available-techniques>

¹⁹ <https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/02/CA-waste-eng.pdf>

маълумотҳо дар бораи нишондиҳандаҳои даврӣ дар кишварҳои ОМ дар Пойгоҳи ҷаҳонии SDG CMM мавҷуданд.

Дар асоси адабиёти мавҷуда, гузоришҳо ва арзёбии коршиносон оид ба фаъолияти иқтисодии даврӣ дар ҳар як минтақа, ҷадвали зер муқоисаи сохтори сахми иқтисодии даврӣ дар ММД-и кишварҳои Осиёи Марказиро пешниҳод намуда, дараҷаҳои гуногуни қабул ва таъсири фаъолиятро дар соҳаи иқтисодии даврагӣ нишон медиҳад.

Ҷадвали 1: Саҳми ММД-и даврӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Кишварҳо	Фаъолиятҳои иқтисодии даврӣ	Саҳми ҳозира ба ММД
Қазоқистон	Истифодаи такрории партовҳо, энергияи барқароршаванда, самаранокии захираҳо	ночиз
Тоҷикистон	Идоракунии партовҳои кишоварзӣ, коркарди хурд	паст
Туркменистон	Энергияҳои барқароршаванда, энергияи самаранок	ночиз
Ўзбекистон	Коркарди партовҳо, энергияи барқароршаванда, кишоварзии устувор	рӯ ба афзоиш

Манбаъ: Таҳияи худ

Пешбурди фаъолони принципҳои иқтисодии даврии Қазоқистон тавассути Консепсияи иқтисоди сабз, аз ҷумла ташаббусҳои коркарди такрорӣ ва лоиҳаҳои энергияи таҷдидшаванда, таснифи сахми ноҷизи онро ба ММД-и даврӣ дастгирӣ мекунад. Дар Тоҷикистон татбиқи маҳдуди таҷрибаҳои иқтисодии даврӣ мушоҳида мешавад, ки асосан ба идоракунии партовҳои кишоварзӣ ва кӯшишҳои коркарди партовҳо дар ҳаҷми хурд нигаронида шудааст. Қадамҳои аввалин дар самти таҷрибаҳои иқтисодии даврӣ, бахусус дар бахши энергетикаи Туркменистон сахми ноҷизро ба ММД аз лоиҳаҳои энергияи барқароршаванда ва самаранокии энергия нишон медиҳанд. Афзоиши сахм аз коркарди дубора, энергияи барқароршаванда ва ташаббусҳои устувори кишоварзӣ нишон медиҳад, ки сахми ММД-и даврӣ дар Ўзбекистон меафзояд.

Таҳлили селҳои маводӣ

Дар ҷадвали зер мизони моддӣ бо тонна ба ҳар сари аҳоли барои Қазоқистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон ва Иттиҳоди Аврупо (ИА) оварда шудааст. Нишондиҳандаи моддӣ нишондиҳандаи муҳими истифодаи захираҳо ва таъсири онҳо ба муҳити зист буда, миқдори ашёи хоми барои қонеъ кардани ниёзҳои истеъмолӣ истихроҷшударо инъикос мекунад.

Чадвали 2. Пойгоҳи моддӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

нишондиҳанда / кишвар	Қазоқистон	Тоҷикистон	Туркменистон	Ўзбекистон	ИА
Фоида маводҳои моддӣ, тонна ба ҳар сари аҳоли	30,2858	6,3898	13,5115	10,0809	15

Манбаъ: Пойгоҳи ҷаҳонии SDG CMM. Маълумот дар бораи Иттиҳоди Аврупо аз соли 2022. Маълумот барои кишварҳои СА аз соли 2019 дода шудааст.

Дар ин чадвал фарқиятҳои назаррас дар изи моддӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва дар муқоиса бо Иттиҳоди Аврупо нишон дода шудаанд. Дар Қазоқистон изи моддӣ барои ҳар як сари аҳоли баландтарин аст — 30,2858 тонна, ки ин назар ба нишондиҳандаи миёнаи Иттиҳоди Аврупо — 15 тонна, хеле бештар аст. Муҳим аст қайд кард, ки изи баланди моддии Қазоқистон қисман ба зичии пасти аҳоли вобаста аст, ки метавонад ба нишондиҳандаҳои бештар дар истифода ва истихроҷи захираҳо барои ҳар як сари аҳоли оварда расонад. Дар Тоҷикистон изи моддӣ дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ пасттарин аст — 6,3898 тонна барои ҳар як сари аҳоли. Ин фарқиятҳо сатҳҳои гуногуни истеъмоли захираҳо ва таъсир ба муҳити зистро нишон медиҳанд ва зарурати таҳияи стратегияҳои инфиродии иқтисодии даврро дар ҳар як кишвар таъкид мекунанд.

Идоракунии партовҳо

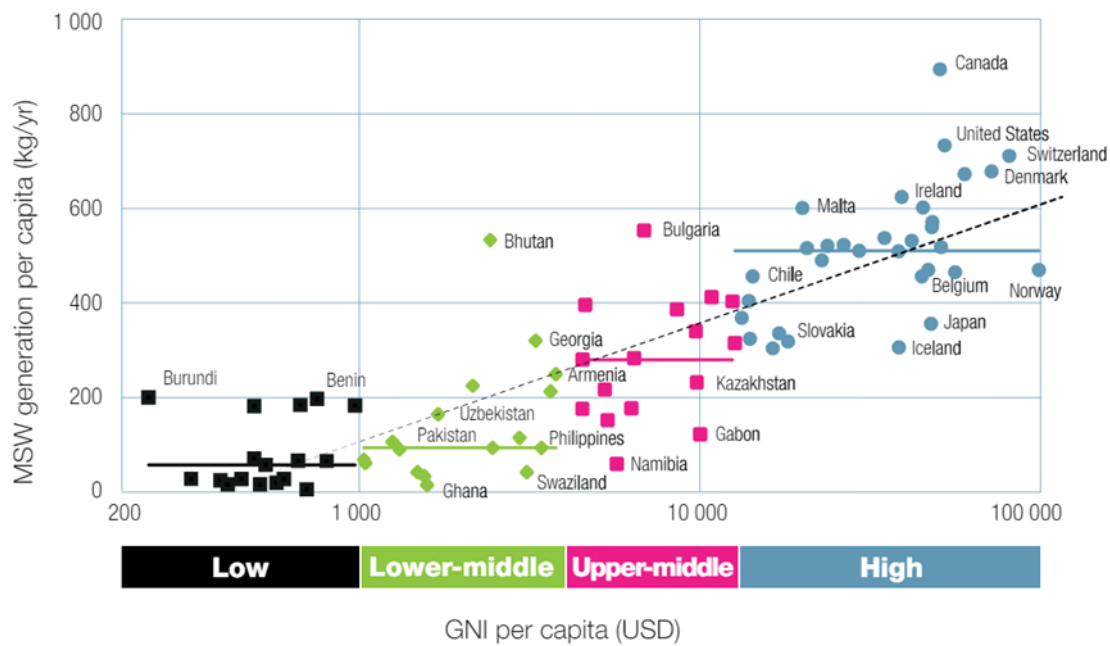
Кишварҳои Осиёи Марказӣ иштирокчиёни як қатор шартномаҳои байналмилалӣ мебошанд, аз қабали Протоколи Монреал оид ба моддаҳои вайронкунандаи қабати озон ва Конвенсия оид ба назорати интиқоли фаромарзии партовҳои хатарнок ва нобудсозии онҳо, Конвенсияи Роттердам дар бораи тартиби розигии пешакӣ. барои баъзе кимиёвӣ ва пеститсидҳои хатарнок дар савдои байналмилалӣ.

Ба гуфтаи комиссияи иқтисодии аврупоии СММ, кишварҳо баъзан дар иҷрои ӯҳдадорҳои гузоришдиҳии худ тибқи Конвенсия дар бораи назорати интиқоли фаромарзии партовҳои хатарнок ва партовҳои онҳо душворӣ мекашанд. Аз сабаби дастрас набудани маълумоти ҳисоботӣ, баъзе маълумотҳоро метавон аз ҳисоботи омории умумие, ки аз ҷониби агентҳои омори миллӣ тартиб медиҳанд, гирифтани мумкин аст.

Расми 5: Истеҳсоли партовҳои саҳти коммуналӣ (Municipal Solid Waste (MSW)) ба ҳар сари аҳоли (кг/сол) нисбат ба сатҳи даромад аз рӯи кишвар.

Waste generation versus income level by country

Манбаъ: Global Waste Management (GWM) Outlook, 2015

Тибқи нишондиҳандаҳои партовҳои саҳти коммуналӣ (MSW), Қазоқистон ва Узбекистон сатҳи баландтарини тавлиди партовҳои саҳти коммуналӣ (MSW) доранд, ки аз шумораи зиёди аҳолии шаҳрӣ ва фаъолияти иқтисодии онҳо шаҳодат медиҳад. Тоҷикистон ва Туркменистон партовҳои саҳти камтар тавлид мекунанд, ки ин ба аҳолии камтари шаҳрҳо ва фаъолияти иқтисодии онҳо мувофиқ аст. Ғайр аз ин, Қазоқистон ба туфайли фаъолияти густурдаи истихроҷи маъданаҳ миқдори зиёди партовҳои саноатӣ ба миён меорад. Маълумот дар бораи партовҳои саноатӣ дар Тоҷикистон, Туркменистон ва Узбекистон камтар пурраанд, аммо саҳми назарраси бахшҳои муҳимро нишон медиҳанд.

Чадвали 3: Барориши партовҳо ва истифодабарии маводҳо дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ИА.

Нишондиҳанда	Қазоқистон	Тоҷикистон	Туркманистон	Ўзбекистон	ИА
Партовҳои саҳти коммуналӣ (MSW)	4,2 милл. тонна	1,2 милл. тонна	1,5 милл. тонна	4 милл. тонна	225,7 милл. тонна
Партовҳои саноатӣ	700 милл. тонна	Дастрас нест	Дастрас нест	Дастрас нест	1,9 милл. тонна
Партовҳои хатарнок	400 000 тонна	Дастрас нест	Дастрас нест	Дастрас нест	101 милл. тонна
Харочоти молӣ (тоннаҳо ба ҳар сари аҳоли)	30.29	6.39	13.51	10.08	15

Манбаъ: Пойгоҳи ҷаҳонии SDG CMM, Агентии Аврупо оид ба муҳити зист (EEA), OECD.

Қазоқистон барои тавлиди партовҳои хатарноки худ, ки бо фаъолияти саноатӣ алоқаманд аст, шинохта шудааст. Дигар кишварҳои ОМ эҳтимолан партовҳои хатарнокро низ тавлид мекунад, аммо маълумоти муфассал маҳдуд аст. Қазоқистон аз ҷиҳати харочоти маводӣ ба ҳар сари аҳоли ҷои баландтаринро ишғол мекунад, ки ин аз дигар мамлакатҳои Осиёи Миёна ва ИА хеле пештар аст. Ба ин истихроҷи зиёди захираҳои табиӣ ва зичии пасти аҳоли таъсир мерасонад.

Чадвали 4: Маълумот дар бораи партовҳои кишварзӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Кишвар	Барориши партовҳои кишварзӣ (миллион тонна дар як сол)	Партовҳои кишварзӣ ба сари аҳоли (тонна ба як нафар)	Намуди партов	Тачрибаҳои кунунии идоракунӣ
Қазоқистон	20	1.04	Пасмондаҳои зироат (гандум, чав, чуворимакка), поруи чорво, маҳсулоти иловагии агросаноатӣ	Асосан ошкоро сӯзондани пасмондаҳои зироат ва таҷзияи идоранашавандаи партовҳои ҳайвонот
Тоҷикистон	6	0.60	Пасмондаҳои зироат (пахта, гандум, мева), поруи чорво	Инфрасохтори маҳдуд, таҷрибаҳои маъмул сӯзонидан ва компости ҳадди ақалро дар бар мегиранд
Туркманистон	8	1.28	Боқимондаҳои зироат (пахта, ғалла, мева), поруи чорво	Сӯзонидан ва идоракунии нокифояи партовҳои ҳайвонот

Ўзбекистон	10	0.28	Боқимондаҳои зироат (пахта, ғалла, сабзавот), поруи чорво	Асосан кушода сўзондан ва усулҳои анъанавии коркарди партовҳо, инчунин афзоиши таваҷҷӯҳ ба компост ва истехсоли биогаз
------------	----	------	---	--

Манбаъ: Таҳияи худ

Идоракунии партовҳои кишоварзӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ (ҷадвал) аз сабаби амалияҳои маъмул, аз қабилӣ сўзонидани кушод ва таҷзияи беназорат мушкilotи чиддӣ экологиро ба вучуд меорад. Қазоқистон, ки ҳаҷми бештари партовҳои кишоварзиро дар як сол 20 миллион тонна тавлид мекунад, асосан боқимондаҳои зироат ва поруи ҳайвонотро бо усулҳои ба муҳити зист зараровар коркард мекунад. Мушкilotи мушобеҳ дар Тоҷикистон ва Туркменистон мушоҳида мешавад, ки дар онҳо партовҳои кишоварзӣ мутаносибан 6 миллион ва 8 миллион тонна тавлид мешавад ва инфрасохтори маҳдуд боиси сўхтори кушод ва кам кардани компост мегардад. Ин таҷрибаҳо ба ифлосшавии ҳаво, партовҳои газҳои гулхонаӣ ва таназзули хок мусоидат мекунад. Ўзбекистон, ки дар як сол 10 миллион тонна партовҳои кишоварзӣ тавлид мекунад, бо ин нигарониҳо шарик аст, аммо ба усулҳои устувори идоракунии партовҳо низ, аз қабилӣ компост ва истихроҷи биогаз таваҷҷӯҳи афзоианда дорад.

Таҷрибаҳои идоракунии партовҳо дар кишварҳои Осиёи Марказӣ фарқиятҳои назаррас ва мушкilotи умумиро нишон медиҳанд. Қазоқистон ва Ўзбекистон миқдори зиёди партовҳоро тавлид мекунад ва дар коркарди партовҳо ва бунёди партовгоҳҳои замонавӣ пешрафтҳои муайяне нишон медиҳанд, вале бо вучуди ин ба фарогирии пурраи ҷамъоварии партовҳо мубориза мебаранд. Тоҷикистон ва Туркменистон, ки тавлиди партовҳои камтар доранд, бо камбудҳои чиддӣ ҷамъоварии партовҳо ва маконҳои партовҳои суғуст назоратшаванда бо талошҳои ҳади ақали коркарди дубора рӯбарӯ мешаванд.

Ҷадвали 5. Нишондиҳандаҳои идоракунии партовҳо дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Кишвар	Барориши партовҳо (милл. тонна дар як сол)		Фарогирии ҷамъоварии партовҳо, %			Коркарди партовҳо	Безаргардонии партовҳо
	Муниципалӣ	Саноатӣ	Хусусӣ	Оммавӣ	Ҷамъоварии партовҳо нест		
Қазоқистон	300	3-6	40	30	30	2% Афзоиш	Пойгоҳҳои ҳозиразамон ва усулҳои коркарди партовҳо афзоиш меёбанд; Кушода партофтани партовҳо то ҳол маъмул аст

Тоҷикистон	0.6-2	Маълумот вучуд надорад	10	30	60	1% Афзоиш	Пойгоҳи партовҳо суст назорат карда мешавад Кушода партофтани партовҳо то ҳол маъмул аст
Туркменистон	0.5-1	0.5-1		50	60	1% Афзоиш	Пойгоҳи партовҳо суст назорат карда мешавад Кушода партофтани партовҳо то ҳол маъмул аст
Ўзбекистон	100	4	60		40	5-10% (30% аз соли 2022) Афзоиш	Пойгоҳҳои ҳозиразамон ва усулҳои коркарди партовҳо афзоиш меёбанд; Кушода партофтани партовҳо то ҳол маъмул аст

Манбаъ: Central Asia Waste Management Outlook 2019.

Кейс - тадқиқот: Қазоқистон

ММД - таркиб, аз рӯи соҳаҳои истеҳсолот: кишоварзӣ: 4,8 фоиз; саноат: 34,4 фоиз; хизматрасонӣ: 60,8% (тахминан 2017)²⁰

Зимнан, коркарди дубораи қоғаз, полиэтилен, шиша ва партовҳои хӯрокворӣ афзоиш меёбад. Дар республика ба андозаи кам металлпора, чубу тахта ва маҳсулоти нассочӣ коркард карда мешавад. Баъзе ширкатҳо ба коркарди такрорӣ чӯзҳои автомобилӣ махсус гардонида шудаанд: батареяҳо, равшанҳои истифодашуда ва чархҳо. Соҳибқорӣ аз нав кор кардан ва ба кор андохтани партовҳои таҷҳизоти электрикӣ ва электронӣ низ инкишоф меёбад²¹.

Дар Қазоқистон айни замон танҳо як гурӯҳи нишондиҳандаҳои иқтисодии даврӣ, ки аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо ва OECD тавсия шудааст, истифода мешавад, яъне нишондиҳандаҳои баҳши идоракунии партовҳо²². Дар асоси маълумоти ҷадвали зер мо мебинем, ки дар давоми ҳафт соли зикршуда умуман тамоюли мусбат дар коркард ва истифодаи дубораи ҳама намуди партовҳо ба назар мерасад, ба истиснои партовҳои

²⁰ <https://www.economy.com/kazakhstan/indicators>

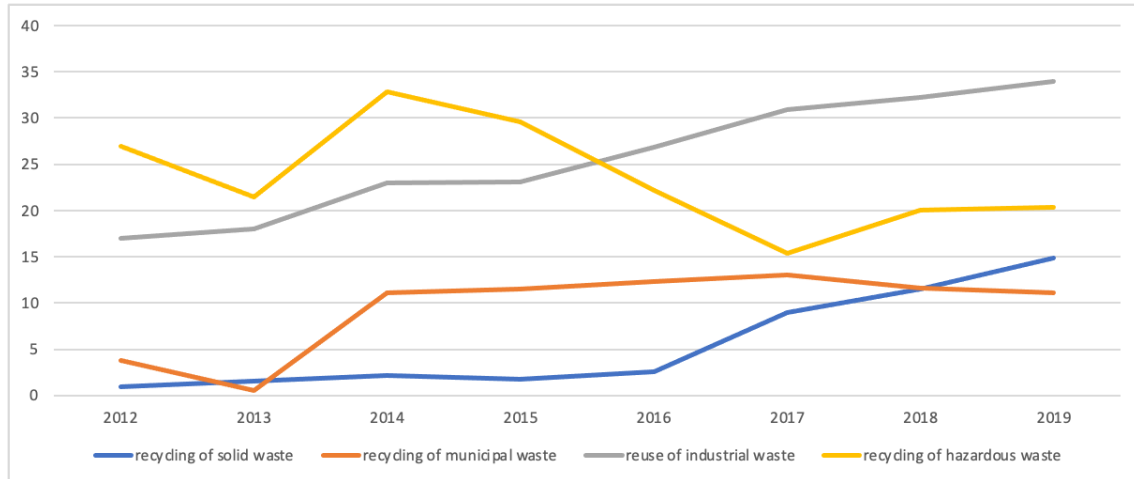
²¹ <https://www.kaznu.kz/ru/3/news/one/35416/>

²² <https://esp.ieconom.kz/jour/article/view/441/292>

хатарнок, ки на танҳо кам мешавад, балки инчунин дар давоми баъзе солҳо тағйироти чиддӣ доранд.

Расми 6: Динамикаи нишондиҳандаҳои коркард ва истифодаи такрорӣ партовҳои дар Қазоқистон истифодашаванда аз рӯи солҳо.

Манбаъ: Тлепаев А.М., Зейнолла С.Ж. Арзёбии нишондиҳандаҳои иқтисодии даврӣ дар мисоли кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ва имкони татбиқ дар шароити Қазоқистон. Иқтисодиёт: стратегия ва амалия. 2021;16(3):128-141.

Партовҳои электронӣ. Вазорати экология ва захираҳои табиӣ Қазоқистон мониторинги миллии партовҳои электрониро то соли 2023 мегузаронад. Мувофиқи маълумоти ЮНИТАР, дар Қазоқистон ҳаҷми таҷҳизоти электронӣ ва барқӣ (ЕЕЕ) дар бозор дар соли 2019 221,6 ҳазор тоннаро (11,8 кг ба ҳар сари аҳоли) ташкил дод. Ҳаҷми тавлиди партовҳои электронӣ 136,1 ҳазор тонна партовҳои электрониро (7,3 кг ба ҳар сари аҳоли) ва чамбоварӣ ва коркарди партовҳои электронӣ 11,9 ҳазор тонна (0,6 кг ба ҳар сари аҳоли) ташкил дод, ки ин нишондиҳанда 8,8 фоизи ҳаҷми партовҳои электронии тавлидшударо ташкил медиҳад.

Қазоқистон ягона кишваре дар минтақа аст, ки масъулияти васеи истеҳсолкунанда (EPR) ва оператори миллии EPR ҷорӣ кардааст. Омори нисбатан муфассали партовҳо, инчунин ҳадафҳои чамбоварӣ ва коркарди партовҳо мавҷуданд. Ассотсиатсияи партовҳои Қазоқистон як платформаи беназир дар Осиёи Марказӣ маҳсуб мешавад, ки бо бахши хусусӣ, созмонҳои ғайридавлатӣ, шаҳрвандон ва ниҳодҳои давлатӣ барои пешбурди таҷрибаҳои дурусти идоракунии партовҳо ҳамкорӣ мекунад²³.

Дар Қазоқистон дар соли 2022 ихроҷи моддаҳои ифлоскунанда ба ҳаво аз манбаъҳои доимӣ 2314,7 ҳазор тоннаро ташкил дода, мизони онҳо нисбат ба соли қаблӣ 3,8% коҳиш ёфтааст.²⁴

23 <https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/02/CA-waste-eng.pdf>

24 <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/publications/68178/>

Кейс - тадқиқот: Тоҷикистон

Иқтисодиёти кишвар ба истихроҷи маъдан, коркарди металл ва кишоварзӣ асос ёфтааст. Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз рӯи бахшҳо: 28,6 фоиз аз соҳаи кишоварзӣ, 25,5 фоиз аз соҳаи истеҳсолот, 45,9 фоиз хизматрасонӣ²⁵. Содирот 794,7 миллион долларро ташкил медиҳад (ҳисоботи соли 2017), маҳсулоти содиротӣ алюминий, нерӯи барқ, пахта, мевачот, рағани растанӣ ва маҳсулоти насосҷӣ мебошад.

Бо дастгирии институтҳои молиявии байналмилалӣ лоиҳаҳо оид ба ҷорӣ намудани иқтисодиёти даврӣ дар бахшҳои гуногун мунтазам амалӣ карда мешаванд, масалан: бахши кишоварзӣ, идоракунии шаҳри сабз дар бахшҳои энергетика, нақлиёт, идоракунии партовҳо ва ғайра.

Аз ҷумла, лоиҳаи Самаранокии захираҳо дар истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ (REAP) дар Тоҷикистон ба татбиқи таҷрибаҳои Истеъмоли Устувор (SCP) барои корхонаҳои хурд, хурд ва миёна (MSMEs) дар бахши истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ равона шудааст²⁶.

Намунаи татбиқи иқтисодиёти даврӣ Нақшаи амали «Шаҳри сабз» (NGAP) барои Душанбе (Тоҷикистон) дар доираи Барномаи «Шаҳрҳои сабз»-и EBRD мебошад, ки ба идоракунии партовҳо ва афзоиши коркард ва истифодаи дубораи партовҳо тамаркуз мекунад.

Маълумоти оморӣ оид ба ноил шудан ба нишондиҳандаҳои Ҳадафи SDG 12 дастрас нест²⁷.

Ба гуфтаи намоёндаи расмии Маркази миллии иҷроӣ ӯҳдадорҳои Конвенсияи Стокҳолм оид ба ифлоскунандаҳои доимии органикии назди Кумитаи ҳифзи муҳити зисти Ҷумҳурии Тоҷикистон, то соли 2023 дар Тоҷикистон ҳисоботи оморӣ оид ба тавлид ва чамъоварӣ аз партовҳои пластикӣ ва халтаҳои пластикӣ вучуд надорад²⁸. Инфрасохтори коркарди захираҳои дуюмдараҷа суғарини инкишофёфта арзёбӣ мешавад. Дар бораи ҳаҷми хелҳои ашёи хоми дуюмдараҷа ва ҳаракати минбаъдаи онҳо маълумоти оморӣ мавҷуд нест. Дар баробари ин, тамоюли зиёд гардидани ҳаҷми партовҳои маишӣ бо ҷалби камтарини истифодабарии такрорӣ мушоҳида карда мешавад.

Кейс - тадқиқот: Туркманистон

ММД - таркиб, аз рӯи соҳаҳои пайдоиш: кишоварзӣ: 7,5 фоиз; саноат: 44,9%: хизматрасонӣ: 47,7% (2017 тахминан)²⁹. Содирот: 7,394 миллиард доллар (баҳисобгирии 2017). Содирот - молҳо: газ, нафти хом, нефту кимиё, насосҷӣ, нахи пахта. Воридот: 4,801 миллиард доллари ИМА (тахминан 2017) Воридот - молҳо: мошину таҷҳизот, маводи кимиёвӣ, озукворӣ.

25 <https://economy.com/tajikistan/>

26 <https://www.switch-asia.eu/resource/cleantech-finance-report-tajikistan/>

27 <https://tajstat.github.io/sdg-site-tajikistan/tg/12/>

28 <https://vecherka.tj/archives/59418>

29 <https://www.economy.com/turkmenistan/indicators>

Co-funded by
the European Union

Маълумот дар бораи ноил шудан ба нишондиҳандаҳои мақсаднок барои SDG 12 Истеъмоли масъулиятнок ва истеҳсоли марбут ба коркарди партовҳо дастрас нест³⁰.

Тибқи маълумоти Дурнамои идоракунии партовҳои Осиёи Марказӣ 2019, ҳаҷми тавлиди партовҳо дар Туркменистон дар як сол тақрибан 0,5-1 миллион тонна партовҳои саҳти коммуналӣ ва 0,5-1 миллион тонна партовҳои саноатӣ арзёбӣ мешавад. Сатҳи коркарди он тақрибан 1 Ҷоизро ташкил медиҳад. Қисми зиёди партовҳои коркардшударо партовҳои қоғаз ва металлҳо ташкил медиҳанд.

Кейс - тадқиқот: Ўзбекистон

ММД – таркиб, аз рӯи соҳаҳои истеҳсолот: кишоварзӣ: 18,5 Ҷоиз; саноат: 34,4 Ҷоиз; хизматрасонӣ: 47% (2017 ҳисоб.) Содирот: \$11,38 миллиард (2017 тахминан). Содирот - молҳо: маҳсулоти энергетикӣ, пахта, тилло, нуриҳои минералӣ, металлҳои сиёҳ ва ранга, бофандагӣ, озуқаворӣ, мошинсозӣ, автомобилҳо. Воридот: \$11,44 миллиард (ҳисоботи 2017). Воридот - молҳо: мошину таҷҳизот, озуқаворӣ, кимиёвӣ, металлҳои сиёҳ ва ранга³¹.

Идоракунии партовҳо: Омори SDG 12 нишон медиҳад, ки Ўзбекистон ҳамасола 35 миллион метри мукааб партовҳои маишӣ тавлид мекунад. Ҳар як сокини Ўзбекистон солона ҳудуди 165 кг партови маишӣ тавлид мекунад. Дар зарфи миёнаи ахлот қариб 25 Ҷоизашро партовҳои хурокворӣ, 5—10 Ҷоизашро қоғаз, 50 Ҷоизашро полимерҳо, боқимондашро металл, газвор, каучук, шиша ва ғайра ташкил медиҳанд. Дар солҳои 2017-2020 тавлиди партовҳои захрнокӣ саноатии дараҷаи хавфи 1-3 ба ҳар сари аҳоли аз 0,7 Ҷоиз то 10,6 Ҷоиз афзоиш ёфт. Дар навбати худ, сатҳи коркарди партовҳои дурушти маишӣ дар ҳамин солҳо аз 9 Ҷоиз то 21,9 Ҷоиз афзуд. Системаҳои идоракунии партовҳои саҳти дурушт дар кишвар барои қонё гардонидани талаботи имрӯза номувофиқ мешаванд. Партовҳои чамъшуда маъмулан берун аз пойтахт шаҳри Тошканд бароварда мешаванд ва ба партовгоҳҳои кушод берун аз маҳалҳои аҳолинишин партофта шаванд.³².

Дар соли 2022 сатҳи коркарди партовҳои саҳти коммуналии ҳосилшуда 30 Ҷоизро ташкил дод. То соли 2030 барои ба сатҳи коркарди дубора 60% расидан, ҳадаф гузошта шудааст³³.

Партовҳои электронӣ: Бинобар иттилои Вазорати экология, дар Ўзбекистон ба ҳисоби миёна дар як сол зиёда аз 140 ҳазор тонна партовҳои электронӣ ба миён меоянд, ё 4-4,5 кг ба сари ҳар як нафар аҳоли. Қисми зиёди онҳоро батареяҳо ва аккумуляторҳо ташкил медиҳанд, ки алоҳида ё дар таркиби асбобҳои электронии гуногун қарор доранд³⁴. Бо рушди саноати электроника, энергетикаи офтобӣ ва нақлиёти сабз, миқдори партовҳои электронӣ хеле афзоиш хоҳад ёфт. Масалан, воридоти электромобилҳо дар соли 2023 25,7 ҳазор ададро ташкил дод. Бо назардошти афзоиши истеҳсолот ва воридоти электромобилҳо, то соли 2035 интизор меравад, ки тақрибан 10 ҳазор тонна партовҳои электронӣ аз ҳисоби аккумуляторҳои муҳлати хизматрасониашон гузашташуда, ташкил хоҳад шуд, хабар доданд дар Вазорати экология.

30 <https://sdg.stat.gov.tm/ru/goals/12>

31 <https://www.economy.com/uzbekistan/indicators>

32 <https://ns1.stat.uz/goal/15>

33 <https://lex.uz/ru/docs/6303233>

34 <https://www.gazeta.uz/ru/2024/02/10/electronic-waste/>

Вазорати ҳифзи муҳити зист мушкилоти зерини марбут ба чамъоварӣ ва коркарди батареяҳоро қайд мекунад:

- системаи мутамаркази чамъоварӣ ва коркарди батареяҳо вучуд надорад, ки онҳо дар чараёни умумии партовҳои саҳти маишӣ чамъ карда, ба партовгоҳҳо партофта мешаванд;
- чамъоварии аккумуляторҳои истифодашуда танзим карда нашудааст, бозор танзим карда нашудааст. Дар баробари ин, аккумуляторҳои чамъшуда бо роҳҳои ғайриқонунӣ, дар аксари мавридҳо бо вайрон кардани қонунгузориҳои экологӣ, меҳнат ва тандурустӣ нобуд карда мешаванд;
- маҳзани омӯрӣ оид ба партовҳои электронӣ, аз ҷумла батареяҳо ва навҳои онҳо вучуд надорад;
- дар мавриди коркарди партовҳои электронӣ, аз ҷумла батареяҳо, тадқиқоти илмӣ вучуд надорад.

Таъсир ба муҳити зист

Ҳама чаҳор кишвар узви Созишномаи Париж мебошанд ва Саҳмҳои Миллии Муайяншудаи (NDC) навшудаи худро бо нақшаҳои каму беш муфассал барои ноил шудан ба NDC эълон карданд.

Тибқи арзёбиҳое, ки дар пажӯҳиши Бонки Ҷаҳонӣ "Энергияи ҳолиси сифр то соли 2060. Диаграммаи роҳи Аврупо ва Осиёи Марказӣ ба сӯи ояндаи бехатар ва устувори энергетикӣ"³⁵ (2024) оварда шудааст, партовҳои миёнаи газҳои гулхонаӣ (GHG) ба ҳар сари аҳоли дар минтақа 11,4 тонна эквиваленти CO₂ ба ҳар сари аҳоли (tCO₂e/ ба сари ҳар нафар) ин рақам аз ҳисоби миёнаи ИА тақрибан 6,97 tCO₂e/ба сари ҳар нафар ва аз ҳисоби миёнаи ҷаҳонии 5,94 tCO₂e/ба сари ҳар нафар хеле баланд аст.

Ҷадвали 6. Партовҳои газҳои гулхонаӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соли 2020

Кишвар	Партовҳои умумӣ (MtCO ₂ e)	Физикумумии ҷаҳонӣ	Ҳаҷми умумии партовҳо ба ҳар сари аҳоли (tCO ₂ e/capita)	Ҳисобот оид ба вазъи иқлим ва рушди кишвар
Ҷаҳон	46,120.92	100.0	5.94	
Аврупо ва Осиёи Марказӣ	4,571.03	9.91	11.40	
Қазоқистон	294.81	0.64	15.72	Published (FY22)
Тоҷикистон	17.69	0.04	1.85	In preparation (FY24)
Туркманистон	194.09	0.42	32.18	Not yet scheduled
Ўзбекистон	187.52	0.41	5.48	Published (FY23)

Манбаъ: Энергияи ҳолиси сифр то соли 2060. Банақшагирии роҳ барои Аврупо ва Осиёи Марказӣ ба ояндаи бехатар ва устувори энергетикӣ, Бонки ҷаҳонӣ, 2024.

Ин назарсанҷӣ баъзе бозёфтҳои муҳимро дар бораи энергетикаи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат инчунин амнияти энергетикӣ дар Аврупо ва Осиёи Марказӣ (ЕСА) баён мекунад. Аз ҷумла, субсидияҳо барои гази табиӣ ва ангишт метавонад амнияти

35 <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099022124142035945/p17774414c3d1609d1a10c1c69a4e516dd0>

энергетикӣ ва талошҳои кам кардани гази карбон дар Осиёи Марказиро ҳалалдор созад. Азбаски Осиёи Марказӣ содиркунандаи асосии газ, бахусус ба Чин аст, афзоиши босуръати талабот дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар якҷоягӣ бо руқуд дар Қазоқистон ва Ўзбекистон, дар муддати кӯтоҳ ба пурзур шудани баланси таъминоти газ ва зарурати беҳтар намудани савдои минтақавии газ дучор хоҳад шуд.

Дар таҳқиқот таъкид мегардад, ки ноил шудан ба Net Zero 2060 сармоягузориҳои калонро талаб мекунад. Маблағи умумии сармоягузориҳои минтақавӣ барои ноил шудан ба Net Zero 2060 дар кишварҳои Аврупо ва Осиёи Марказӣ (АОМ) дар давраи солҳои 2023 то соли 2060 - 4,7 триллион доллар (3,9 фоизи ММД-и минтақа)-ро ташкил медиҳад. Ҳиссаи бештари сармоягузориҳои иловагӣ ба бахши энергетика рост меояд.

Барои татбиқи саҳмҳои кишварҳо дар сатҳи миллии шарикӣ васеътар ва сафарбаркунии захираҳо барои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон зарур аст³⁶.

Тавре ки дар таҳқиқоти бонки ҷаҳонӣ (БҶ) қайд шудааст, кам кардани гази карбон барои таъмини рушди устувор ва амнияти энергетикӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои нав барои соҳаҳои "сабз" ва бахшҳои муҳим аст. Масалан, ҳисобҳои нишон медиҳанд, ки пайравӣ аз роҳи рушди сабз ба Ўзбекистон то соли 2060 имкон медиҳад, ки 67 миллиард долларро сарфа кунад.

Қазоқистон бо ба амал баровардани Фармони Президент дар бораи Концепсияи гузариш ба иқтисоди сабз ва Нақшаи ҷорабиниҳо дар соли 2013 пешсаф буд. Шуруъ аз соли 2013 Қазоқистон системаи савдои партовҳои карбонро ҷорӣ кардааст. Система якҷанд соҳаҳоро фаро мегирад: истеҳсоли нуриҳои минералӣ, семент, пулод, алюминий, қувваи барқ, истихроқи газу нафт. Айни замон андози карбон истифода намешавад, аммо дар мавриди ҷорӣ намудани он бо назардошти фарогирии васеътари бахшҳои иқтисод бо танзими партовҳои карбон баҳс меравад. Дар кишвар таксономияи сабз³⁷ барои таснифи лоиҳаҳои сабз, ки барои маблағгузорӣ тавассути вомбаргҳои сабз ва қарзҳои сабз мувофиқанд, истифода мебарад.

Инчунин, Қазоқистон то имрӯз аввалин ва ягонаи кишвар дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад, ки ҳадафи миллии сифриро барои соли 2060 муқаррар кардааст. Кодекси экологӣ³⁸ (тағйирот дар соли 2024) ҳадафҳои танзими муҳити зистро, аз ҷумла таъмини асосҳои экологии рушди устувори Ҷумҳурии Қазоқистон ва саҳми онро дар таҳкими воқуниши глобалӣ ба таҳдиди тағйирёбии иқлим дар заминаи рушди устувор муайян мекунад. Бо вучуди ин, иқтисодиёти Қазоқистон яке аз соҳаҳои аз ҳама карбонталаб аст ва энергияи ангишт асоси системаи энергетикӣ миллии мебошад³⁹.

Баҳодиҳии татбиқи иқтисодиёти даврӣ барои шаҳри Алмаатои Қазоқистон таҳия шудааст⁴⁰.

36 <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-09/Проект%20отчета%20о%20рекомендациях.pdf>

37 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000996>

38 https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39768520

39 <https://www.kommersant.ru/doc/4966783>

40 <https://shiftingparadigms.nl/wp-content/uploads/2019/07/Report-Circular-Economy-Almaty-Web-Spread-RUS.pdf>

Co-funded by
the European Union

Дар **Тоҷикистон** Стратегияи рушди иқтисоди сабз барои солҳои 2023-2037 қабул шудааст⁴¹. Уҳдадорихои аз нав дида баромадашудаи миллӣ (NDC) ҳадафи коҳиш додани партовҳоро то соли 2030 ба андозаи 60-70% аз нишондиҳандаи ибтидоии соли 1990 муқаррар кардаанд. NDC аз нав дида баромадашуда нисбат ба тахмини қаблӣ (25,5 MtCOeq) хеле баландтар аст (35,5 MtCOeq).

Стратегияи миллии мутобиқшавӣ ба тағирёбии иқлим то соли 2030 ба идора ва коҳиш додани хатарҳои марбут ба тағирёбии иқлим нигаронида шудааст.

Намунаи татбиқи иқтисодиёти даврӣ Нақшаи чорабиниҳои «Шаҳри сабз» (NGAP) дар шаҳри Душанбе (Тоҷикистон) дар доираи Барномаи БАТР оид ба «Шаҳрҳои сабз» барои бунёди шаҳри сабз (аз ҷумла сармоягузориҳои сабз) ба ҳисоб меравад, ки муносибати систематикӣ ва ҳамгириро барои ҳалли масъалаҳои иқлим тағирот ва ҳифзи муҳити зистро дар банақшагирии шаҳр ва сармоягузорӣ ба инфрасохтори устувор таъмин менамояд⁴².

Ҳар як чорабинӣ коҳиши тахминии партовҳои карбонро дар бар мегирад. Коҳиши партовҳои карбон, ки дар натиҷаи фаъолиятҳои NGAP ба амал меояд, 139,732 tCO₂e дар як сол ҳисоб карда мешавад, ки бевосита ба уҳдадорихои аз нав дида баромадашудаи миллӣ (NDC)-и Тоҷикистон ҳисса мегузорад.

Дар NGAP як қатор тадбирҳо оид ба татбиқи иқтисодиёти даврӣ, аз ҷумла оғози коркард ва истифодаи такрории партовҳои сохтмон ва харобкунӣ дар тамоми шаҳр пешбинӣ шудаанд.

Дар **Туркменистон** Стратегияи миллии рушди энергияи таҷдидшаванда дар Туркменистон барои давраи то соли 2030, Барномаи давлатии сарфаи энергия барои солҳои 2018-2024 ва Барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар барои солҳои 2019-2025 қабул шудааст.

Тавре ки дар NDC-и Туркменистон барои соли 2022 қайд карда шудааст, дар кишвар Стратегияи миллии тағирёбии иқлим амалӣ карда мешавад, ки дар он тадбирҳои мутобиқшавӣ ва коҳиш додани таъсири онҳо ҷои махсусро ишғол мекунанд⁴³. NDC тавсифи нисбатан муфассали маблағгузориҳои иқлимро дар бар мегирад, аммо маълум аст, ки дар ҳоли ҳозир бештари маблағгузориҳои иқлим дар Туркменистон аз ҳисоби бучети давлатӣ сурат мегирад.

Ўзбекистон Барномаи гузариш ба иқтисоди сабз ва таъмини рушди сабзро дар соли 2022 қабул кардааст⁴⁴. Барнома як қатор ҳадафҳоро дар бар мегирад, аз қабили коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ ба як воҳиди ММД то соли 2030 - 35 дарсад камтар аз сатҳи соли 2010, афзоиши ҳиссаи манбаҳои барқароршавандаи энергия дар истеҳсоли умумии нерӯи барқ, сатҳи коркарди партовҳои саҳти коммуналӣ ва ғайра. Тибқи гузориши Бонки ҷаҳонӣ "Ўзбекистон: иқлим ва рушди кишвар" (CCDR Uzbekistan), кишвар то ҳол сигнали дақиқе дар бораи он ки дар гузариши сабз ба кучо рафта истодааст, ирсол намекунад, зеро ҳеҷ гуна ҳадаф барои метан ва оксиди нитроген вучуд надорад, ки

41 <https://hlpf.un.org/sites/default/files/vnrs/2023/VNR%202023%20Tajikistan%20Report%20RU.pdf>

42 https://ebrdgreencities.com/assets/Uploads/PDF/Dushanbe_GCAP_2022_RUS.pdf?vid=3

43 https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-01/NDC_Turkmenistan_12-05-2022_approv.%20by%20Decree_Rus.pdf

44 <https://lex.uz/ru/docs/6303233>

Co-funded by
the European Union

тақрибан нисфи партовҳои газҳои гулхонаӣ ба онҳо рост меояд ва кишвар то ҳол ҳадафи расмӣ партовҳои ҳолиси сифрро дар саросари иқтисодиёт надорад.

Бо мақсади маблағгузориҳои сабз, дар соли 2023 Ўзбекистон таксономияи озмоишии миллии сабзро қабул кард, ки минбаъд васеъ карда мешавад⁴⁵. Моҳи марти соли 2024 бори аввал танзими пешакии низоми савдои карбон ҷорӣ карда шуд⁴⁶. Тибқи иттилои CCDR Uzbekistan⁴⁷, ҷорӣ кардани пардохт барои партови карбон тавассути андоз барои партови карбон ҳамчунин сармоягузорию барои ноил шудан ба партовҳои сифрӣ ҳавасманд мекунад.

Тадқиқоти Бонки Ҷаҳонӣ "Энергияи ҳолиси сифр то соли 2060. Тавсифи роҳи Аврупо ва Осиёи Марказӣ ба сӯи ояндаи бехатар ва устувори энергетикӣ» мисоли рушди эҳтимолии ояндаи истеҳсоли аммиак дар ҷаҳорҷӯби иқтисодиёти даврӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад. Дар тадқиқот оварда шудааст, ки ду ғоизи истеъмоли ниҳоии энергияи ҷаҳонӣ ва 1,3 ғоизи партовҳои CO₂ метавонад ба истеҳсоли аммиак марбут бошад. Аммиак маҳсулоти муҳими содиротии як қатор кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Ўзбекистон бузургтарин тавлидкунандаи аммиак дар Осиёи Марказӣ буда, тақрибан 60 дарсади тавлиди аммиахро ташкил медиҳад, Туркменистон (32 дарсад) ҷои дуввум ва Қазоқистон (15 дарсад) дар ҷои сеюм қарор доранд. Аксари корхонаҳои истеҳсоли аммиак дар Осиёи Марказӣ кӯҳна шудаанд ва тадриҷан иваз карданро талаб мекунанд. Аммиаки сабз дар Осиёи Марказӣ иқтисодии муҳим дорад. Дар сценарии сатҳи ҳолиси сифрӣ 2060, истеҳсоли аммиаки сабз бо истифода аз энергияи офтоб дар давраи байни солҳои 2030 ва 2035, аввал дар Қазоқистон ва баъд дар Ўзбекистон, бо аммиаки хокистарӣ рақобатпазир мешавад. Аз соли 2035 он инчунин бо аммиаки кабуд низ рақобатпазир хоҳад шуд.

Иноватсия ва сармоягузорӣ

Баҳши молиявии ҷаҳонӣ тадриҷан равишҳои иқтисодиёти даврӣро тавассути механизмҳои гуногуни маблағгузориҳои хусусӣ, аз қабилӣ "вомбаргҳои сабз" дар мавзӯи иқтисодиёти даврӣ, фондҳои махсуси иқтисодиёти давравӣ ва дигар воситаҳои молиявӣ қабул мекунанд. Гурӯҳи ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ низ барои оғози [Харитаи роҳ оид ба маблағгузориҳои иқтисодиёти даврӣ барои то соли 2030](#) муттаҳид шудаанд⁴⁸.

Тибқи Платформаи таҳлили саноатӣ, сармоягузорӣ ба иқтисодиёти даврӣ хеле паст боқӣ мемонад ва то ҳол хатари хеле баланд ҳисобида мешавад. Мушкилоти дигар ин паст будани самаранокии фондҳои сармоягузорӣ мебошад. Масалан, фонди маъруфи иқтисодиёти даврии BlackRock, ки дар соли 2019 ба ғайриҷалб шурӯъ намуд, сарфи назар аз афзоиши дороиҳои соф ба беш аз 1,7 миллиард доллар аз соли 2021 инҷониб танҳо даромади манфӣ ба даст меорад. Барои муқоиса, баҳши хусусӣ ва давлатӣ ҳамасола миллиардҳо долларро барои ҳалли моделҳои даврӣ сармоягузорӣ мекунанд, аммо

⁴⁵ <https://lex.uz/ru/docs/6644013>

⁴⁶ <https://lex.uz/ru/docs/6832897>

⁴⁷ <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099111423124532434/p1790681e5fb89481911d142b818f571f046c76bbe10>

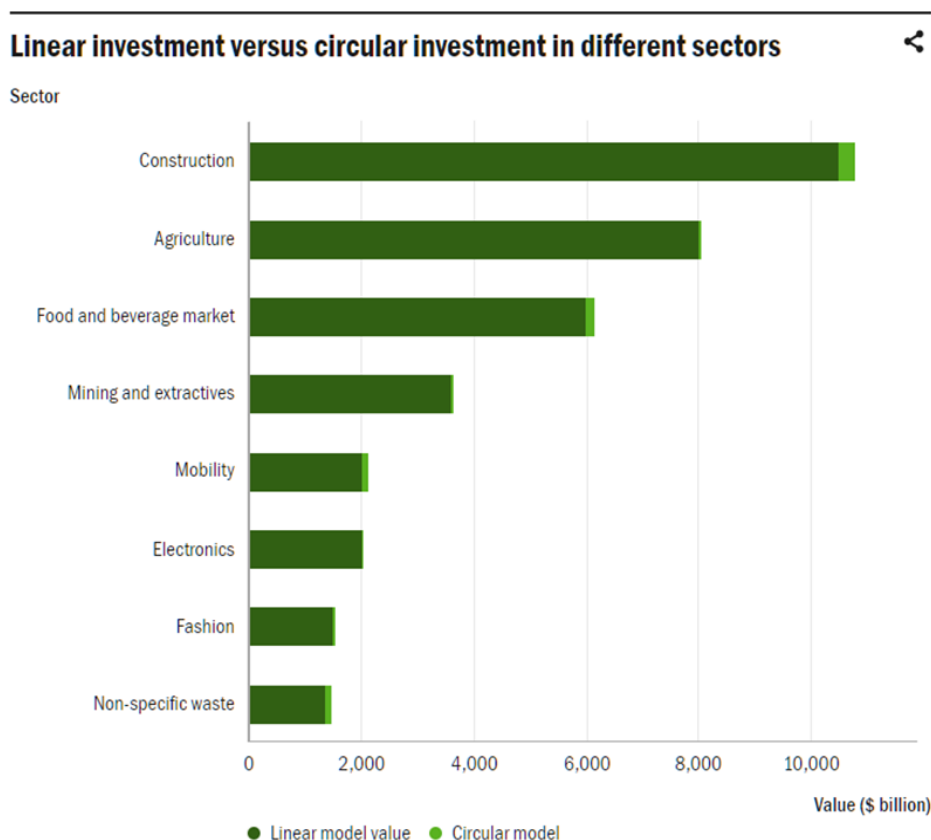
⁴⁸ <https://www.circle-economy.com/resources/roadmap-circular-finance-2030>

триллионҳо ҳар сол ба моделҳои хатӣ сармоягузори карда мешаванд, ки аз ҷиҳати молиявӣ фойданоктаранд ва аз тағирёбии системавии иқтисодӣ пешгирӣ мекунад⁴⁹.

Тибқи таҳқиқоти Chatham House⁵⁰ дар соли 2021 ҳиссаи иқтисодиёти даврро дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳои ҷаҳон ҳамагӣ 3 дарсад дар як сол арзёбӣ мекунад. Ин хулоса дар асоси арзёбии арзиши ҷорӣ хароҷотҳои давлатӣ ва корпоративӣ барои ташаббусҳои иқтисодиёти даврӣ дар бахшҳои алоҳидаи иқтисоди ҷаҳонӣ, инчунин дар занҷирҳои арзишӣ бо сатҳи балани маводғунҷоишӣ ба даст омадааст. Дар саросари ҷаҳон, хароҷоти бахши давлатӣ барои иқтисоди даврӣ дар соли 2020 аз 500 то 600 миллиард долларро ташкил медед, ки дар муқоиса хароҷоти умумии давлатӣ тақрибан ба 13 триллион доллар баробар буд. Дар ҳамин ҳол, арзиши хароҷоти солонаи бахши корпоративӣ барои иқтисоди даврӣ тақрибан 850 миллиард долларро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки дар муқоиса хароҷот барои иқтисодиёти хатӣ ба 35 триллион доллар баробар буд. (ҷадвали 4.4).

Расми 7. Сармоягузориҳои хатӣ нисбат ба сармоягузориҳои даврӣ дар бахшҳои гуногуни иқтисоди ҷаҳонӣ то соли 2021.

Манбаъ: <https://iap.unido.org/articles/unlocking-circular-economy-through-green-finance>

⁴⁹ <https://iap.unido.org/articles/unlocking-circular-economy-through-green-finance>

⁵⁰ <https://www.chathamhouse.org/2021/07/financing-inclusive-circular-economy>

Тавре ки Барномаи СММ оид ба муҳити зист (UNEP), ки дар соли 2021 нашр шудааст дар тавсияҳои худ барои кишварҳои Осиёи Марказӣ қайд мекунад, ки барои татбиқи саҳмҳои кишварҳо дар сатҳи миллӣ шарикӣ васеътар ва сафарбаркунии захираҳо барои Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон зарур аст⁵¹.

Шарҳи UNECE оид ба Ӯзбекистон, «Инноватсия барои рушди устувор» таъкид мекунад, ки барои нигоҳ доштани рушд пас аз ислоҳоти охир дар Ӯзбекистон, инноватсия барои ҳалли мушкилоти сохторӣ муҳим хоҳад буд⁵².

Сармоягузорӣ ва инноватсия дар иқтисоди даврӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дар муқоиса бо сатҳҳои ҷаҳонӣ хеле паст боқӣ мемонад (Ҷадвали 7). Сарфи назар аз баъзе ташаббусҳо ва манфиатҳои ҳукумат, миқёси сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои иқтисодӣ даврӣ хеле ночиз мебошад ва дарки хавфи баланд ҳамчунон ӯҳдадориҳои назарраси молиявиро маҳдуд мекунад.

Ҷадвали 7: Инноватсия ва сармоягузорӣ дар иқтисодиёти даврӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Ҷанба	Қазоқистон	Тоҷикистон	Туркманистон	Ӯзбекистон
Ташаббусҳои инноватсионӣ	Мӯътадил (идоракунии партовҳо, энергияи барқароршаванда)	Паст (хоҷагии кишлок, коркарди такрорӣ)	Кам (манбаи барқароршавандаи энергия, самаранокии энергия)	Мӯътадил (идоракунии партовҳо, кишоварзии устувор)
Сатҳи сармоягузорӣ	Кам (маҳдуд дар муқоиса бо сармоягузориҳои хаттӣ)	Хеле паст (сармоягузориҳои ҳадди ақали даврагӣ)	Хеле паст (нисбат ба бахшҳои анъанавӣ)	Кам (афзояндаи тавачҷӯх, марҳилаҳои аввал)

Қазоқистон бо ташаббусҳои мӯътадили инноватсионӣ дар соҳаи идоракунии партовҳо ва энергияи барқароршаванда ваъдаи бузургтарин нишон медиҳад, аммо сатҳи сармоягузорӣ дар муқоиса бо бахшҳои анъанавӣ ҳанӯз ҳам паст аст.

Тоҷикистон ва **Туркманистон** дар марҳилаи аввали рушд қарор доранд, ки мизони хеле пасти сармоягузорӣ ва ташаббусҳои инноватсионӣ маҳдуд доранд, ки асосан ба лоиҳаҳои хурд ва бахшҳои анъанавӣ нигаронида шудааст.

⁵¹<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-09/Проект%20отчета%20о%20рекомендациях.pdf>

⁵²https://unece.org/sites/default/files/2022-06/9789211172966_I4SDR_UZBEKISTAN_2022_web_full%2Bcover.pdf

Ўзбекистон бо ташаббусҳои мўтадили инноватсионӣ дар соҳаи идоракунии партовҳо ва кишоварзии устувор пеш рафта истодааст, аммо сармоягузори дар марҳилаҳои ибтидоии рушд боқӣ мемонад.

Хулоса

Арзёбии иқтисодиёти даврӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ бархӯрди ҳамаҷонибаро тақозо мекунад, зеро ягон нишондиҳандаи ягонае вучуд надорад, ки доираи пурраи иқтисоди даврӣ дар як кишвар фаро гирад. Ин таҳлил ба нишондиҳандаҳои асосӣ, аз қабилӣ ҳосилнокии захираҳо, суръати коркарди такрорӣ, тавлиди партовҳо ва саҳми фаъолиятҳои иқтисоди даврӣ дар ММД баррасӣ мешавад. Ин нишондодҳо дар якҷоягӣ назари ҳамаҷонибаи иқтисодиёти даврагиро пешниҳод мекунанд, ки таъсири мутақобилаи мураккаби ҷанбаҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро инъикос мекунанд, ки ба принципҳои иқтисоди даврӣ хосанд. Равиши бисёрнишондиҳанда зарурати ҷамъоварӣ ва таҳлили боэътимоди маълумотро барои баҳодиҳӣ ва пайгирии самараноки пешрафт дар ташаббусҳои иқтисодиёти даврӣ таъкид мекунад.

Қазоқистон ва Ўзбекистон дар садри ташаббусҳои иқтисодиёти даврӣ дар минтақа қарор доранд. Қазоқистон дар сиёсат ва идоракунии, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва сармоягузори инноватсионӣ пешсафӣ нишон медиҳад. Ба ин тарафҳои қавӣ нигоҳ накарда, Қазоқистон бояд таҷрибаҳои коркарди партовҳои худро ба таври хеле комил такмил диҳад, то аз манфиатҳои иқтисодиёти даврӣ пурра истифода барад. Ўзбекистон пешрафтҳои мутаносибро аз рӯи нишондиҳандаҳои гуногун бо дастовардҳои назаррас дар коркарди партовҳо нишон дода, онро ҳамчун намунаи эҳтимоли барои дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷой додааст. Натиҷаҳои мўтадили кишвар дар сиёсат, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва инноватсия ӯҳдадорӣ афзояндаи принципҳои иқтисоди даврӣ инъикос мекунанд, ҳарчанд барои нигоҳ доштани ин суръат рушди минбаъда зарур аст.

Баръакс, Туркменистон ва Тоҷикистон бо мушкилоти ҷиддӣ рӯбарӯ ҳастанд. Ҳарду кишвар ҷаҳорҷӯбаҳои заифтари сиёсат оиди коркарди партовҳо, фаъолияти пасти иқтисодии марбут ба иқтисодиёти даврӣ ва талошҳои ҳадди ақали навоарӣ доранд. Сатҳи коркарди партовҳо ба таври назаррас паст буда, камбудии назаррасро дар инфрасохтор ва таҷрибаҳои идоракунии партовҳо нишон медиҳад. Барои расидан ба пешвоёни минтақа, ин кишварҳо бояд ҷаҳорҷӯби сиёсати худро тақвият бахшанд, ташаббусҳои иқтисодиро тақвият диҳанд ва ба амалияҳои иқтисодиёти даврӣ сармоягузори кунанд. Набудани ҷамъоварии ҳамаҷонибаи маълумот ва нишондиҳандаҳои стандартӣ дар ҳамаи ҷор кишвар ба татбиқи самараноки сиёсат ва мониторинги пешрафт ҳалал мерасонад. Маълумоти дақиқ ва боэътимод барои арзёбии самаранокии иқтисодиёти даврӣ ва қабули қарорҳои асосноки сиёсӣ муҳим аст.

[1] https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/events/2022/greener-hs/session-3/iso-tc-323-iso_international-standardization-activities-in-the-circular-economy.pdf?la=en

[2] <https://www.iso.org/standard/80648.html>

[3] <https://www.iso.org/standard/80649.html>

- [4] <https://www.iso.org/standard/80650.html>
- [5] <https://www.iso.org/standard/82339.html>
- [6] <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:59040:dis:ed-1:v1:en>
- [7] https://pacecircular.org/sites/default/files/2021-04/CircularIndicatorsForGovernments_FINAL.pdf
- [8] <https://ec.europa.eu/eurostat/web/circular-economy/information-data>
- [9] <https://stat.gov.kz/ru/>
- [10] <https://www.stat.tj/ru/>
- [11] <https://www.stat.gov.tm/>
- [12] <https://stat.uz/ru/>
- [13] <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/76074.pdf>
- [14] <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/76074.pdf>
- [15] <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Import>
- [16] [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Domestic_extraction_\(DE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Domestic_extraction_(DE))
- [17] [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Direct_material_input_\(DMI\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Direct_material_input_(DMI))
- [18] https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Recycling_of_waste
- [19] <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Backfilling>
- [20] [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Domestic_material_consumption_\(DMC\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Domestic_material_consumption_(DMC))
- [21] <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Export>
- [22] Materials which are dispersed into the environment- with current technology- as a deliberate or unavoidable consequence of product use, for example, mineral fertilisers and abrasion from tyres. See <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/76074.pdf>
- [23] <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Incineration>
- [24] <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Landfill>
- [25] https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Recovery_of_waste
- [26] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32008L0098>
- [27] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A31994L0062>
- [28] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32002L0096>

- [29] https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Recovery_of_waste
- [30] <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/76074.pdf>
- [31] https://uzbekistan.un.org/sites/default/files/2020-10/ECE.CEP_.188.Eng_.pdf,
<https://ers.basel.int/ERS-Extended/FeedbackServer/fsadmin.aspx?fscontrol=respondentReport&surveyid=83&voterid=56311&readonly=1&nomenu=1>
- [32] <https://stats.oecd.org/>
- [33] <https://igtipc.org/ru/best-available-techniques>
- [34] <https://www.jprra-kazniiapk.kz/jour/article/view/1544/867>
- [35] https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=GREEN_GROWTH
- [36] <https://w3.unece.org/SDG/ru/Indicator?id=54>
- [37] https://uzbekistan.un.org/sites/default/files/2020-10/ECE.CEP_.188.Eng_.pdf,
<https://ers.basel.int/ERS-Extended/FeedbackServer/fsadmin.aspx?fscontrol=respondentReport&surveyid=83&voterid=56311&readonly=1&nomenu=1>
- [38] <https://www.unep.org/resources/report/global-waste-management-outlook>
- [39] <https://calp.carececo.org/ru/concept/>
- [40] <https://www.circle-economy.com/resources/roadmap-circular-finance-2030>
- [41] <https://iap.unido.org/articles/unlocking-circular-economy-through-green-finance>
- [42] <https://www.chathamhouse.org/2021/07/financing-inclusive-circular-economy>
- [43] <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-09/Проект%20отчета%20о%20рекомендациях.pdf>
- [44] https://unece.org/sites/default/files/2022-06/9789211172966_14SDR_UZBEKISTAN_2022_web_full%2Bcover.pdf
- [45] https://uzbekistan.un.org/sites/default/files/2020-10/ECE.CEP_.188.Eng_.pdf
- [46] https://unece.org/DAM/env/epr/epr_studies/Synopsis/ECE_CEP_180_Tajikistan_Synopsis_rus..pdf
- [47] <https://igtipc.org/ru/best-available-techniques>
- [48] <https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/02/CA-waste-eng.pdf>
- [49] <https://www.economy.com/kazakhstan/indicators>
- [50] <https://www.economy.com/kazakhstan/indicators>
- [51] <https://www.kaznu.kz/ru/3/news/one/35416/>

Co-funded by
the European Union

- [52] <https://esp.ieconom.kz/jour/article/view/441/292>
- [53] https://ewastemonitor.info/wp-content/uploads/2023/07/National_E-waste_Monitor_Kazakhstan_A4_landscape_RU.pdf
- [54] <https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/02/CA-waste-eng.pdf>
- [55] <https://stat.gov.kz/ru/industries/environment/stat-eco/publications/68178/>
- [56] <https://economy.com/tajikistan/>
- [57] <https://www.switch-asia.eu/resource/cleantech-finance-report-tajikistan/>
- [58] <https://tajstat.github.io/sdg-site-tajikistan/tg/12/>
- [59] <https://vecherka.tj/archives/59418>
- [60] <https://www.economy.com/turkmenistan/indicators>
- [61] <https://sdg.stat.gov.tm/ru/goals/12>
- [62] <https://zoinet.org/wp-content/uploads/2018/02/CA-waste-eng.pdf>
- [63] <https://www.economy.com/uzbekistan/indicators>
- [64] <https://ns1.stat.uz/goal/15>
- [65] <https://lex.uz/ru/docs/6303233>
- [66] <https://www.gazeta.uz/ru/2024/02/10/electronic-waste/>
- [67] <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099022124142035945/p17774414c3d1609d1a10c1c69a4e516dd0>
- [68] <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-09/Проект%20отчета%20о%20рекомендациях.pdf>
- [69] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000996>
- [70] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39768520
- [71] <https://www.kommersant.ru/doc/4966783>
- [72] <https://shiftingparadigms.nl/wp-content/uploads/2019/07/Report-Circular-Economy-Almaty-Web-Spread-RUS.pdf>
- [73] <https://hlpf.un.org/sites/default/files/vnrs/2023/VNR%202023%20Tajikistan%20Report%20RU.pdf>
- [74] https://ebrdgreencities.com/assets/Uploads/PDF/Dushanbe_GCAP_2022_RUS.pdf?vid=3
- [75] https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-01/NDC_Turkmenistan_12-05-2022_approv.%20by%20Decree_Rus.pdf
- [76] <https://lex.uz/ru/docs/6303233>

Co-funded by
the European Union

[77] <https://lex.uz/ru/docs/6644013>

[78] <https://lex.uz/ru/docs/6832897>

[79] <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099111423124532434/p1790681e5fb89481911d142b818f571f046c76bbe10>

Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M. P., & Hultink, E. J. (2017). The Circular Economy – A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*, 143, 757-768. doi:10.1016/j.jclepro.2016.12.048

Haas, W., Krausmann, F., Wiedenhofer, D., & Heinz, M. (2015). How circular is the global economy? An assessment of material flows, waste production, and recycling in the European union and the world in 2005. *Journal of Industrial Ecology*, 19(5), 765-777. <https://doi.org/10.1111/jiec.12244>

OECD. (2019). *Enhancing Regional Trade and Investment in Central Asia*. OECD Publishing, Paris. Retrieved from [OECD iLibrary](https://www.oecd-ilibrary.org/trade/enhancing-regional-trade-and-investment-in-central-asia_9789264317474-en)

Tleppayev A.M., Zeinolla S.Zh. Assessment of Indicators of the Circular Economy on the Example of the Countries of the European Union and the Possibility of Application in the Conditions of Kazakhstan. *Economics: the strategy and practice*. 2021;16(3):128-141

NET ZERO ENERGY BY 2060 Charting the Path of Europe and Central Asia Toward a Secure and Sustainable Energy Future, 2024

3. Сиёсати миллии кишварҳои Осиёи Марказӣ оид ба иқтисодиёти даврӣ

Арзёбии сиёсатҳо ва муқаррарот оид ба иқтисодиёти даврӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ

Гузариш ба иқтисодиёти даврӣ (ИД) дар чаҳорчӯби сиёсати кишварҳои сершумор босуръат суръат мегирад. Қобили зикр аст, ки Комиссияи Аврупо ин тағиротро тавассути таҳияи рӯзномаи стратегӣ, ки ба табдил додани иқтисоди Иттиҳоди Аврупо ба иқтисодиёти даврӣ равона шудааст, сарварӣ кард. Ин ташаббус бо Нақшаи амалиёти ИД дар соли 2015 оғоз шуда, пас аз чорӣ намудани Нақшаи нави амали ИД дар соли 2020 оғоз ёфт. Охири ҳамаҷун як санги асосии Аҳдномаи сабзи аврупоӣ хидмат мекунад ва ӯҳдадорӣ ИА ба амалияҳои устувори иқтисодиро таъкид мекунад.

ИД як равиши муосир барои рушди устувор аст, ки ҳадафи он кам кардани партовҳо ва истифодаи оптималии захираҳо тавассути истифодаи дубора, коркард ва барқарорсозӣ мебошад. Дар шароити мушкilotи глобалии экологӣ, ки бо тағирёбии иқлим ва камшавии захираҳои табиӣ алоқаманданд, гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ҳарчи бештар таъхирнопазир мегардад.

Кишварҳои Осиеи Марказӣ содиқ будани худро ба принципҳои ИД тавассути қонунгузорӣ, ҳуҷҷатҳои сиёсӣ ва чораҳои ҳавасмандкунӣ нишон дода истодаанд. Ин талошҳо ба таъмини рушди устувор, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист нигаронида шудаанд.

Қазоқистон, ки барои рушди устувор ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли саъй мекунад, принципҳои ИД-ро фаъолона татбиқ мекунад. Қазоқистон барои дастгирии рушди ИД як заминаи мустаҳками қонунгузорино таҳия кардааст. Асосҳои ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои стратегӣ, ки ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табииро танзим мекунад. Ба **Ҷадвали 8** зер нигаред :

Ҷадвали 8: Қонунҳои экологӣ дар Қазоқистон

Қонун/Рамз	Сол	Тавсиф
Қонун «Дар бораи ҳифзи муҳити зист»	1997	Санади асосии ҳуқуқии танзими ҳифзи муҳити зист дар Қазоқистон.
Қонун «Дар бораи беҳатарии радиатсионӣ»	1998	Беҳатарии радиатсионӣ ва идоракунии партовҳои радиоактивиро танзим мекунад.
Қонун дар бораи идоракунии партовҳо	2022	Меъёрҳо ва стандартҳои идоракунии партовҳоро муайян мекунад.
Кодекси об	2003	Стандартҳои идоракунӣ ва ҳифзи захираҳои об.
Кодекси экологӣ	2021	Ҳуҷҷати мукамал оид ба ҳифзи муҳити зист ва истифодаи устувор.
Қонун «Дар бораи манбаъҳои барқароршавандаи энергия»	2009	Истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергияро ҳавасманд мекунад.
Қонун «Дар бораи энергетикаи атомӣ»	1997	Истифодаи энергияи атомӣ ва беҳатариро танзим мекунад.
Қонун «Дар бораи истеҳсоли маҳсулоти органикӣ»	2015	Истеҳсол ва гардиши маҳсулоти органикиро танзим мекунад.
Қонун «Дар бораи сарфаи энергия ва самаранокии энергия»	2012	Муносибатҳои ҷамъиятиро танзим намуда, асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии фаъолияти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро дар соҳаи сарфаи энергия ва баланд бардоштани самаранокии энергия муайян менамояд.

Ҷадвали 9. Ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва ташаббусҳо дар Қазоқистон

Концепсияҳо / Барномаҳо	Сол	Тавсиф
Концепсияи гузариш ба иқтисоди “сабз”[1]	2013	Асосҳои дигаргунсозии низомӣ дар иқтисодиёт.
Барномаи рушди комплекси агросаноатӣ[2]	2013-2020, 2021-2025	Бо принципҳои устувор рушд додани хоҷагии қишлоқ.
Барномаи давлатии рушди босуръати саноат[3]	2010-2025	Бо технологияҳои аз чиҳати экологӣ тоза ҳавасманд намудани рушди саноат.
Барномаи давлатии рушди маориф	2011-2025	Такмили низоми маориф бо тавачҷӯх ба тарбияи экологӣ.
Барномаи саноатии «Ҷасил Даму» [4]	2010-2014	Тавачҷӯх ба рушди устувори экологӣ.

Алмаато, бузургтарин шаҳри Қазоқистон буда, ҳамчун пешсаф дар қорӣ кардани принципҳои иқтисоди даврӣ дар минтақа ба ҳисоб меравад. Шаҳр фаёлона харитаи истеъмолии захираҳоро, стратегияҳои нав ва истифодаи самараноки онро таҳия мекунад. Дар Алмаато технологияи компосткунӣ ва пӯшидаи хоҷагии қишлоқ қорӣ карда мешавад. Ин ба коҳиш додани партовҳои органикӣ ва беҳтар кардани сифати хок, ки ба рушди устувори кишоварзӣ мусоидат мекунад, кӯмак мерасонад. Дар шаҳр коркарди партовҳои саноатӣ тараққӣ карда истода, қорӣ кардани стандартҳои ҳатмии коркарди такрорӣ барои баъзе соҳаҳо ба коҳиш додани партовҳо ва истифодаи дубораи мавод мусоидат мекунад. Саноати сохтмони Алмаато стратегияҳои даврӣ, аз ҷумла истифодаи маводи такрорӣ ё барқароршавандаро истифода мебарад. Ин ба кам шудани ифлосшавии муҳити зист ва беҳтар шудани вазъияти экологии шаҳр мусоидат мекунад.

Ҷадвали 10. Қазоқистон якҷанд самтҳои асосиро барои гузариш ба ИД муайян кардааст:

Энергетика	Қазоқистон дар пайи коҳиши вобастагии худ аз ангишт аст ва тадричан ба истифодаи гази табиӣ ва манобеи барқароршавандаи энергия, аз қабилҳои нуруи офтоб ва бод ҳаракат мекунад. Ин боиси коҳиши ихроҷи газҳои гулхонаӣ ва беҳтар шудани вазъии экологии кишвар мегардад.
Хоҷагии қишлоқ	Ворид кардани технологияҳои даврӣ дар соҳаи кишоварзӣ компостсозӣ, оптимизатсияи истифодаи об ва киштгардонро дар бар мегирад. Ин барои баланд бардоштани ҳосилхезии замин, кам кардани сарфи нуриҳои химиявӣ ва кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист ёрӣ мерасонад.
Истехсолоти саноатӣ	Қазоқистон коркард ва нобуд кардани партовҳоро фаёлона тараққӣ дода истодааст. Қонунгузорӣ барои баъзе соҳаҳои коркарди партовҳо стандартҳои

Co-funded by
the European Union

	хатмӣ муқаррар мекунад, то ба кам кардани партовҳо ва истифодаи дубораи мавод кӯмак расонанд.
Соҳтмон	Соҳтмон стратегияҳои давршакро амалӣ менамояд, ки ба истифодаи маводи такрорӣ ё барқароршаванда тамаркуз мекунад. Ин коркарди партовҳои соҳтмон ва истифодаи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаро дар бар мегирад.

Барои пешбурди ИД, ҳукумати Қазоқистон имтиёзҳо ва ҳавасмандии гуногун, аз қабилӣ имтиёзҳои андозӣ, субсидияҳо ва грантҳо барои коркарди ҳатмии партовҳо сармоягузори мекунад.

Чадвали 11. Ҳавасмандгирони ҳукумат барои ИД дар Қазоқистон

Incentive	Description
Имтиёзҳои андоз	Кам кардани андозҳо барои ширкатҳо, ки коркарди партовҳо ва технологияҳои барқароршавандаи энергияро татбиқ мекунад.
Субсидияҳо ва грантҳо	Дастгирии молиявӣ барои лоиҳаҳои энергияи барқароршаванда ва коркарди партовҳо.
Истифодаи такрорӣ партовҳои ҳатмӣ	Муқаррар намудани стандартҳои ҳатмӣ барои баъзе соҳаҳои коркарди партовҳо.
Ҳавасмандгирони сармоягузори	Афзалиятҳо барои сармоягузори дар лоиҳаҳои энергетикаи сабз ва технологияҳои экологӣ, аз ҷумла имтиёзҳои андоз, субсидияҳо ва дигар дастгирӣ.

Сарфи назар аз пешравиҳои назаррас, Қазоқистон дар роҳи татбиқи пурраи принципҳои Иттиҳоди Аврупо ба як қатор мушкилот дучор шуда аст. Новобоста аз рушди фаъолони манбаҳои барқароршавандаи энергия, истифодаи ангишт ҳанӯз дар тавозуни энергетикаи кишвар нақши муҳимро мебозад. Гузариш ба манбаҳои алтернативии энергия аз ҷиҳати экологи тоза сармоягузори ва вақти зиёдро талаб мекунад.

Дар ин замина, **Туркманистон** барои таҳияи ИД, ки ба истифодаи самараноки захираҳо, кам кардани партовҳо ва ҳифзи муҳити зист нигаронида шудааст, чораҳои зарурӣ андешида истодааст. Қонунгузори Туркманистон дар бораи рушди ИД дар чадвали зер оварда шудааст.

Чадвали 12. Қонунҳои муҳити зист дар Туркманистон

Қонун/Ҷамъ	Сол	Тавсиф
Қонун «Дар бораи ҳифзи табиат»	2014	Асосҳои ҳуқуқи ҳифзи табиат ва истифодаи оқилона.

Қонун дар бораи ҳифзи ҳаво	1996	Тадбирҳои пешгирӣ кардани ифлосшавии ҳаво.
Кодекси санитари Туркманистон	2009	Стандартҳои ҳифзи муҳити зист ва бехатарии аҳоли.
Қонун дар бораи бехатарии радиатсионӣ	2009	Танзими бехатарии радиатсионӣ.
Қонун дар бораи бехатарии кимиёвӣ	2011	Танзими бехатарии химиявӣ.
Қонун «Дар бораи захираҳои карбогидрид»	2008	Истифода ва азхудкунии оқилонаи захираҳои углеводород.
Қонун «Дар бораи экспертизаи экологӣ»	2014	Тартиби гузаронидани экспертизаи экологӣ барои арзёбии таъсири фаъолият.
Қонун «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият»	2009	Иҷозатномадиҳӣ ба фаъолиятҳои, ки ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонанд.
Қонуни партовҳо	2015	Самтҳои стратегии идоракунии партовҳо, аз ҷумла афзалияти коркарди дубора.

Инчунин, барои такмил додани чораҳои ИД чораҳои иловагӣ андешида шуданд. Низомнома дар бораи экспертизаи давлатии экологӣ, ки аз тарафи Президент (1996) тасдиқ карда шудааст ва тартиби гузаронидани экспертизаи давлатии экологиро барои арзёбии таъсири фаъолияти пешбинишаванда ба муҳити зист муқаррар менамояд. Инчунин, нақшаи миллии пешгирӣ ва воқуниш ба истеҳсоли нафт (2001), чораҳои пешгирӣ ва воқуниши истеҳсоли онро муайян мекунад, ки барои пешгирии ифлосшавии муҳити зист муҳиманд. Лоихаи "Шаҳрҳои устувори Туркманистон: Рушди ҳамгирошудаи шаҳрҳои сабз дар Ашқобод ва Аваза" (2016) ба беҳтар кардани системаҳои равшании шаҳр, баланд бардоштани самаранокии энергия, чорӣ намудани ҳалли устувори нақлиёти шаҳр ва кам кардани партовҳо дар саросари шаҳр нигаронида шудааст.

Дар мавриди **Тоҷикистон** бо назардошти зарурати мувозинати рушди иқтисодӣ бо ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳо, ИД аҳамияти бештар пайдо мекунад. Дар зер қонунҳо ва санадҳои асосии қабулшуда оварда шудаанд.

Ҷадвали 13: Қонунҳои муҳити зист дар Тоҷикистон

Қонун	Сол	Тавсиф
Қонун «Дар бораи партовҳои истеҳсоли ва истеъмоли»	2002	Идоракунии партовҳоро барои кам кардан ва коркарди маводҳо танзим мекунад.

Co-funded by
the European Union

Қонун «Дар бораи муомилоти партовҳои радиоактивӣ»	2013	Таъсири манфии партовҳои радиоактивиро ба муҳити зист ва саломатӣ пешгирӣ мекунад.
Қонун «Дар бораи иттилооти экологӣ»	2011	Тартиби пешниҳоди иттилооти экологиро ба аҳоли муайян мекунад.
Қонун «Дар бораи ҳифзи муҳити зист»	2011	Рушди устувор ва ҳифзи муҳити зистро таъмин мекунад.

Ҷадвали 14. Стратегияҳо ва концепсияҳои марбут ба ИА дар Тоҷикистон ба назар мерасанд:

Стратегия/Концепсия	Сол	Тавсиф
Концепсияи ҳифзи муҳити зист	2008	Самтҳои асосии сиёсати давлатиро дар соҳаи ҷиҳзи муҳити зист, аз ҷумла таъйини ИД муайян мекунад.
Стратегияи рушди иқтисоди сабз	2022	Ҳадаф ба рушди иқтисодиёт бо истифода аз манбаҳои барқароршавандаи энергия ва кам кардани изофаи карбон, ки ба принципҳои ИД мувофиқ аст.
Концепсияи гузариш ба рушди устувор	2007	Тадбирҳои истифодаи устувори захираҳо ва рушди равандҳои аз ҷиҳати экологӣ устуворро дар бар мегирад, ки ба принципҳои ИД мувофиқанд.

Мисли тамоми кишварҳои Осиёи Марказӣ, **Ўзбекистон** стратегияҳо ва фаъолиятҳоеро, ки ба ҷорӣ намудани принципҳои Иттиҳоди Аврупо нигаронида шудаанд, фаъолона таҳия мекунад. Дар ин раванд заминаи қонунгузори кишвар нақши муҳим дошта, заминаи ҳуқуқии ислоҳот ва танзими фаъолиятро дар соҳаи идоракунии захираҳо ва партовҳо фароҳам меорад.

Ҷадвали 15. Ҷамъбасти санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбут ба ИД дар Ўзбекистон оварда шудааст:

Қонун/Фармон	Сол	Тавсиф
Қонун «Дар бораи партовҳо»	2002	Меъёрҳо ва қоидаҳои асосии идоракунии партовҳоро муайян мекунад.
Резолютсия «Дар бораи чораҳо оид ба минбаъд баланд бардоштани самаранокии қор дар соҳаи муомилоти партовҳои маишӣ»	2014	Тартиби баҳисобгирӣ ва назорати давлатиро дар соҳаи муомилоти партовҳо муқаррар менамояд.
Қарор «Дар бораи чораҳои боз ҳам тақмил додани низоми муомилоти партовҳои маишӣ»	2017	Самтҳои стратегияи рушди низоми идоракунии партовҳоро муайян мекунад.

Қарор “Дар бораи мукамал намудани низоми идоракунии партовҳо”	2018	Тадбирҳои баланд бардоштани самаранокии кор бо партовҳои маишӣ иборат аст.
Қарори «Дар бораи тасдиқи Низомнома дар бораи тартиби баҳисобгирии давлатӣ ва назорати дар соҳаи муомилоти партовҳо»	2018	Барои тақмил додани низоми муомилоти партовҳои маишӣ тадбирҳои иловагӣ муқаррар мекунад.
Стратегияи идоракунии партовҳои саҳт барои солҳои 2019-2028	2019	Самтҳои стратегияи корҳо оид ба идоракунии партовҳои саҳт муайян мекунад.
Резолютсия "Дар бораи чораҳои беҳтар намудани фаъолият дар соҳаи идора кардани партовҳои маишӣ ва сохтмон дар шаҳри Тошкандт"	2020	Тадбирҳои тақмил додани фаъолият дар соҳаи идора кардани партовҳои маишӣ ва сохтмон дар шаҳри Тошкент.
Фармон «Дар бораи чораҳои аввалиндарача оид ба ислоҳоти низоми муомилоти партовҳо»	2022	Тадбирҳои афзалиятноки ислоҳоти системаи идоракунии партовҳоро муайян мекунад.

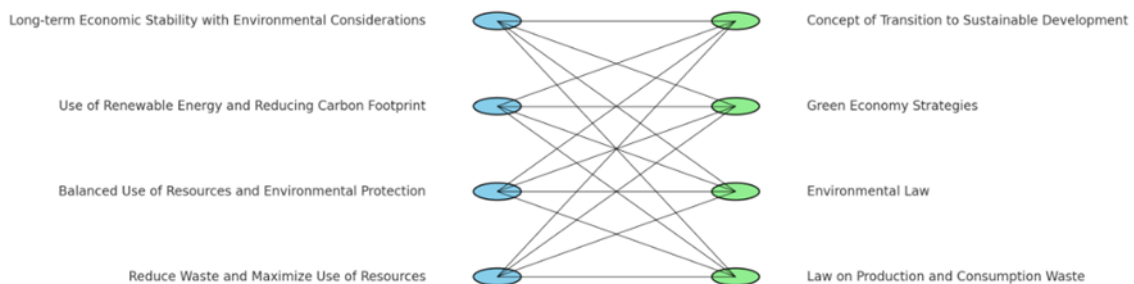
Аз ҳама муҳим, ин қабули Стратегияи гузариш ба иқтисоди сабз барои солҳои 2019-2030 (2019) мебошад, ки муқарраротро оид ба самаранокии энергия, рушди энергияи барқароршаванда, нақлиёти тоза, идоракунии об ва партовҳо, инчунин барқарорсозии ҷангал ва механизмҳои молиявӣ барои дастгирии иқтисоди сабз ба шумор меравад. Лоиҳаҳо ва ташаббусҳо низ қабул карда шуданд, аз қабيلي "Экотранс", як хидмати иҷораи дучарха мебошад, ки истеъмолкунандагон метавонанд аз барномаи махсус барои пардохт ва амният истифода баранд; ва «Бомҳои сабз». Лоиҳа ба кабудизоркунии сақфҳо, бунёди майдонҳои фароғатӣ ва варзишӣ дар болои бомҳои биноҳои истиқоматӣ ва марказҳои тичоратӣ равона шудааст.

Кишварҳои **Осиёи Марказӣ** ўҳдадории ҷиддиро ҷиҳати татбиқи принципҳои ИД тавассути заминаи қонунгузорӣ, ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва чораҳои ҳавасмандӣ нишон медиҳанд. Ин талошҳо ба таъмини рушди устувор, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист нигаронида шудаанд. Алмаато дар татбиқи принципҳои ИД дар Осиёи Марказӣ пешсаф буда, барои ояндаи устувор замина фароҳам меорад ва барои дигар кишварҳои минтақа намунаи ибрат аст.

Расми 8. Пайваст кардани қонунҳо, концепсияҳо ва сиёсатҳои Осиёи Марказӣ бо Принципҳои ИД

Linking Central Asian Laws, Concepts, and Policies to CE Principles

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Бо пайваст кардани ин қонунҳо, концепсияҳо ва сиёсатҳо ба принципҳои ИД, минтақа метавонад намунаҳои устувори истеъмоли ва истеҳсолотро инкишоф диҳад, вазъи вазнини экологии худро коҳиш диҳад ва имкониятҳои навро барои рушди иқтисодӣ эҷод кунад.

Дар натиҷа, Осиеи Марказӣ дар самти ҳамгироии принципҳои ИД ба стратегияҳои рушди худ, ҳарчанд бо мушкилот ва имкониятҳо, ки дар минтақа гуногунанд, қадам мегузорад. Алмаато (Қазоқистон) бо муайян кардани имкониятҳои ИД ҳамчун пешрав баромад карда, роҳҳои муҳимро барои Осиеи Марказӣ нишон медиҳад. Шаҳр ба харитаи истеъмоли захираҳо барои таҳияи стратегияҳои нави ИД машғул аст, ки ҳадафи он таҳкими амбисҳои рушди устувори худро дорад. Ин ташаббус такмилдиҳии кишоварзӣ, аз қабилҳои компостсозӣ ва хоҷагии давраи пӯшида ва стратегияҳои саноатӣ, аз қабилҳои коркарди партовҳо ва аз нав истеҳсолкуниро дар бар мегирад. Таҷрибаҳои сохтмонӣ, инчунин барои ворид кардани стратегияҳои даврӣ, ки ба истифодаи маводҳои пайдоиши дуҷумдараҷа ё барқароршаванда тамаркуз мекунад, таҷдиди назар карда мешаванд.

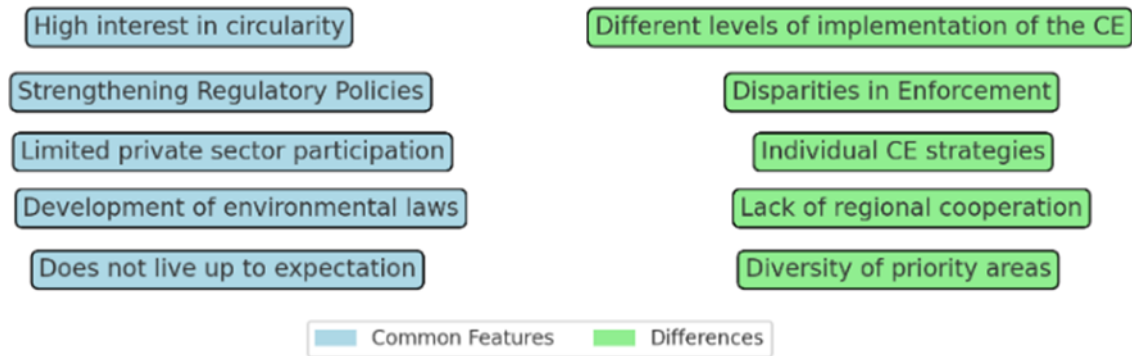
Бо вучуди ин, минтақа дар роҳи татбиқи пурраи принципҳои ИД бо як қатор монеаҳо дучор меояд. Вобастагии шадиди Осиеи Марказӣ аз боришот барои кишоварзӣ дар якҷоягӣ бо идоракунии бесамари об ба амнияти озуқаворӣ дар сурати хушксолӣ таҳдиди ҷиддӣ эҷод мекунад. Инчунин вобастагӣ аз манбаъҳои анъанавии энергия вучуд дорад, ки энергияи барқароршаванда як қисми ками ҳаҷми умумии энергияи истеъмолшударо ташкил медиҳад, ба истиснои Тоҷикистон, ки истифодаи бештари захираҳои барқароршавандаро нишон медиҳад. Минтақа бо таҷрибаҳои нодурусти идоракунии партовҳо ва мушкилоти гузариши кишоварзӣ ба гардиш мубориза мебарад.

Пас аз гузаронидани таҳлилҳо метавон мушоҳида кард, ки сарфи назар аз таваҷҷӯҳи умумӣ дар ин минтақа, дар сатҳи татбиқ ва равишҳо ба ИД фарқиятҳои назаррас мавҷуданд.

Тасвири 9: Хусусиятҳои умумӣ ва фарқиятҳо дар татбиқи ИД дар ОМ

Common Features and Differences in CE Implementation in Central Asia

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Ин таҳлил аҳамияти рушди минбаъда ва ҳамоҳангсозии саъю кӯшишхоро чихати татбиқи СМ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳад.

Дастгириҳо ва имтиёзҳои андозӣ барои ташаббусҳои иқтисодии даврӣ

Ҳавасмандгардонӣ ба гузариши даври иқтисодӣ коҳиши андозҳо, субсидияҳо, грантҳо ва чораҳои танзимкунандаро дар бар мегиранд, ки ба ҳавасмандгардонии коркарди партовҳо, қабули энергияи барқароршаванда ва таҷрибаҳои устувор нигаронида шудаанд. Қазоқистон ва Ўзбекистон имтиёзҳои андоз, дастгирии молиявӣ ва стандартҳои ҳатмии коркарди партовро пешниҳод мекунанд, дар ҳоле ки Туркменистон ба муқаррароти давлатӣ ва барномаҳои давлатӣ тамаркуз мекунанд. Тоҷикистон ҳавасмандгардонии молиявӣ ва барномаҳои огоҳии мардумро барои пешбурди принсипҳои иқтисодии даврӣ таъмин менамояд. Бо вучуди ин кӯшишҳо, ангезаҳои мавҷуда барои гузаштан ба иқтисодиёти даврӣ кофӣ нестанд. Сатҳи пасти коркарди дубора дар Қазоқистон, вобастагӣ ба манобеи аънанавии энерҷӣ дар Ўзбекистон, риояи нокифояи муқаррароти экологӣ дар Туркменистон ва инфрасохтори сусти коркарди партовҳо дар Тоҷикистон камбудии чиддиро нишон медиҳад.

Ҷадвали 16. Ҷамъбасти имтиёзҳо ва имтиёзҳои андоз

Кишварҳо	Ҷоида/ҳавасмандии андоз	Тавсиф	Мисолҳо
Қазоқистон	Кам кардани андоз	Меъёрҳои андоз барои ширкатҳое, ки коркарди партовҳо ва технологияҳои барқароршавандаи энергияро татбиқ мекунанд.	Ширкате, ки панелҳои офтобиро насб мекунанд, метавонад аз андоз аз даромади худ коҳиши назарраси андоз гирад.
	Субсидияҳо ва грантҳо	Дастгирии молиявӣ барои лоиҳаҳо дар соҳаи энергияи барқароршаванда ва коркарди партовҳо.	Грантҳо барои рушди як корхонаи нави коркард ё субсидияҳо барои лоиҳаҳои энергияи шамол.

	Истифодаи такрорӣ партовҳои ҳатмӣ	Муқаррар намудани стандартҳои ҳатмӣ коркарди партовҳо дар баъзе соҳаҳои саноат.	Соҳаҳое, ки бояд партовҳоро чудо ва дубора коркард кунанд, истифодаи партовҳоро коҳиш медиҳад.
	Ҳавасмандгардонии сармоягузори	Афзалиятҳо барои сармоягузoron дар лоиҳаҳои энергетикаи сабз ва технологияҳои экологӣ.	Имтиёзҳои андоз барои сармоягузороне, ки стартапҳои энергияи барқароршавандаро маблағгузори мекунанд.
Узбекистон	Кам кардани андоз	Кам кардани андозҳо барои ширкатҳои коркард ва коркарди партовҳо.	Ширкатҳои коркарди партовҳо меъёрҳои камшудаи андози корпоративиро мегиранд.
	Дастгирии молиявӣ	Субсидияҳо, қарзҳои имтиёзнok ва грантҳо барои лоиҳаҳои устувори идоракунии захираҳо ва партовҳо.	Грантҳо барои стартапҳо, ки ба тарҳҳои маҳсулоти аз чиҳати экологӣ тоза нигаронида шудаанд.
	Стандартҳои ҳатмӣ	Қоидаҳое, ки коркард ва истифодаи захираҳои дуҷумдараҷаро дар баъзе соҳаҳои саноат талаб мекунанд.	Соҳаҳои саноатӣ вазифадор шуданд, ки дар истехсолот як фоизи маводи такрориро истифода баранд.
	Имтиёзҳои хариди давлатӣ	Дар хариди давлатӣ афзалият додан ба усулҳои даврагии истехсолот.	Шартномаҳои давлатӣ ба ширкатҳое, ки таҷрибаи устувор доранд.
Туркманистон	Муқаррароти ҳукумат	Сиёсати пешгирии ифлосшавии ҳаво ва об ва идоракунии амнияти кимиёвӣ ва радиатсионӣ.	Қоидаҳое, ки коҳиши партовҳоро барои корхонаҳо таъмин мекунанд.
	Барномаҳои давлатӣ	Дастгирии молиявӣ ва техникӣ барои лоиҳаҳои энергияи барқароршаванда ва идоракунии партовҳо.	Қарзҳои субсидия барои ширкатҳое, ки технологияҳои сабزو қабул мекунанд.
	Ҳавасмандкунӣ барои ҷалби баҳши хусусӣ	Ҳавасмандгардонии ҷалби баҳши хусусӣ дар ташаббусҳои даврии иқтисодӣ.	Имтиёзҳои андоз барои корхонаҳое, ки тадбирҳои сарфаи энергияро амалӣ мекунанд.
Тоҷикистон	Ҳавасмандгардонии молиявӣ	Грантҳо ва субсидияҳо барои ширкатҳое, ки	Субсидияҳо барои хоҷагиҳое, ки техникаи кишоварзии

		лоиҳаҳои устуворро амалӣ мекунанд.	органикиро истифода мекунанд.
	Тадбирҳои танзимкунанда	Сиёсати дастгирии коркарди такрорӣ ва идоракунии партовҳо.	Барномаҳои ҳатмии коркарди дубора барои шаҳрҳо.
	Барномаҳои огоҳии аҳоли	Барномаҳо барои баланд бардоштани огоҳӣ ва салоҳият дар амалияҳои даврии иқтисодиёт.	Маърақаҳои таълимӣ, ки баргариҳои коркарди дубораро таълим мекунанд.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Хулоса

Қазоқистон барои дастгирии принципҳои иқтисодиёти даврӣ, заминаи ҳамачонибаи ҳуқуқи, аз ҷумла қонунҳо оид ба ҳифзи муҳити зист, беҳатарии радиатсионӣ, идоракунии партовҳо ва энергияи барқароршаванда, таъсис додааст. "Консепсияи гузариш ба иқтисоди сабз" як санади муҳим аст, ки ба ин талашҳо роҳнамоӣ карда, ба самаранокии захираҳо, навсозии инфрасохтор, неқӯаҳволии ҷамъиятӣ ва амнияти миллӣ таъкид мекунанд. Барномаҳои стратегӣ, аз қабиле Барномаи давлатии рушди босуръати индустриалӣ-инноватсионӣ ва Барномаи саноатии «Ҷасил Даму» рушди саноат ва устувории экологиро дастгирӣ мекунанд. **Қобили зикр аст, ки Қазоқистон ба лоиҳаҳои энергияи барқароршаванда сармоягузорӣ мекунанд ва системаҳои идоракунии партовҳои худро такмил медиҳад. Бо вучуди ин кӯшишҳо, Қазоқистон то ҳол ба ангишт такя мекунанд ва сатҳи коркарди дубора боқӣ мемонад, ки ин фарқиати байни сиёсат ва татбиқро нишон медиҳад.**

Ўзбекистон дар таҳияи заминаи ҳуқуқи худ, аз ҷумла қонунҳо оид ба идоракунии партовҳо, самаранокии партовҳои маишӣ ва стратегияҳои иқтисоди сабз, пешрафт мебошад. Дар кишвар ба такмил додани идоракунии партовҳо, самаранокии энергия, нақлиёти барқӣ ва амалияи сохтмон тавачҷӯх зоҳир карда мешавад. Ташаббусҳои муҳим лоиҳаҳои барқарорсозии ҷангал ва идоракунии мукаммали обро дар бар мегиранд. **Ўзбекистон ҳамчунин барномаҳои қоҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ ва баланд бардоштани сатҳи огоҳии мардум дар бораи масъалаҳои муҳити зистро татбиқ мекунанд. Бо вучуди ин, Ўзбекистон дар пешбурди таҷрибаҳои иқтисоди даврӣ дар соҳаи кишоварзӣ, татбиқи сиёсати идоракунии партовҳо ва афзоиши қабули энергияи барқароршаванда бо мушкilotҳои зиёд рӯбарӯ мешавад.**

Қонунгузори **Туркманистон** ба ҳифзи табиат, ҳифзи ҳаво, амнияти радиатсионӣ ва кимиёвӣ, захираҳои карбогидрид ва идоракунии партовҳо таъкид мекунанд. Барномаҳои давлатӣ ба баланд бардоштани самаранокии энергия, тарғиби энергияи барқароршаванда ва кам кардани ифлосшавии муҳити зист равона шудаанд. Ташаббусҳо ба монанди лоиҳаи "Шаҳрҳои устувор дар Туркманистон" талашҳои устувории шаҳрро баён мекунанд. **Инчунин барои ворид намудани таълими экологӣ ба барномаи таълимии миллӣ ва рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ барои лоиҳаҳои экологӣ кӯшиш ба харҷ медиҳад. Бо вучуди ин, Туркманистон бояд риояи қоидаҳои экологиро пурзӯр карда, инфрасохтори ҳамачонибаи идоракунии партовҳоро таҳия кунад ва иштироки бахши хусусиро дар ташаббусҳои ИД ҳавасманд кунад. Баланд бардоштани огоҳӣ ва фаҳмиши ҷомеа дар бораи амалияи устувор низ барои татбиқи сиёсат муҳим аст. Бо тавачҷӯх ба самаранокии энерҷӣ дар бахшҳо ва мусоидат ба**

истифодаи тақрорӣ ва **коркарди об ва нассочӣ**, Туркманистон метавонад дар гузариши даврии иқтисодии худ ба пешрафти назаррас ноил шавад.

Қонунгузори Тоҷикистон партовҳои истеҳсоли ва истеъмоли, идоракунии партовҳои радиоактивӣ, иттилооти муҳити зист ва ҳифзи онро фаро мегирад. Хуччатҳои стратегӣ ба рушди иқтисоди сабз ва рушди устувор диққати махсус дода, ба самаранокии захираҳо, кам кардани партовҳо ва ҳифзи муҳити зист тавачҷӯх зоҳир мекунад. **Кишвар дар бунёди инфрасохтор барои идоракунии партовҳо ва коркарди онҳо, тақмили заминаи меъёри он ва сармоягузорӣ ба технологияҳои муосири коркарди партовҳо бо мушкилот рӯбарӯ аст. Тоҷикистон ҳамчунин барои беҳбуди ҳамкориҳои фаромарзии экологӣ ва ҷалби созмонҳои байналмилалӣ ба ташаббусҳои даврии иқтисодии худ кор мекунад.** Омӯзиши мардум дар бораи манфиатҳо ва амалияи иқтисоди даврӣ барои баланд бардоштани тавачҷӯх ва барои ин дастгирии ҷомеа муҳим аст. **Бо ҳадафи устувори кишоварзӣ тавассути гузариш ба кишоварзии органикӣ ва истифодаи самараноки об**, таъсиси барномаҳои коркарди тақрорӣ дар ҷомеа, Тоҷикистон метавонад аз ҷиҳатҳои эқтисодии худ истифода карда, мушкилоти худро дар роҳи гузариш ба иқтисоди даврӣ ҳал кунад.

(1) Хуччати асосии стратегӣ Консепсияи гузаштани Ҷумҳурии Қазоқистон ба иқтисоди «сабз» аз 30 майи соли 2013, № 577 мебошад. Хуччати мазкур барои дигаргуниҳои амики системавӣ дар иқтисодиёт замина мегузорад. Вазифаҳои асосӣ баланд бардоштани самаранокии истифодаи ресурсҳо (об, замин, биологӣ ва ғайра) ва идоракунии онҳо; модернизатсияи иншооти мавҷуда ва сохтмони инфрасохтори нав; баланд бардоштани некуаҳволии ҷамъиятӣ ва сифати муҳити зист; таҳкими амнияти миллий, аз ҷумла амнияти об.

(2) Маҷмааи агросаноатӣ барои солҳои 2013–2020 (“Агробизнес-2020”) ва барои солҳои 2021–2025. Самти асосӣ бо дарназардошти принципҳои рушди устувор тараққи додани ҳочагии кишлоқ мебошад. Ҳадафи ин барнома баланд бардоштани самаранокии захираҳо, тақмил додани идоракунии замин ва об ва ҷорӣ кардани технологияҳои пешрафтаи кишоварзӣ мебошад.

(3) Ҳадафи он ҳавасмандгардонии рушди саноатӣ ва инноватсионӣ, аз ҷумла рушди технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад. Барнома таҳияи лоиҳаҳои нави саноатӣ, бунёди корхонаҳои инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта дар истеҳсолотро дастгирӣ мекунад.

(4) Мақсади ин барнома беҳбуди сифати ҳаво, идоракунии партовҳои истеҳсоли ва истеъмоли, мубориза бо биёбоншавӣ ва таназзули замин, баланд бардоштани ҳосилнокии хок ва рушди моҳидорӣ ва моҳинарварӣ мебошад.

4. Иқтисодиёти даврӣ ва устуворӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии

Таълими ИД дар Осиёи Марказӣ

Айни замон мавзӯҳои иқтисодиёти даврӣ ва рушди устувор дар системаи маорифи Қазоқистон, Тоҷикистон, Туркманистон ва Ўзбекистон кам муаррифӣ карда мешаванд.

Ҷумҳурии Қазоқистон. 39 мактаби олии Қазоқистон мутахассисонро бо ихтисоси «Экология» тайёр мекунад. Барномаҳои таълимӣ дар донишгоҳҳои Қазоқистон асосан хусусияти анъанавӣ доранд: «Бехатарии ҳаёт ва ҳифзи муҳити зист», «Ҳавфҳои табиӣ ва техногенӣ», «Экология» (ниг. ҷадвали 17). Танҳо якчанд донишгоҳҳо барномаҳои нави таълимӣ ҷорӣ мекунад, ки мундариҷаи онҳо моҳияти иқтисодиёти даврашакро инъикос мекунад: «Идоракунии инноватсионии бехатарии ҳолатҳои фавқулоддаи табиӣ ва техногенӣ», «Муҳандисии тиббӣ», «Кишоварзии дақиқ». Раванди

Co-funded by
the European Union

таълим инчунин фанҳоро дар бар мегирад, ки бо ғояҳои рушди устувор пур шудаанд: «Энергияи барқароршаванда», «Барқарорсозии дарёҳо ва обанборҳо», «Арзёбии геологии замин», «Назорати давлатӣ оид ба истифода ва ҳифзи замин», «Тағйирёбии иқлим ва иқтисодиёти сабз», «Муҳандисӣ ва бехатарии экологӣ дар сохтмон», «Манзараи инноватсионӣ ва шаҳрӣ», «Системаҳои лоихакашӣ», «Технологияҳои инноватсионии коркарди ашёи хоми металлургияи сиёҳ ва ранга» ва ғайра.

Ҷадвали 17. Хатмкунандагони мутахассисони мактабҳои олии аз рӯи ихтисосҳои экологӣ
(<https://stat.gov.kz/ru/>).

Ихтисос	2020	2021	2022
Экология	897	705	711
Бехатарии ҳаёт ва ҳифзи муҳити зист	1 483	1 183	1 022
Захираҳои об ва истифодаи об	275	287	220
Идоракунии замин	235	220	229
Захираҳои ҷангал ва зироаткорӣ	290	502	316
Теъдоди умумии хатмкунандагон аз рӯи ихтисосҳои экологӣ	3 180	2 897	2 498
Ҳиссаи хатмкунандагони ихтисосҳои экологӣ дар теъдоди умумии хатмкунандагони МТОК	2,1	1,9	1,5
Теъдоди умумии хатмкунандагони МТОК	153 627	151 679	161 974

Коҳиши шумори хатмкунандагон аз рӯи ихтисосҳои экологӣ дар Қазоқистон аз соли 2020 то 2022 метавонад ба чанд омилҳои мушаххаси марбут ба шароити ҳосили кишвар мансуб бошад. Ин омилҳо метавонанд инҳоро дар бар гиранд:

Шароити иқтисодӣ. Бартарияти саноати нафту газ: Иқтисоди Қазоқистон асосан ба баҳши нафту газ таъйин мекунанд, ки метавонад дар муқоиса бо соҳаҳои экологӣ имкониятҳои бештареро касб кунад. Ин сохтори иқтисодӣ метавонад ба донишҷӯён таъсир расонад, то таҳсил ва касбро дар соҳаҳои, ки аз ҷиҳати молиявӣ фоидаовартар ҳисобида мешаванд, идома диҳанд.

Номуайянии иқтисодӣ: Тағйирёбии иқтисодӣ ва номуайянии метавонад донишҷӯёнро водор созад, ки ба соҳаҳои, ки дурнамои кори устувортар доранд, авлабият диҳанд ва эҳтимолан таваччуҳи худро ба ихтисосҳои экологӣ коҳиш диҳанд.

Низоми маориф. Маблағгузорӣ ва захираҳои, ки барои барномаҳои таълими экологӣ ҷудо карда шудаанд, мумкин нест. Дастгирии маҳдуди молиявӣ метавонад ба сифат ва ҷолибияти ин барномаҳо таъсир расонад. Барномаи таълимӣ метавонад

Co-funded by
the European Union

аҳамияти ҳифзи муҳити зист ва устувориро ба таври кофӣ таъкид накунад. Илова бар ин, шояд дар байни донишҷӯён огоҳӣ ва таблиғи имкониятҳои касб дар ин соҳаҳо вучуд дошта бошад.

Дарки касбҳои экологӣ. Дарки бозори меҳнат: Агар бозори меҳнат барои мутахассисони муҳити зист маҳдуд ё ноустувор ҳисобида шавад, донишҷӯён метавонанд соҳаҳоеро бо роҳҳои равшантари касб ва амнияти беҳтари кор интихоб кунанд. Арзиши ҷомеае, ки ба касбҳои экологӣ равона шудааст, дар муқоиса бо дигар касбҳо метавонад камтарбуда, ин ба қарорҳои донишҷӯён оид ба омӯзиши муҳити зист таъсири худро расонад.

Омилҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ: Таъсири фарҳангӣ ва иҷтимоӣ метавонад донишҷӯёнро ба самтҳои анъанавӣ ва собитшудаи касб, аз қабилҳои муҳандисӣ, тиб ё тиҷорат, на соҳаҳои навтар ё камтар анъанавӣ ба монанди ихтисосҳои экологӣ, ҷалб намояд.

Огоҳӣ ва тарғибот: Эҳтимол набудани тарғибот ва маърақаҳои огоҳии оммавӣ, ки аҳамияти масъалаҳои экологӣ ва нақши мутахассисони соҳаи экологиро таъкид мекунад, агар вучуд надошта бошад.

Қоҳиши шумори хатмкунандагон аз рӯи ихтисосҳои экологӣ дар Қазоқистон аз соли 2020 то соли 2022 эҳтимолан ба омезиши шароити иқтисодӣ, сиёсати маориф ва масъалаҳои маблағгузорӣ, дарки бозори кор ва омилҳои фарҳангӣ вобаста аст. Ҳалли ин тамоюл муносибати бисёрҷанбаро талаб мекунад, аз ҷумла такмили маблағгузорӣ ва захираҳо барои барномаҳои экологӣ, такмил додани барномаи таълимӣ, баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи аҳамияти ҳифзи муҳити зист ва пешбурди арзиш ва имкониятҳо дар касбҳои экологӣ. Бояд гуфт, ки ҳукумати Қазоқистон барои ғояҳои рушди устувор ва иқтисодиёти даврӣ маблағҳои зиёд ҷудо мекунад. Ҳамин тариқ, дар доираи маблағгузориҳои лоиҳаҳои илмӣ ва илмию техникаӣ оид ба «иқтисоди сабз» дар доираи маблағгузориҳои грантӣ ва мақсадноки барномавӣ дар соли 2020 барои татбиқи 7 лоиҳа 163 998,4 тенга, соли 2021 175 215,8 тензор сомонӣ, барои татбиқи 3 лоиҳа дар соли 2022 ва барои татбиқи 6 лоиҳа 221 931,8 тин ҷудо карда шудааст.

Дар тӯли се сол афзоиши назарраси ҳаҷми умумии маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои иқтисоди сабз, ки инъикоси ӯҳдадорихоии афзоянда ба тадқиқоти муҳити зист ва рушди устуворро дорад, мушоҳида мешавад.

Бо вучуди ин, сарфи назар аз ҷудо кардани маблағҳои зиёд ва шумораи афзояндаи лоиҳаҳо, натиҷаҳои тадқиқот бештар ба пешрафтҳои назариявӣ нигаронида шудаанд, на татбиқи амалӣ ва навовариҳое, ки ба патент оварда мерасонанд. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои назарраси экологӣ ва энергетикӣ тадқиқоти назариявӣ бо лоиҳаҳои амалӣ мувозинат кардан лозим аст. Натиҷаҳои самаранокӣ (ниг. Ҷадвали 18).

Ҷадвали 18. Шумораи патентҳо дар соҳаи ҳифзи муҳити зист

[\(https://stat.gov.kz/ru/\)](https://stat.gov.kz/ru/)

Нишондиҳанда	2020	2021	2022
Шумораи умумии патентҳои додасуда	1 816	1 773	1 449
аз онҳо			
шумораи патентҳое, ки дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва самаранокии энергия дода шудаанд	110	142	166
Аз ҷумла			
оид ба технологияҳои энергетикӣ	58	65	63
аз он ҷумла ба манбаҳои барқароршавандаи энергия дахл доранд	13	19	28
оид ба технологияҳои экологӣ	52	77	103

Миқдори патентҳои додасуда дар соҳаи технологияҳои энергетикӣ каме афзоишро нишон медиҳад, дар маҷмӯъ, тамоюл аз тавачҷӯҳи устувор ва фаъолият ба навоариҳои технологияҳои энергетикӣ ва каме тағйирёбии шумораҳо шаҳодат медиҳад.

Миқдори патентҳои марбут ба манбаҳои барқароршавандаи энергия ҳамасола афзоиши назаррас ва пайвастаро нишон медиҳад. Ин тамоюл тавачҷӯҳи афзоиш ба инноватсияҳои энергияи барқароршавандаро инъикос мекунад.

Шумораи патентҳое, ки дар технологияҳои экологӣ дода шудаанд, ҳамасола мунтазам ва назаррас афзоиш меёбанд. Шумораи патентҳо аз 52 адади соли 2020 то 77 адад дар соли 2021 афзуда, 25 патентро (тақрибан 48%) нишон медиҳад. Аз соли 2021 то 2022 шумораи патентҳо боз ба 103 адад, 26 патенти иловагӣ (тақрибан 34%) афзоиш ёфт.

Афзоиши пайвастаи шумораи патентҳо аз афзоиши тавачҷӯҳ ба технологияҳои экологӣ шаҳодат медиҳад. Ин тамоюл аз он шаҳодат медиҳад, ки фаъолияти тадқиқотӣ ва инноватсионие, ки ба ҳалли мушкилоти экологӣ ва такмил додани таҷрибаҳои устувор нигаронида шудааст, афзоиш меёбад.

Тамоюл инчунин метавонад таъсири афзоиши маблағгузорӣ ва дастгирии тадқиқот ва технологияҳои экологиро инъикос кунад. Азбаски захираҳои бештар ба иқтисодиёти сабз ва ҳифзи муҳити зист чудо карда мешаванд, эҳтимол дорад, ки қарорҳои инноватсионӣ бештар таҳия ва патент шаванд.

Афзоиши шумораи патентҳо дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва самаранокии энергия метавонад посух ба мушкилоти глобалии экологӣ, аз қабили тағйирёбии иқлим ва масъалаҳои маҳаллӣ, ифлосшавӣ ва идоракунии захираҳо бошад. Ин нишон медиҳад, ки равиши фаъол дар таҳияи технологияҳои нав барои коҳиш додани ин мушкилот роҳи ҳал бошад.

Маълумот тамоюли равшан ва мусбати шумораи патентҳоро аз соли 2020 то 2022 нишон медиҳад. Ин афзоиш тавачҷӯҳи афзоиш ба таҳқиқот ва инноватсия дар ин соҳаи муҳимро, ки аз ҳисоби афзоиши маблағгузорӣ, дастгирии сиёсат ва зарурати ҳалли

Co-funded by
the European Union

масъалаҳои мубрами экологӣ бармеояд, нишон медиҳад. Афзоиши мунтазами патентҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки кӯшишҳо барои баланд бардоштани ҳифзи муҳити зист ва самаранокии энергия натиҷаҳои назаррас дода, ба рушди технологияҳои устувор мусоидат мекунанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон. Низоми маорифи экологӣ чузъи ҷудонашавандаи ягона буда, қисми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Маҷмӯи стандартҳои давлатии таҳсилоти бо ҳам алоқаманд, барномаҳои таълимии сатҳҳо ва самтҳои гуногун, таъмини таълиму тарбияи муттасилии таълим ва фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ва Вазорати маориф ва илм. Хуччатҳои зерини меъёри танзими таълими экологиро дар Тоҷикистон номбар кардан мумкин аст: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маърифати экологии аҳоли»; Барномаи давлатии комплекси рушди маърифати экологӣ ва маърифати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор ва ғ.

Таълими фанҳои экологӣ дар тамоми зинаҳои системаи маориф тибқи стандартҳои давлатии таълим амалӣ карда мешавад. (Ҳақдод умуман, 2021 Мавзӯҳои иқтисодиёти даврӣ ва рушди устувор дар маводи таълимӣ ва барномаҳои таълимии на ҳамагон ҷой доранд. Фанҳои таълимӣ оид ба масъалаҳои экологӣ маълумотҳои парокандаро пешкаш мекунанд, ки наметавонанд ба ташаккули ақидаҳои муосир дар бораи манзараи экологии муосири ҷаҳон мусоидат кунанд. Фанҳои мазмуни экологии алоҳида аз чузъи амалӣ омукта шуда, муносибати комплексӣ ва систематикӣ надоранд ва характери соф тарбиявӣ ва идеявӣ доранд. Мушкилоти дигари муҳими маърифати экологӣ дар Тоҷикистон сатҳи нокифояи дониши экологии омӯзгорони амалкунанда ва технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим мебошад (Амирова, 2023; Каримов, 2018; Холназаров, 2011).

Дар Тоҷикистон 39 муассисаҳои олий ва 70 техникум мавҷуд аст. Барномаҳои таълимии «Бехатарии ҳаёт» ва «Экология» дар муассисаҳои таълимии махсус ва техникӣ пешниҳод карда мешаванд.

Ҷумҳурии Туркменистон. Ҳоло дар Туркменистон 26 мактаби олий ва 45 мактаби миёнаи касбӣ қарор мегиранд. Дар системаи маорифи Туркменистон, инчунин дар дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ чузъҳои рушди устувор ба фанҳо ва фанҳои мавҷуда: биология, химия, ботаника, география, асосҳои экология ҷорӣ карда мешаванд. Муносибати байнифанӣ дар марҳилаи кунунии системаи маорифи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олий истифода намешавад; ҳар як фан як чузъи алоҳида буда, бо дигарон алоқаманд нест. Дар баъзе донишгоҳҳои Туркменистон кафедраҳои экология, аз қабиле фанҳои «Муҳофизати табиат», «Иқтисодиёти идоракунии муҳити зист», «Экология ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ» ва ғайра мавҷуданд ба раванди таълим ҷорӣ карда шудаанд. (Баррасии таҷрибаҳои беҳтарин дар соҳаи маориф барои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ дар партави татбиқи Даҳсолаи СММ оид ба ТҲИ ва Стратегияи UNECE оид ба ESD (Алматы, 2009).

Ҷумҳурии Ўзбекистон. Мутобиқи моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи Ҳифзи табиат» ҳадафи асосии таълими экологӣ дар Ўзбекистон ташаккул додани муносибати бошуурона ба мушкилоти экологӣ дар байни ҳамаи табақаҳои аҳоли, аз ҷумла хонандагони мактабу коллеҷҳо, донишҷӯёни донишгоҳҳо мебошад.

Ҷумҳурии Ўзбекистон аз мушкилоти сифат ва мазмуни чунин таълим огоҳ аст. Стандартҳои давлатии таълим ва нақшаҳои таълимӣ чунин ба амалия нигаронидашуда надоранд ва ба мушкилоти воқеии кишвар ва ба талаботи истеҳсолот ва иқтисодиёт мувофиқат намеkunанд. Дар соҳаи маориф заминаи дурусти таълимию методи иқтисодиёти даврӣ вучуд надорад (Айимбетова, 2020; Қосимова, 2018).

Барои ҳалли самараноки мушкилоти экологии кишвар ва ҷорӣ намудани ғояҳо, таҷрибаҳо ва технологияҳои инноватсионӣ дар татбиқи иқтисодии илмию зехнии Ўзбекистон, соли 2023 дар Ўзбекистон Донишгоҳи сабзи Донишгоҳи Осиёи Марказӣ таъсис дода шуд. Донишгоҳ курсҳо оид ба иқтисодиёти даврӣ ва сабз, рушди устувор ҳам барои донишҷӯён ва ҳам барои мутахассисон, олимон, менечерони тичорат ва соҳибкорон пешниҳод хоҳад кард. Инчунин дар назар дошта шудааст, ки тадқиқоти илмие, ки барои ҳалли масъалаҳои муҳими экологӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва илмию техникий Ўзбекистон ва Осиёи Миёна гузаронида мешаванд.

“Харочоти экологӣ дар маҷмӯъ тамоюли афзоиширо нишон медиҳад, аммо ночиз боқӣ мемонад. Ба ҳисоби миёна онҳо дар давоми зиёда аз даҳ соли охир ҳамагӣ 0,06 фоизи харочоти умумии давлатӣ ё худ 0,02 фоизи ММД-ро ташкил доданд. Ҳиссаи бучети давлатӣ дар даромадҳои андоз аз муҳити зист дар таи солҳои 2015 ва 2018 дар сатҳи миёнаи 0,01% бетағйир боқӣ монд. Пардохти ҷамъоварии партовҳои саҳт 57% даромади андози экологиро ташкил медиҳад. Сарфи назар аз набудани баҳисобгирии системавии ҳамаи андозҳои марбут ба муҳити зист, даромадҳои экологӣ аз пардохти ифлосшавӣ, аз ҷумла пардохти партовҳои саҳт ва ҷамъоварии обҳои партов афзоиш ёфтанд. Онҳо дар соли 2018 нисбат ба соли 2010 қариб чор маротиба зиёд буда, тақрибан 1,7 миллион долларро ташкил доданд. Субсидияҳои энергетикӣ тадриҷан коҳиш ёфта, аммо баланд боқӣ мемонанд. Дар соли 2020 субсидияҳо ба сӯзишвории истихроҷшаванда нисбат ба соли 2010 60% камтар буд, аммо қариб 4 миллиард доллари амрикоиро ташкил дод (1 доллари ИМА = 10 065 сўм дар соли 2020), ки муодили 6,6% ММД-ро ташкил медиҳад” (Асфав Е.Б. ва Мирқосимов, 2024).

Хулоса, вазъи кунунии маорифи экологӣ дар Осиёи Марказӣ, ки Қазоқистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистонро фаро мегирад, ҳам мушкилот ва ҳам имкониятҳоро барои ҳамгироии принципҳои даврии иқтисодиёт ва ҳадафҳои рушди устувор ошкор мекунад. Дар ҳоле ки талошҳо дар баъзе кишварҳо барои ҷорӣ кардани фанҳо ва барномаҳои таълимии мувофиқ идома доранд, чунин **ташаббусҳо пароканда боқӣ монда, аксар вақт аз татбиқи амалӣ ҷудо мешаванд. Норасоии назарраси равишҳои байнисоҳавӣ ва ҷузъҳои амалӣ дар барномаи таълимӣ дар саросари минтақа вучуд дорад.**

Қазоқистон бо ҷорӣ намудани барномаҳои нави таълимӣ, ки ба энергияи барқароршаванда, амнияти экологӣ ва иқтисоди сабз нигаронида шудааст, пешрафт

Co-funded by
the European Union

нишон медиҳад. Аммо дар Тоҷикистон, Туркменистон ва Ӯзбекистон бештари талошҳои таълимӣ бо сабаби кӯҳна шудани барномаҳои таълимӣ ва омодагии нокифояи амалӣ монеъ мешавад. Дар Ӯзбекистон ба наздикӣ таъсис дода шудани Донишгоҳи сабзи Осиёи Марказӣ оид ба муҳити зист ва тағйирёбии иқлим як қадам дар самти рафъи ин камбудӣҳо буда, ки ҳадафи он тарбияи насли нави мутахассисоне мебошад, ки бо дониш дар амалияҳои иқтисодиёти даврӣ ва сабз мучаҳҳаз шудаанд.

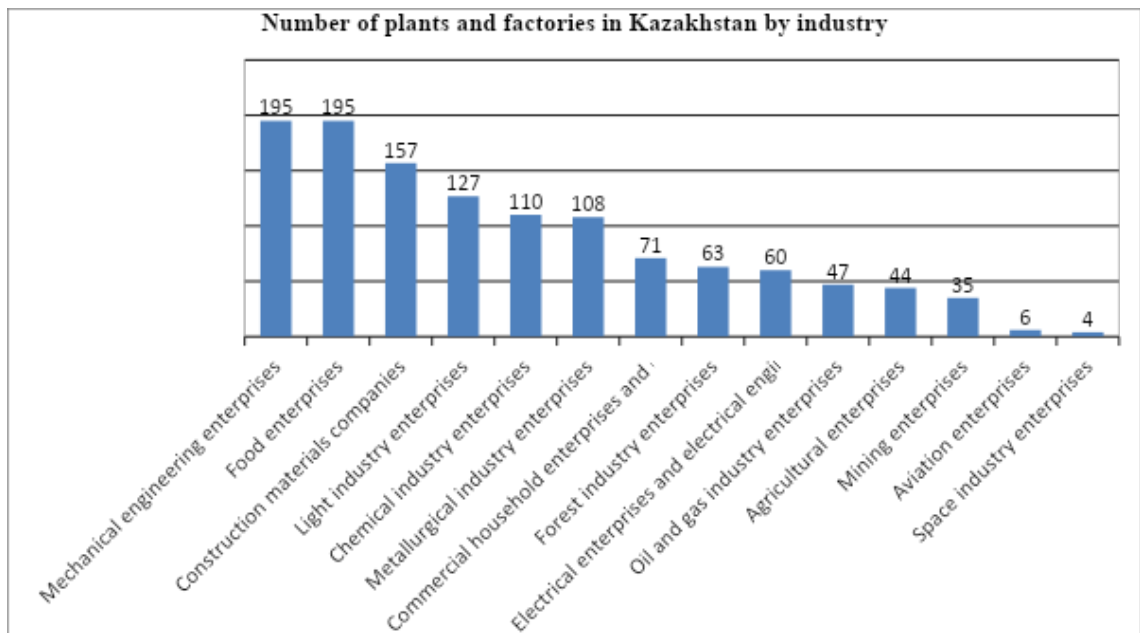
Барои ҳалли самараноки мушкилоти экологӣ ва пешбурди рушди устувор дар минтақа, таҷдиди сохторҳои мавҷудаи таълимӣ муҳим аст. Ин тағйирот бояд ба таҳсилоти байнисоҳавӣ, ки татбиқи амалии принципҳои иқтисодиёти даврӣ муттаҳид мекунад, авлавият диҳад. Бо ин кор, кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонанд насли мутахассисонро тарбия кунанд, ки қодиранд ҳалли устуворро дар саросари ҷаҳон татбиқ намуда, бахшҳои гуногун, ки ба ин васила ба идоракунии муҳити зист ва устувории ҷомеа дар баробари ҷолишҳои ҷаҳонӣ саҳмгузор бошанд.

Талаботи ояндаи бозори меҳнат ба малакаҳои иқтисодии даврӣ дар Осиёи Марказӣ.

Дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Қазоқистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ӯзбекистон, интизор меравад, ки талабот ба малакаҳои марбут ба СЕ афзоиш ёбад, зеро ин кишварҳо таҷрибаҳои иқтисодии худро бо ҳадафҳои устувории ҷаҳонӣ мутобиқ мекунанд. Айни замон дар минтақа ҳамгироии тадриҷии принципҳои иқтисоди даврӣ ба бахшҳои гуногун, аз ҷумла кишоварзӣ, саноат ва энергетика мушоҳида мешавад (UNEP, 2020; Бонки Ҷаҳонӣ, 2021). Бо вучуди ин, бозори меҳнат ҳанӯз дар марҳилаҳои аввали мутобиқшавӣ ба ин талаботҳои нав қарор дошта, эҳтиёҷоти фаврӣ ба қувваи корӣ дар таҷрибаҳои СЕ вучуд дорад.

Сохтори иқтисоди **Қазоқистон** асосан ба содирот нигаронида шудааст. Истеҳсоли мол қариб 40%-и ММД, аз ҷумла 14,5% аз истихроҷи маъдан ва 13,2% аз истеҳсолот таркиб ёфтааст. Истеҳсоли нафту газ 80%-и бахши истихроҷи маъданро ташкил медиҳад. Қазоқистон дар истихроҷи уран дар ҷаҳон пешсаф буда саҳми ин кишвар 33% ҳаҷми ҷаҳонии ин маъданро ташкил медиҳад. Саноати коркард дар Қазоқистон, ки 44 фоиз маҳсулоти металлургӣ, 15 фоиз мошинсозӣ ва 5,5 фоиз маҳсулоти маъдани ғайриметаллӣ ташкил медиҳад. Қалонтарин ширкатҳои хусусии Қазоқистон асосан ба истихроҷи маъдан машғуланд. Омор дар бораи шумораи корхонаву фабрикаҳои Қазоқистон, ки дараҷаи тараққиёти саноатро нишон медиҳанд (ниг. ба расми 10).

Расми 10. Корхонаҳо ва фабрикаҳои Қазоқистон аз рӯи саноат. Ин рақам дар асоси маводи вебсайт сохта шудааст: <https://factories.kz/>; <https://stat.gov.kz/ru>

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Сохтори иқтисодии Қазоқистон ва вобастагии он ба соҳаҳои ресурсталаб эҳтиёҷоти ҷиддиро ба малақаҳои иқтисодии даврӣ таъкид мекунад. Бо таваҷҷуҳ ба самаранокии захираҳо, истеҳсоли устувор, идоракунии энергия ва таҷрибаҳои инноватсионии коркарди тақрорӣ, Қазоқистон метавонад фаъолияти саноатии худро бо ҳадафҳои устувориҳои ҷаҳонӣ беҳтар ҳамроҳ сохта, беҳбудии назаррасро дар устувориҳои экологӣ ва иқтисодӣ таъмин намояд.

Ҷадвали 19. Шумораи корхонаҳо, ки навоариҳои экологӣ доранд

(<https://stat.gov.kz/ru/>)

Нишондиҳанда	Воҳиди ченак	2020	2021	2022
Шумораи корхонаҳо, ки навоариҳои экологӣ доранд	адад	65	88	97
Сатҳи фаъолият дар навоариҳои экологӣ	фоиз	0,2	0,3	0,3
Ҳиссаи навоариҳои экологӣ дар инноватсияҳои умумӣ	фоиз	2,0	3,0	3,0

Сарфи назар аз рушди саноатии Қазоқистон ва таваҷҷуҳи ҷиддии он ба истихроҷи захираҳо ва истеҳсолот, сатҳи ҷалби навоариҳои экологӣ дар муқоиса бо шумораи умумии корхонаҳо ва навоариҳо дар кишвар нисбатан паст боқӣ мемонад. (Ҷадвали 19).

Тавре ки маълумотҳои охири қайд мекунад, шумораи корхонаҳо, ки дар инноватсияҳои экологӣ фаъолна иштирок мекунад, хеле каманд ва пурра намебошанд. Миқёси фаъолияти саноатӣ ё манзараи васеътари инноватсионӣ дар Қазоқистонро инъикос мекунад. Шумораи корхонаҳо, ки ба навоариҳои экологӣ машғуланд, аз 65 адад дар соли 2020 то 97 адад дар соли 2022 афзоиш ёфтааст. Аммо ин афзоиш танҳо як қисми ками шумораи умумии корхонаву фабрикаҳо дар Қазоқистонро ташкил медиҳад, ки аз воридшавии маҳдуди навоариҳои экологӣ дар тамоми бахши саноат мебошад.

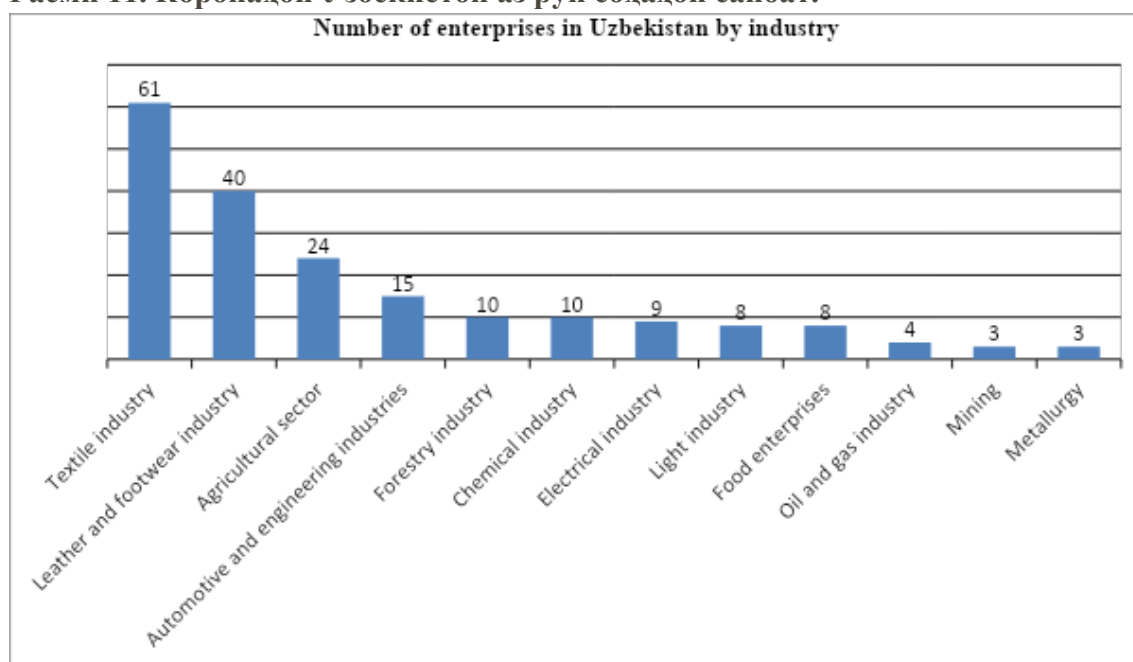
Ҳиссаи навоариҳои экологӣ нисбат ба ҳама навоариҳо низ афзоиши маҳдудро нишон медиҳад.

Гузариш ба иқтисодиёти даврӣ тақозо мекунад, ки қувваи корӣ ба нақшҳое, ки ба қоҳиш додани таъсири муҳити зист ва оптимизатсияи самаранокӣ тамаркуз карда, тағйироти амиқро талаб мекунад.

Дар Қазоқистон ин маънои баланд бардоштани малакаҳо дар соҳаи маводшиносии пешрафта, муҳандисии муҳити зист ва арзёбии давраи ҳаётро дорад. Мутахассисон бояд дар истифодаи технологияҳои инноватсионӣ барои идоракунии партовҳо ва барқарорсозии захираҳо, аз қабili усулҳои коркарди каммасрафи энергия ва таҷрибаҳои устувори истеҳсоли моҳир бошанд. Гузашта аз ин, бо бахшҳои назарраси пӯлод ва металлургияи Қазоқистон ниёз ба коршиносони **металлургияи сабз** ва таҳияи усулҳои камталаби истеҳсолот ба миён меояд.

Саноати **Ўзбекистон** ба рушди соҳаҳои воридотивазкунанда нигаронида шудааст. Ҳоло навҳои гуногуни маҳсулоте, ки пеш аз дигар мамлакатҳо оварда мешуданд, истеҳсол карда мешавад. Аз ҷиҳати ҳаҷми маҳсулоти саноат калонтарин корхонаҳои саноати сузишворию энергетикӣ, сабук ва хурокворӣ мебошанд. Ҳаҷми муайяни маҳсулотро саноати масолеҳи бинокорӣ, саноати чӯбу тахта ва селлюлозаю қоғаз медиҳад. Баъзе рақамҳо дар расми 11 оварда шудаанд.

Расми 11. Корхонаҳои Ўзбекистон аз рӯи соҳаҳои саноат.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Соҳаи бузурги кишоварзии Ўзбекистон дар иқтисодиёти он нақши муҳим мебозад. Барои дастгирии гузариш ба иқтисодиёти даврӣ, зарурати малакаҳо оид ба **таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ ва усулҳои самаранокӣ кишоварзӣ** вучуд дорад. Ин рушди таҷриба дар соҳаи кишоварзии дақиқ, идоракунии об ва саломатии хокро дар бар мегирад, ки барои кам кардани партовҳо ва баланд бардоштани устувории амалиёти

кишоварзӣ муҳиманд. Мутахассисони дорои чунин малакаҳо барои татбиқи технологияҳое, ки самаранокии захираҳо ва устувории экологиро дар баҳши кишоварзии Ўзбекистон афзоиш медиҳанд, муҳим хоҳанд буд.

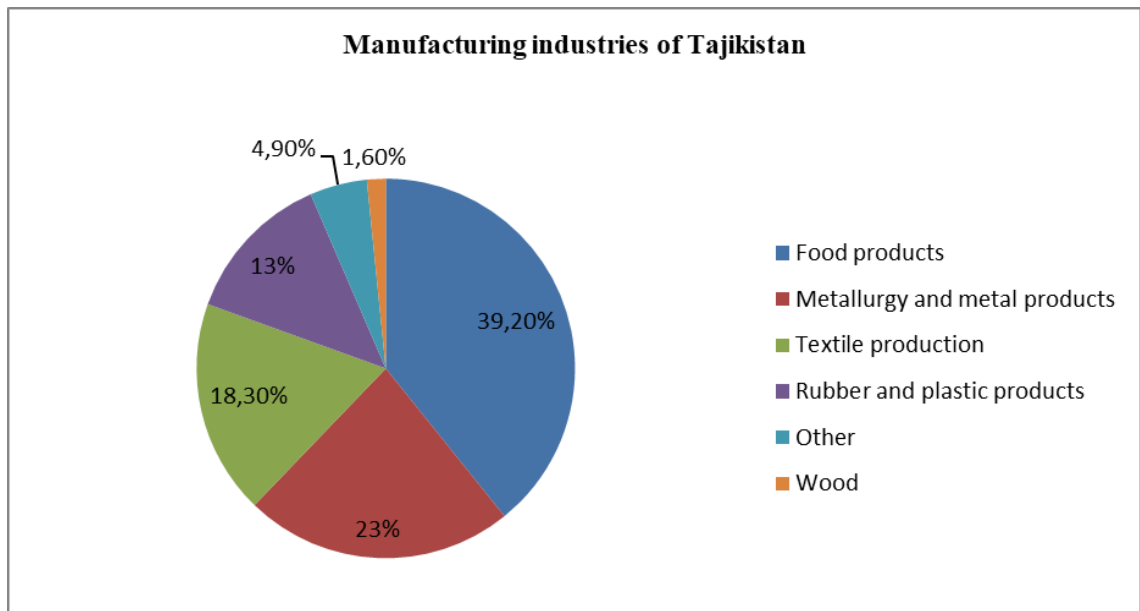
Ниҳоят, вақте ки Ўзбекистон рушди саноати химия ва масолеҳи сохтмони худро идома медиҳад, талабот ба малакаҳо дар идоракунии маводҳои устувор ва химияи сабз афзоиш меёбад. Тавачҷӯҳ ба истеҳсоли нуриҳои минералӣ ва масолеҳи сохтмонӣ бояд бо дониш дар бораи кам кардани таъсири муҳити зисти ин маҳсулот ва татбиқи таҷрибаҳои коркарди такрорӣ ва идоракунии партовҳо пурра карда шавад. Маҳорат дар таҳия ва татбиқи маводҳо ва равандҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза барои ҳамоҳангсозии саноати кимиё ва сохтмони Ўзбекистон бо ҳадафҳои даврии иқтисодиёт муҳим хоҳад буд.

Саноати **Тоҷикистон** зиёда аз 90 соҳа ва намудҳои маҳсулот иборат аст. Дар Тоҷикистон барои соҳаҳои металлургия, химия, сохтмон ва дигар соҳаҳои саноат захираҳои кофии ашёи хом мавҷуданд. Конҳои калонтарини нукра, тилло, оҳан, сурб, сурма, ангишт, намаки ош, сангҳои қиматбаҳо ва дигар канданиҳои фойданок тадқиқ карда шудаанд.

Дар сохтори саноати ҳозиразамони Тоҷикистон металлургияи ранга нақши калон мебозад, ки вай корхонаҳои комбинатино бе сикли пурраи металлургия муттаҳид менамояд.

Дар Тоҷикистон саноати истеҳсоли бартарӣ дошта, зиёда аз 60% -ро ташкил медиҳад (ниг. Расми 12).

Расми 12. Соҳаҳои саноатии Тоҷикистон.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Ландшафти гуногуни саноатии Тоҷикистон, ки беш аз 90 бахшро дар бар гирифта, тавачҷӯҳи назаррас ба металлургияи ранга дорад, гузаришро ба таҷрибаҳои даврии иқтисодӣ барои баланд бардоштани устуворӣ ва самаранокии захираҳо талаб мекунад.

Co-funded by
the European Union

Азбаски кишвар аз конҳои сарватманди худ, аз ҷумла нуқра, тилло ва ангишт сармоягузори мекунад, ниёз ба малакаҳои махсус дар соҳаи истихроҷи маъдан ва металлургия устувор меафзояд. Мутахассисони оянда дар таҳия ва татбиқи стратегияҳои иқтисодии даврӣ, ки ба ҳадди ақал кам кардани партовҳо, тақмил додани равандҳои коркард ва коҳиш додани таъсири муҳити зист дар саноати кӯҳӣ ва металлургӣ ниёздоранд, омода карда мешаванд. Маҳорат дар **соҳаи маводшиносии пешқадам ва усулҳои истихроҷи устувор** барои ҳамоҳангсозии таҷрибаҳои саноатии Тоҷикистон бо принципҳои иқтисодиёти даврӣ муҳим хоҳад буд. Соҳаи кишоварзии Тоҷикистон, ки ба иқтисодиёти миллӣ саҳми назаррас мегузорад, инчунин гузаришро ба амалияи иқтисоди даврӣ талаб мекунад. Барои дастгирии кишоварзии устувор, талабот ба малакаҳо дар **соҳаи кишоварзии каммасраф, идоракунии хок ва технологияҳои инноватсионии обёрӣ** афзоиш меёбад. Мутахассисони дорой таҷриба дар **соҳаи кишоварзии дақиқ ва идоракунии устувори замин** барои баланд бардоштани самаранокии амалиёти кишоварзӣ ва коҳиш додани таназзули муҳити зист муҳим хоҳанд буд. Малакаҳо дар идоракунии партовҳо ва коркарди маҳсулоти иловагии кишоварзӣ минбаъд ба гузариш ба иқтисодиёти даврӣ мусоидат карда, кафолат медиҳанд, ки таҷрибаҳои кишоварзӣ ба устувории экологӣ саҳми мусбат мегузорад.

Дар ҳоле, ки Туркменистон рушди иқтисодии худро идома медиҳад, ҳамгироии принципҳои иқтисоди даврӣ барои таъмини рушди устувор ва самаранокии захираҳо аҳамияти бештар пайдо мекунад. Дар бахши энергетикаи Туркменистон, ки маркази иқтисодии кишвар аст, ниёз ба малакаҳои марбут ба технологияҳои энергияи барқароршаванда ва самаранокии энергия афзоиш меёбад. Дар ҳоле ки кишвар сабӣ дорад манобеи энергетикӣ худро диверсификатсия кунад ва вобастагии худро ба сӯзишвории истихроҷшаванда коҳиш диҳад, таҷриба дар соҳаи энергияи офтоб, шамол ва дигар **технологияҳои энергияи барқароршаванда** муҳим хоҳад буд. Малакаҳо дар сарфаи энергия, идоракунии шабакаҳои оқилона ва таҷрибаҳои устувори энергетикӣ рушди инфрасохтори энергетикӣ устувортар ва аз ҷиҳати экологӣ тозаро дастгирӣ мекунад. Кишоварзӣ бахши дигари муҳими иқтисоди Туркменистон аст ва мутобикати он бо принципҳои иқтисоди даврӣ барои устувории дарозмуддат муҳим хоҳад буд. Қабули таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ, аз қабилӣ кишоварзии дақиқ ва кишоварзии органикӣ, малакаҳои навро дар **идоракунии хок, ҳифзи об ва кам кардани партовҳо** талаб мекунад. Таҷриба дар системаҳои муосири обёрӣ, усулҳои киштгардон ва идоракунии устувори замин барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва кам кардани таъсири муҳити зист зарур аст.

1. Ҳақдод, М.М., Кобулиев, З.В., Ҳақдодов, М.М. Сабзгардонии маориф ба манфиати рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводҳои 21- 1-уми конфронси илмӣ байналмилалӣ. Минск: Маркази иттилоотӣ ҳисоббарорӣ Вазорати молия, 2021. – Қисми 1. – саҳ. 157-160
2. Амирова Г.Г. Асосҳои педагогии тарбияи экологии донишҷӯён дар раванди таълим/рисолаи ... номзади илмҳои педагогӣ. Душанбе, 2023;
3. Каримов, А.И. Омӯзиши экологӣ дар донишгоҳҳои Тоҷикистон / А.И. Каримов // Истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ: идоракунии сифат ва бехатарӣ: маводи конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 25-солагии факултети

- технология ва молшиносии ш. Донишгоҳи давлатии аграрии Воронеж ба номи Император Пётри I, Воронеж, 07–09 ноябри соли 2018. Чилди I. - Воронеж: Давлатии Воронеж Донишгоҳи аграрии ба номи император Пётри I, 2018. - С.318-322. - EDN YPCFLF;
4. Холназаров, Санг. Системаи педагогии касбию экологӣ тайёр кардани муаллимони ояндаи химия дар мактабҳои олии Тоҷикистон: рисолаи ... доктори илмҳои педагогӣ. Қўрғонтеппа, 2011.- 322 с.
 5. Баррасии таҷрибаҳои беҳтарин дар соҳаи маориф барои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ дар партави татбиқи Даҳсолаи СММ оид ба ТҶИ ва Стратегияи СММ оид ба ТҶИ (Алматӣ, 2009).
 6. Айимбетова Ш. Нақши Консепсияи рушди маорифи экологӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон // Иқтисод ва ҷомеа. 2020. № 5-1 (72). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-kontseptsii-po-razvitiyu-ekologicheskogo-obrazovaniya-v-respublike-uzbekistan>.
 7. Косимова Наргис. ВАО-и Ўзбекистон ҳамчун шарик дар соҳаи маориф барои рушди устувор. Китоби дарсӣ. – Т.: «Пресс экстремум», 2018.
 8. Асфав Э.Б., Мирқосимов В. Мониторинги нишондиҳандаҳои рушди сабз барои Ўзбекистон: Машқи аввалини саҳҳомӣ-2023 / Шарҳи сиёсат. Тошкент халқаро университети. 2024.
 9. ЮНЕП. (2020). Дурномаи глобалии муҳити зист: Арзёбии минтақавӣ. Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист.
 10. Бонки Ҷаҳонӣ. (2021). Осиёи Марказӣ: ба сӯи иқтисодиёти даврӣ. Гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ.

5. Таҳлили барномаҳои таълимӣ дар донишгоҳҳои шарик:

Методология.

Барои гузаронидани таҳлили эҳтиёҷот дар байни донишҷӯён ва кормандони 11 донишгоҳ саволномаҳои онлайн паҳн карда шуданд. Ба ин донишгоҳҳо ҷаҳор донишкада аз Қазоқистон, се донишгоҳ аз Туркманистон, ду донишгоҳ аз Тоҷикистон ва ду донишгоҳ аз Ўзбекистон шомиланд. Ҷамъоварии маълумот дар моҳи март соли 2024 оғоз шуда, моҳи апрели ҳамон сол ба анҷом расид. Аз ҳар донишгоҳ аз панҷ нафар то даҳ нафар посухдиҳандагон буданд (ниг. Расми 13 (а)). Дар пурсишномаҳо дар маҷмӯъ 86 нафар иштирок карданд. Аз ин шумора 40 нафар муҳаққиқон ё ходимони илмӣ, 18 нафар донишҷӯён, 14 нафар кормандони маъмурӣ ва 14 нафари дигар кормандони роҳбарикунанда мебошанд. Гарчанде ки маълумот як гурӯҳи хурдро дар бар мегирад, онҳо дар бораи барномаҳои ҷорӣ ҳар як донишгоҳ ва талабот ба курсҳо оид ба иқтисодиёти даврӣ фаҳмиши арзишманд медиҳанд.

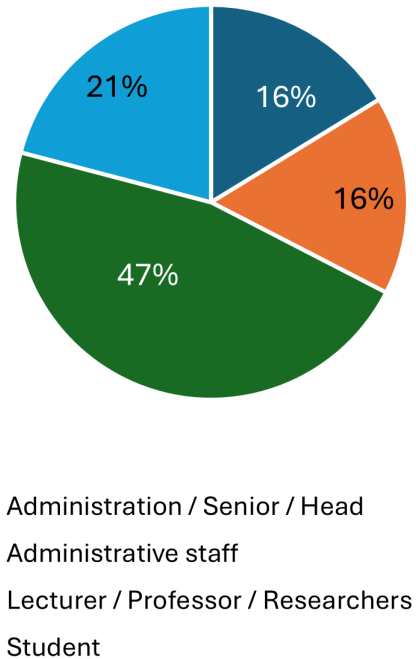
Расми 13. Шумораи пурсидашудагон (а) аз ҳар як донишгоҳ ва нақшҳои онҳо (б).

(a) Number of respondents

Name of the University:	No
Academy of Sciences of Turkmenistan (AST)	5
Alikhan Bokeikhan University (ABU)	10
Central Asian University (CAU)	10
D. Serikbayev East Kazakhstan technical university (EKTU)	5
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz (KarUK)	5
Sh. Ualikhanov Kokshetau University (KoKSU)	10
Tajik State University of Commerce (TSUC)	7
Technological University of Tajikistan (TUT)	8
Turkmen State Institute of Economics and Management (TSIEM)	9
Turkmen State Institute of Finance (TSIF)	7
Westminster International University in Tashkent (WIUT)	10

(b) Respondent's role at the university

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Саволномаи онлайн аз 6 бахш иборат буд: маълумоти умумӣ, барномаҳои таълимӣ, фаъолиятҳои тадқиқотӣ, идоракунии муассиса, ҳамкориҳои муассиса ва пешниҳодҳои иштирокчиени пурсиш. Саволнома аз саволҳои бисеринтиҳобӣ, саволҳои ҳа/не ва саволҳои кушода барои гирифтани тавзеҳот ва тафсилоти бештар дар бораи масъалаи ИД, иборат буд.

Натиҷаҳо:

Ҷадвали 20. Интегратсияи мафҳуми иқтисоди даврӣ ба зинаҳои таҳсилот

	Pre-university		Bachelor		Masters		Doctorate (PhD, DSc)		Professional Development Courses	
No CE	15	88%	12	16%	30	42%	27	75%	29	73%
CE	2	12%	61	84%	42	58%	9	25%	11	28%
No Such Degree	69		13		14		50		46	

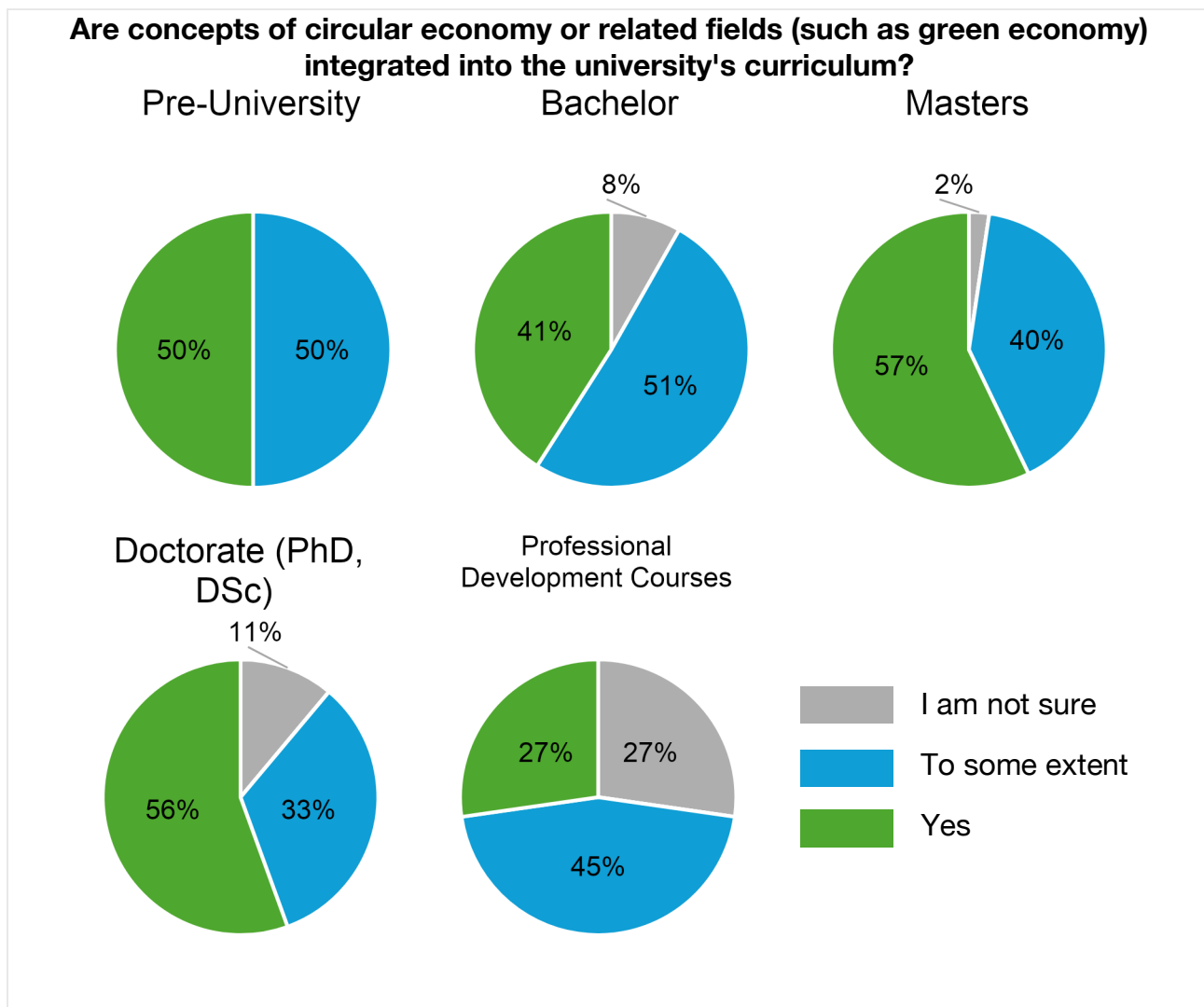
Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Тадқиқот нишон дод, ки барномаҳои мавҷуда дар курсҳои тайерӣ (pre-university courses), таҳсилоти баъдидипломӣ ва курсҳои тақмили ихтисос на он қадар васеъ мавзӯҳои иқтисоди даврӣ фаро мегиранд. Консепсияи иқтисодиёти даврӣ танҳо дар 12% дар курсҳои тайерӣ, 25% дар докторантура ва 28% дар курсҳои тақмили ихтисос дохил карда шудааст (ниг. Ҷадвали 1). Гарчанде ки вазъият дар зинаи бакалавртура ва

магистратура бехтар ба назар мерасад - 84% дар бакалавртура ва 58% дар магистратура, аммо нигарониҳо оид ба амиқии ҳамгирой вучуд доранд. Нақшаи 14 нишон медиҳад, ки ИД танҳо дар 50% ҳолатҳо то андозае ҳамгиро шудааст.

Расми 14. Амиқии ҳамгирой

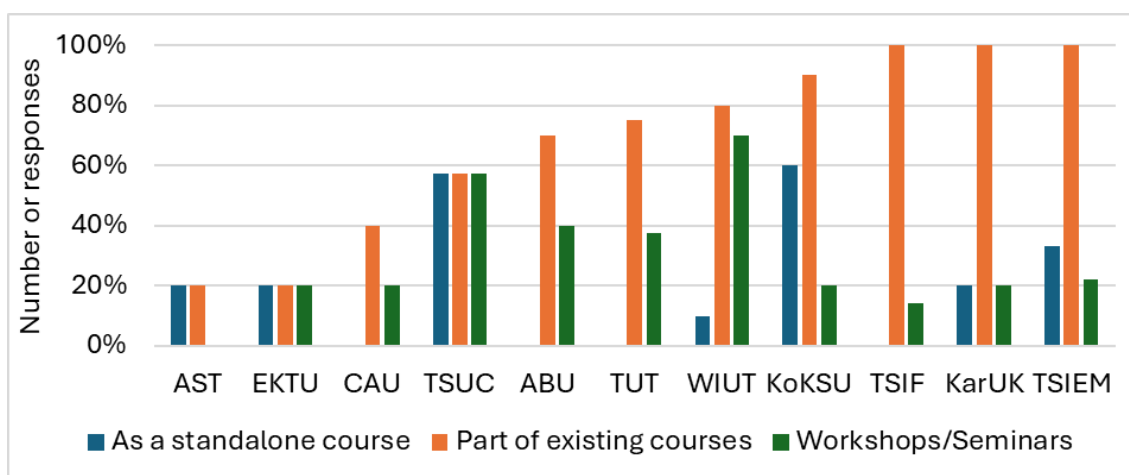

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Асоси фарз кардан, ки ИД танҳо то андозае ба барномаи таълимӣ ворид шудааст, дар формати барнома аст, пинҳон аст. Дар аксари мавридҳо, пурсидашудагон фаҳмонданд, ки ИД як мавзӯ дар фан аст ва ҳадафи он пешниҳоди тасаввуроти умумӣ дар бораи иқтисодиёти даврӣ мебошад. (ниг. Расми 2). Чунин андешаро пурсидашудагон аз Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон (57%), Донишгоҳи Алихон Бокейхон (70%), Донишгоҳи технологии Тоҷикистон (75%), Донишгоҳи байналмилалӣ Вестминстери Тошканд (80%), Донишгоҳи Кӯкшетау ба номи Уалихонов (90%), Институти давлатии молияи Туркменистон (100%), Университети

Казпотребсоюзи Караганда (100%) ва Институти давлатии иктисодиёт ва идораи Туркманистон (100%) иброз доштанд. Формати дигари бузург ин семинарҳои алоҳида ё чорабиниҳои, ки дар донишгоҳ ташкил карда мешаванд. Бо вучуди ин, хеле кам иштирокчиёни пурсиш аз ин рӯйдодҳо огоҳанд; ба ҳисоби миёна, 20% пурсидашудагон медонанд, ки донишгоҳ оид ба ИД семинарҳо пешниҳод мекунад. Ниҳоят, танҳо якчанд донишгоҳҳо иброз доштанд, ки курсҳои мустақили ИД пешниҳод мекунад. Таҳлили гузаронидашуда нишон дод, ки Донишгоҳи Казпотребсоюзи Караганда, Донишгоҳи Кӯкшетау ба номи Алихонов, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ва Донишгоҳи техникий Қазоқистони Шарқӣ курсҳои мустақилро пешниҳод мекунад. Аммо танҳо ширкаткунандагони пурсиш аз Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон (57%) ва Донишгоҳи Кӯкшетау ба номи Уалихонов (60%) дар бораи ин курсҳо зикр кардаанд.

Расми 15. Формат

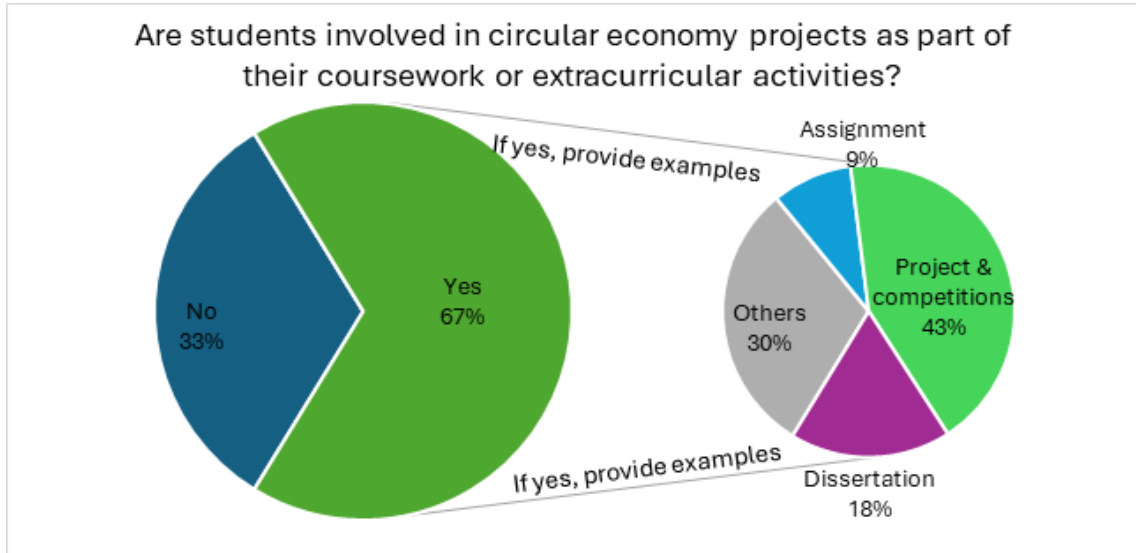
Манбаъд: Таҳияи муаллиф.

Мушкилоте, ки донишгоҳҳо дар ҷараёни таълим дучор мешаванд, метавонанд яке аз сабабҳои бошанд, ки донишгоҳҳо аз ҳамгироии пурраи ИД ба барномаи таҳсилоти худ бозмедоранд (масалан, ворид кардани курсҳои мустақил). Оид ба мушкилотҳои асосӣ дар таълими фанни ИД ҳамагӣ 20 нафар пурсидашудагон бар ин боваранд, ки воқеан дар таълим монеаҳо вучуд доранд ва 70% онҳо посух доданд, ки суҳб будани дониш ва норасоии маводи таълимӣ монеаҳои асосӣ мебошанд. Тибқи назарсанҷӣ, стратегияҳои ҷорӣ донишгоҳҳои интихобшуда барои кӯмак ба кадрҳои омӯзгорӣ дар бартараф кардани ин мушкилот семинарҳои тақмили ихтисос (40%) ташкил мекунад ва барои дастрасӣ ба захираҳои махсус оид ба ИД (17%) имконият фароҳам меоранд. Қобили зикр аст, ки 79% нафароне, ки камбудии дониш ва маводи таълимиро ҳамчун мушкилот мешуморанд, аз ҷониби донишгоҳи худ дастгирии расмӣ (таъмини семинарҳо ё захираҳо) доранд. Аммо, сарфи назар аз огоҳии паст, набудани дониш ва набудани курсҳои мустақил дар донишгоҳҳои интихобшуда, 67% пурсидашудагон эътироф мекунад, ки донишҷӯён ба лоихаҳои иқтисодии даврӣ ҳамчун як қисми фаъолиятҳои беруназсинфӣ ҷалб карда мешаванд (ниг. Расми 3). Он асосан навиштани рисолаҳо (18%), супоришҳо (9%), иштирок дар лоихаҳо ва озмунҳо барои эҷоди ақидаҳо (43%) иборат аст. Ғайр аз он, 46% пурсидашудагон дар бораи мавҷудияти ташаббусҳои донишҷӯён дар шаҳраки донишҷӯён гузориш медиҳанд. Ин шавқу рағбати донишҷӯёнро ба консепсияи иқтисоди даврӣ нишон медиҳад. Дар байни олимони тавачҷӯи шабех мушоҳида мешавад, ки 50% иштирокчиёни пурсиш нишон медиҳанд, ки

донишгоҳи онҳо ба тадқиқоти марбут ба ИД ҷалб шудааст. Мавзӯҳо аз иқтисоди сабз ва татбиқи энергияи барқароршаванда то истифодаи устувори захираҳо, коркарди дубора ва идоракунии партовҳо иборатанд.

Расми 16. Таваҷҷӯхи донишҷӯён ба ИД

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Дар назарсанҷӣ инчунин посухҳои ба ақида асосёфта дохил карда шуданд. Он саволҳоеро дар бар мегирад, аз қабيلي "Ба назари шумо, барои ба таври муассир ворид кардани концепсияҳои иқтисоди даврӣ ба ҷаҳорҷӯбаи донишгоҳ чӣ қор кардан мумкин аст?" ва "Лутфан, назари худро дар бораи ҳамгироии иқтисоди даврӣ дар донишгоҳи худ мубодила кунед". Дар расм калимаи абрро дар калимаҳои маъмултарин барои ҷавоб додан ба ин саволҳо оварда шудааст. Аксари калимаҳои тақдоршаванда "таҳия"-и "барнома", "курсҳо", "лоиҳаҳои донишҷӯён" ва "семинарҳо" мебошанд (ба истиснои калимаи "иқтисоди даврӣ"). Бо гурӯҳбандии посухҳо метавон гуфт, ки 29% иштирокчиён боварӣ доранд, ки ИД метавонад тавассути қорӣ кардани курсҳои мустақил, 19% тавассути татбиқи лоиҳаҳои марбут ба ИД, 17% тавассути баланд бардоштани огоҳӣ ва пешниҳоди курсҳои кӯтоҳ ва 10% тавассути афзоиши шарикӣ донишгоҳҳо ва корхонаҳо амали карда шавад. Яке аз мусоҳибон аҳамияти қорӣ кардани ИД-ро чунин гуфт: "Қорӣ кардани иқтисодиёти даврӣ дар донишгоҳ нақши муҳим дорад, зеро принсипи рушди устувор яке аз масъалаҳои мубрами замони мост". Дигарон қайд карданд, ки на танҳо як гурӯҳи худидоракунии муҳлисон, балки ҳамаро ҷалб кардан зарур аст ва ин барои таълими муваффақият муҳим аст. Иштирокчиёни санҷиш мегӯянд, ки ҳар қадар одамон аз таъсири ИД ба ҳаёти худ огоҳ бошанд, ҳамон қадар онҳо омодаанд, ки тағйирот ворид кунанд. Инро тавассути таълими донишҷӯён дар бораи ИД ба даст овардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, гурӯҳи бештар боварӣ доранд, ки татбиқи курсҳои нав дар барномаи таълимӣ огоҳӣ ва иштироқро афзоиш медиҳад. Бо вучуди ин, табиати татбиқ набояд ба донишҷӯён маҷбур карда шавад. Доир ба ин мавзӯ як иштирокчи чунин гуфт: "Мо бояд чунин концепсияеро эҷод кунем, то донишҷӯён ин корро маҷбурӣ нақунанд, балки баръакс, аз ғамхориҳои худ нисбат ба муҳити зист шод бошанд". Барои зиёд кардани шавқу ҳавас ба курс иштирокчиён фикру мулоҳизаҳои худро дар бораи контексти барномаи нав баён намуда, аҳамияти «таҳия намудани курсҳо ва барномаҳои таълимиро оид ба концепсияи иқтисодиёти даврӣ қайд намуданд. Ин метавонад курсҳои рушди устувор, иқтисоди муҳити зист, идоракунии партовҳо

Co-funded by
the European Union

ва ғайраҳоро дар бар гирад. Онҳо инчунин аҳамияти омӯзиши амалиро бо он таъкид мекунанд, ки “ба барномаи таълимӣ фаъолонатар ҷорӣ кардани курсҳои махсус, аз ҷумла амалӣ муҳим аст ва “ташкили курсҳо ё модулҳои махсус” бояд назария ва амалияи иқтисодиёти даврро муттаҳид созад. Ин курсҳо метавонанд омӯзиши принципҳои даврӣ, моделсозии равандҳои иқтисодӣ ва таҳлили таъсири онҳо ба бахшҳои гуногунро дар бар гиранд.

10% пурсидашудагон тавсия доданд, ки шарикии байни донишгоҳҳо ва корхонаҳо зиёд карда шавад, онҳо ғояи таъсиси курсҳои навро дастгирӣ карданд, инчунин аҳамияти шарикиро барои пешниҳоди донишҳои амалӣ барои донишҷӯён таъкид карданд. *"Барои интегратсияи минбаъдаи иқтисодиёти даврӣ ба раванди таълими донишгоҳи мо ҳамкориш зич бо созмонҳои ҷамъиятӣ, корхонаҳое, ки технологияҳои сабз ва инноватсияҳоро дар раванди истеҳсоли худ татбиқ мекунанд, зарур аст".* Ба ҳамин монанд, яке аз онҳо изҳор дошт, ки донишгоҳҳо бояд бо корхонаҳо ва созмонҳое, ки таҷрибаҳои даврии иқтисодиро амалӣ мекунанд, барои фароҳам овардани имкониятҳо барои донишҷӯён дар муҳити омӯзиши воқеӣ ҳамкорӣ кунанд. *Он метавонад таҷрибаомӯзӣ, лоиҳаҳо ё тадқиқотро дар бар гирад.*

Дар маҷмӯъ, иштирокчиёни пурсиш идеяи татбиқи курси навро дастгирӣ карда, боварӣ доранд, ки он бояд бо омӯзиши амалӣ ва таҷрибаомӯзӣ дар ташкилотҳои шарике, ки консепсияи иқтисодиёти даврро амалӣ мекунанд, пурра карда шавад.

Co-funded by
the European Union

ширкатҳо метавонанд истеҳсол ва истеъмолро афзоиш дода, дар баробари коҳиш додани таъсири манфии муҳити зист, рушди инноватсия ва таҳкими бартарии рақобатии онҳо ноил гарданд. Дар ниҳоят, ин принсипҳо метавонанд то соли 2030 иқтисодии арзиши муодили 4,5 триллион долларро боз кунанд.

Талаботи ҷаҳонӣ ба ғизо 35%, об 40% ва энергия 50% то соли 2030 афзоиш меёбад. Гарчанде ки мо аз захираҳои табиӣ назар ба пештара самараноктар истифода мекунем, афзоиши истеъмол ҳанӯз аз қобилияти мо барои пур кардани ин захираҳо пештар аст. Ҳар сол мо захираҳои табиӣ дар ҳамаи давра 75 фоиз зиёд истеъмол мекунем. Талабот ба манобеи барқарорнашаванда дар тӯли даҳсолаҳои оянда афзоиш ёфта ва истихроҷи металлҳо то соли 2030 тақрибан 250% афзоиш хоҳад ёфт. Дар асоси ҳисобҳо танҳо 9 фоизи ресурсҳои истихроҷшуда баъди истифодабарии аввала ҳамчун ашёи хоми маҳсулоти нав ба низоми истеҳсоли баргардонда мешаванд. Тибқи маълумоти дар Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ пешниҳодшуда, татбиқи глобалии иқтисодиёти даврӣ то соли 2025 метавонад хароҷоти ашёи хоми ҳар сол то 1 триллион доллар коҳиш диҳад.

Гузариш аз модели ҳагтии «гирад-кор-бардор» ба иқтисодиёти даврӣ тағйироти назарраси системавӣ ва иштироки фаъолони ҷонибҳои манфиатдори гуногунро талаб мекунанд. Гарчанде, ки зарурати ҳаракат ба фаъолияти барқарорсозӣ ва барқарорсозии иқтисодӣ ба таври васеъ эътироф карда мешавад, мушаххасоти моделҳои бизнес ва стратегияҳои татбиқ норавшан боқӣ мемонанд. Муваффақияти иқтисоди даврӣ ба ҳамкориҳои ҷонибҳои манфиатдор дар тамоми бахшҳо ва минтақаҳо вобаста аст, зеро ҳеҷ як гурӯҳи ягона наметавонад ин дигаргуниро танҳо анҷом диҳад. Татбиқи самарабахш талаб мекунанд, ки усулҳои истеҳсолот ва тарзи истеъмол ба таври кулӣ аз нав дида баромада, таҷрибаҳои анъанавиро ба сари худ гардонанд. Ҷалби ҷонибҳои манфиатдор муҳим аст, зеро ҳар як гурӯҳ барои таъсир расонидан ва мусоидат намудан ба натиҷаҳои иқтисодиёти даврӣ нақш мекӯзад.

Тадқиқоти мазкур таҳлили ҷонибҳои манфиатдорро дар заминаи иқтисодиёти даврӣ меомӯзад, ки чӣ гуна ҷонибҳои манфиатдор метавонанд ба ташаббусҳои пешниҳодшуда таъсир расонанд ва воқуниш нишон диҳанд. Истифодаи абзорҳои харитасозии ҷонибҳои манфиатдор, тавре ки дар адабиёти стратегӣ тавсия шудааст, дар фаҳмидан ва идоракунии ин динамика кӯмак мекунанд. Захираҳои даврӣ ё ашёи хоми даврӣ ҳамчун моделҳои асосии тичорат барои давраи кӯтоҳмуддат ва миёнамӯҳлат пайдо мешаванд. Ширкатҳо бояд муайян кунанд, ки кадом маводҳоро бо алтернативаҳои даврӣ иваз кардан бо мувозинати мулоҳизаҳои амалиётӣ ва тичоратӣ мумкин аст. Дар давраи дарозмуддати ҳадафи асосӣ расидан ба ба давраҳои пӯшидаи истеҳсоли барои бартараф кардани партовҳо мебошад. Ин ҳадафи бузург бидуни ҳамкориҳои доимии ҷонибҳои манфиатдор аз бахшҳо ва соҳаҳои гуногун дастнорас аст, ки хусусияти ҳатмии ҷалби ҷонибҳои манфиатдорро дар мусоидат ба гузариши бомуваффақияти иқтисодиёти даврӣ нишон медиҳад.

Маълумот ва методология

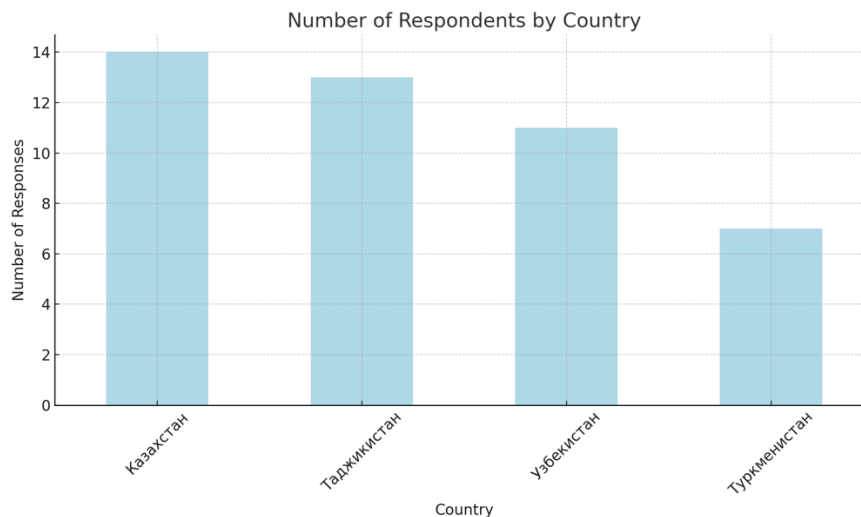
Тадқиқот дар моҳҳои август – сентябри 2024 аз ҷониби шарикони лоиҳа гузаронида шуд. Методологияе, ки дар ин назарсанҷӣ истифода мешавад, ҳадафи он таъмин намудани он, ки иштирокчиён аз бахшҳо, нақшҳо ва минтақаҳои гуногун барои инъикоси гуногунии дурнамои марбут ба устуворӣ ва иқтисодиёти даврӣ дохил карда шаванд. Ин назарсанҷӣ ба посухдиҳандагон аз ҷаҳор кишвари Осиёи Марказӣ – Тоҷикистон, Туркманистон, Қазоқистон ва Ўзбекистон – таъмини гуногунии минтақавӣ нигаронида шудааст. Иштирокчиён аз рӯи бахшашон гурӯҳбандӣ карда мешаванд (масалан, агробизнес, сохтмон, истихроҷи маъдан) ва нақшҳо (масалан, менечер, коршиноси техникӣ, мушовир). Ин табақабандӣ кӯмак мекунанд, ки

посухҳо андешаҳои ҷонибҳои манфиатдори гуногунро инъикос намуда, бозёфтхоро дар бахшҳо ва минтақаҳо бештар умумгардонӣ мекунад. Бо вучуди ин, танҳо бо **45 посух**, андозаи интиҳоб метавонад намояндагии пурраи чунин доираи васеи ҷонибҳои манфиатдорро маҳдуд кунад.

Методологияи тархрезии пурсиш саволҳои бодикқат навишташударо истифода мебарад, ки имконоти посухи мутавозинро таъмин мекунад. Ин сохтор аз саволҳои пешбаранда канорагирӣ мекунад ва ба мусоҳибон имкон медиҳад, то ки сатҳҳои гуногуни мувофиқат, дониш ва ҷалби амалияҳои даврии иқтисодиро, масалан, аз "Хеле муҳим" то "Муҳим" баён кунанд. Махфи будани пурсиш ғаразро боз ҳам кам мекунад, зеро иштирокчиён ҳангоми ҷимояи шахсияти онҳо эҳтимоли бештари фикру мулоҳизаҳои ростқавлона пешниҳод мекунад. Илова бар ин, бо ҷалби ҷонибҳои гуногуни манфиатдор, аз қабилӣ мақомоти давлатӣ, соҳибкорон, созмонҳои ғайридавлатӣ ва истеъмолкунандагон, назарсанҷӣ дурнамои гуногунро ҳисоб карда, аз вобастагии аз ҳад зиёд ба нуқтаи назари як гурӯҳи ягона пешгирӣ мекунад. Дар ҳоле ки гуногунии мусоҳибон муфид аст, нисбатан кам будани шумораи иштирокчиён метавонад мураккабии назари ҷонибҳои манфиатдорро дар бораи амалияҳои даврии иқтисодиёт пурра дарк накунад.

Ҳарчанд гуногунии пурсидашудагон муфид аст, шумораи нисбатан ками иштирокчиён метавонад мураккабии андешаҳои ҷонибҳои манфиатдорро оид ба амалияҳои иқтисодиёти даврий пурра дарк накунад.

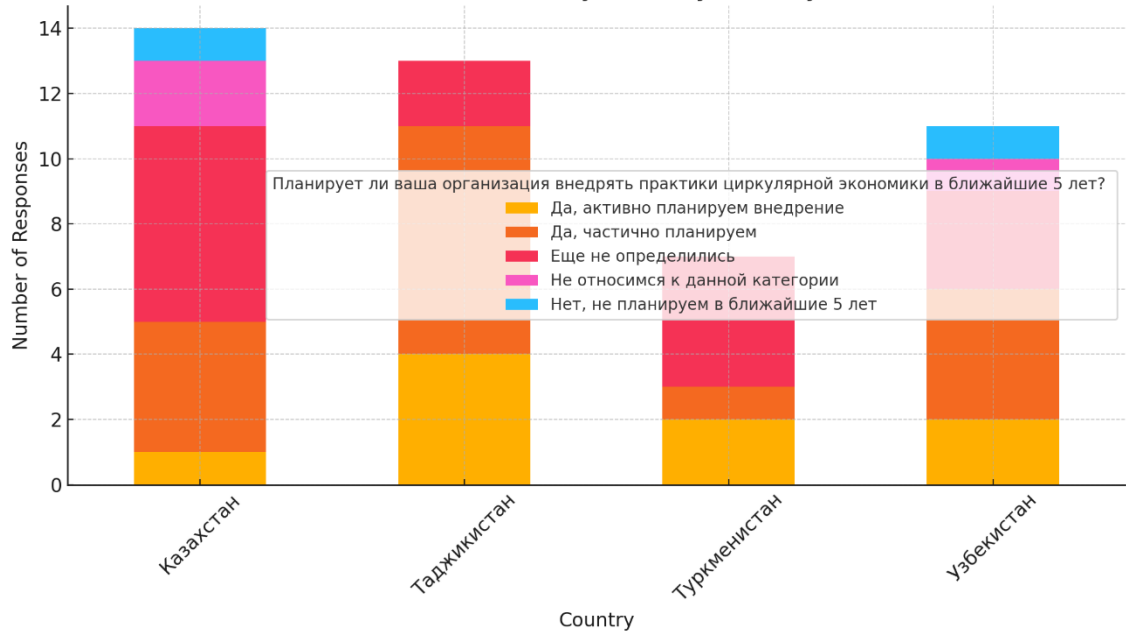

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

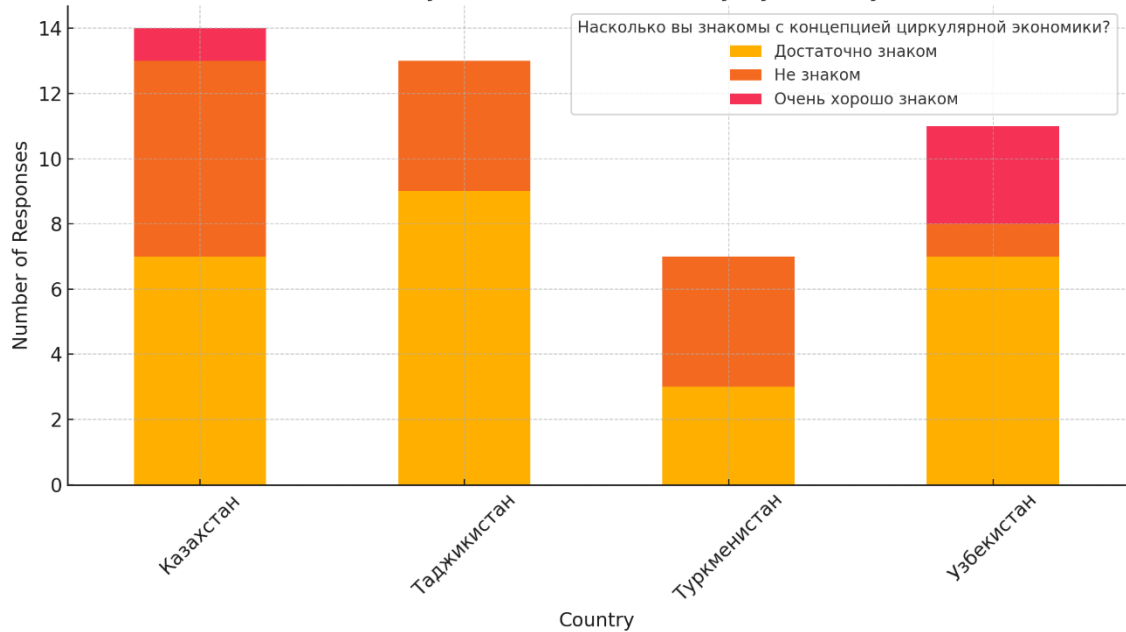
Ба ин назарсанҷӣ аз чаҳор кишвар посух гирифта шудааст: Қазоқистон ва аз Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Туркманистон. Аз ҳама бештар посухдиҳандагон аз Қазоқистон буданд.

Circular Economy Plans by Country

Familiarity with Circular Economy by Country

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

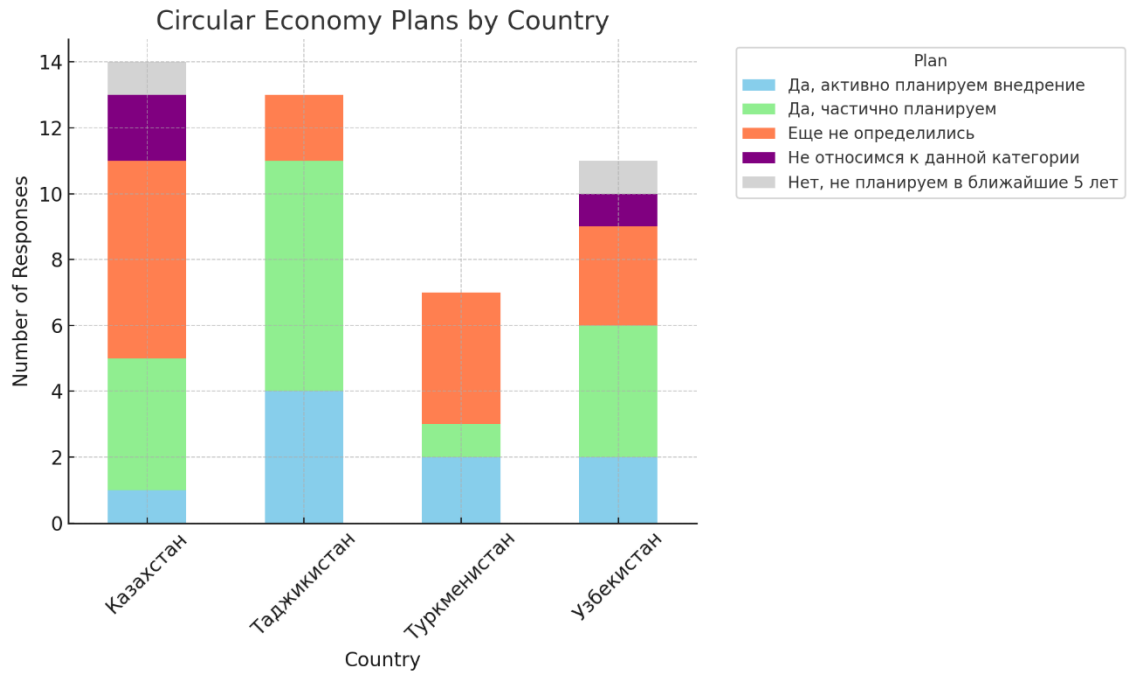
Мусоҳибон сатҳи баланди шиносой бо мафҳуми пасандозҳои даврӣ нишон доданд (**Расм**). Қисми зиёд гузориш дод, ки то андозае бо ин идея ошно ҳастанд, дар ҳоле ки гурӯҳи хурдтар сатҳи баланди ошноиро нишон дода, имкони афзоиши минбаъдаи таҳсилот ва огоҳиро таъкид карданд. Мусоҳибон аз Қазоқистон ва Узбекистон ошноии пасти ин концепсияро нишон доданд. Аммо, таассуфовар аст, ки ин кишварҳо инчунин шумораи бештари пурсидашудагонро доштанд, ки боварӣ доштанд, ки иқтисодиёти даврӣ дар ширкатҳои онҳо татбиқ намегардад (**Расм**) ва онҳо дар 5 соли оянда нақшаи татбиқи онро надоранд (**Расм**), ки тасаввуроти эҳтимолии

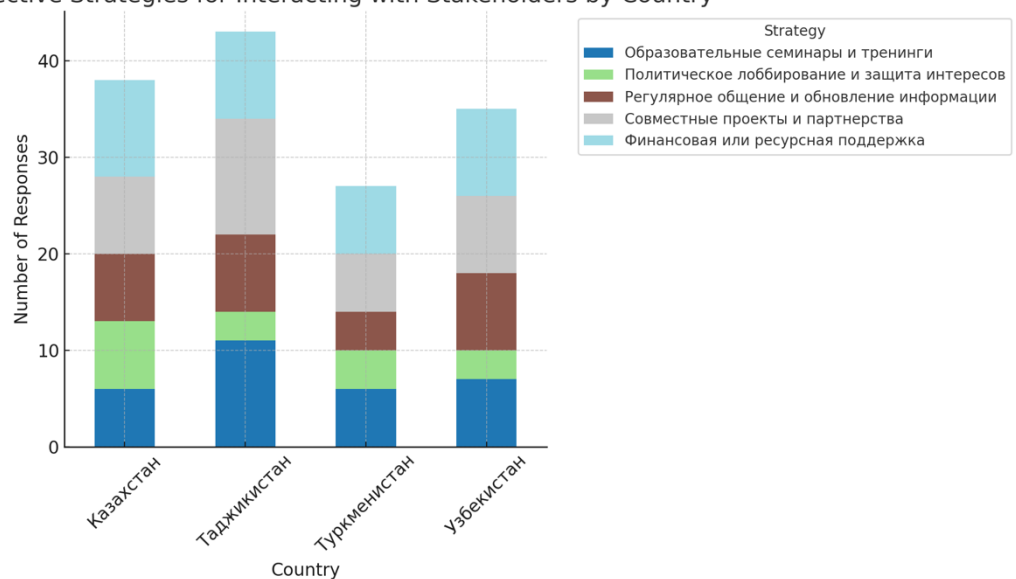
Co-funded by
the European Union

нодурустро пешниҳод мекунад, ё ки норасоихо дар фаҳмидани аҳамияти он дар бахшҳои гуногун мебошанд.

Most Effective Strategies for Interacting with Stakeholders by Country

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Таҳлили стратегияҳои муассир барои ҷалби ҷонибҳои манфиатдор ба амалияҳои даврии иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар тамоми кишварҳо дастгирии молиявӣ ё захиравӣ ва семинару тренингиҳои таълимӣ ҳамчун стратегияи муҳимтарин арзёбӣ мешаванд. **Қазоқистон ва Узбекистон** низ ба аҳамияти лоиҳаҳои дохилӣ ва шарикӣ таъкид мекунад. **Тоҷикистон** дар баробари талашҳои омӯзишӣ ба муоширати муназзам авлавиёт медиҳад ва **Туркменистон** кумаки молиро ҳамчун стратегияи калидӣ таъкид мекунад. Дар маҷмӯъ, ташаббусҳои дастгирии молиявӣ ва баланд бардоштани иқтидор дар тамоми минтақаҳо ҳамаҷониба муҳиманд.

Арзёбии ҷонибҳои манфиатдор

Мо ҷонибҳои манфиатдорро, ки дар ташаббусҳои иқтисодии даврӣ иштирок мекунам, дар асоси се меъёри асосӣ арзёбӣ кардем: таъсир, таваҷҷӯҳ ва ҷалб. **Таъсир** аз рӯи қобилияти онҳо барои шакл додан ё таъсир расонидан ба натиҷаҳои кӯшишҳои иқтисодии даврӣ чен карда мешуд, дар ҳоле ки **таваҷҷӯҳ** бо ҷи гуна сармоягузорӣ кардани онҳо дар ин ташаббусҳо, дар асоси манфиатҳои эҳтимолӣ ё мушкилоте, ки онҳо дарк мекунам, чен карда мешуд. **Ҷалбкунӣ** аз рӯи сатҳи ҳозираи иштирок ва дастгирии фаъолияти иқтисодии даврӣ арзёбӣ карда шуд. Мо ба ҳар як критерия системаи баҳодихӣ татбиқ кардем, ки ба мо имкон дод, ки ҷонибҳои манфиатдорро мувофиқан баҳо диҳем. Ин равиш ба мо кумак расонд, то муайян кунем, ки кадом гурӯҳҳо бештар таъсир ва таваҷҷӯҳ доранд ва инчунин гурӯҳҳое, ки ҷалби минбаъдаро барои афзоиши ҷалби онҳо дар иқтисодии даврӣ талаб мекунам.

Таъсири ҷонибҳои манфиатдор

Таҳлили таъсири ҷонибҳои манфиатдор ба ташаббусҳои даврии иқтисодӣ дар саросари кишварҳо нишон медиҳад, ки мақомоти давлатӣ пайваста нуфузи баландтарин доранд, бахусус дар Узбекистон ва Тоҷикистон, бо ҳолҳои аз 4 боло. Бозингарони бузурги бозор дар Қазоқистон нуфузи назаррас доранд, аммо дар Туркменистон таъсири хеле камтар доранд. Соҳибқориҳои хурд ва кооперативҳо умуман таъсири камтар доранд, дар Узбекистон ҳолҳои баландтарин (3,27) ва аз ҳама камтар Туркменистон (2,43) мебошанд. Ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва муассисаҳои таълимӣ дар тамоми кишварҳо таъсири мӯътадил доранд ва ҳолҳои байни 3,15 ва 3,29 доранд. Ин нақши бартаридоштаи ҳукумат ва таъсири гуногуни бозигарони бозор ва тичорати хурдро дар минтақаҳо нишон медиҳад.

Дар Қазоқистон, бозигарони бузурги бозор таъсири назаррас доранд, ки нишондиҳандаи бартарияти онҳоро дар иқтисодии бештар рушдёфта ва ба захираҳо асосёфта инъикос мекунад. Ин ба модели иқтисодии Қазоқистон мувофиқ аст, ки дар он ширкатҳои бузург, бахусус дар бахшҳои энергетика ва маъдан нақши муҳим доранд. Баръакс ин, дар Узбекистон корхонаҳои хурд ва кооперативҳо нуфузи бештар доранд, ки баҳои баландтарин (3,27) ба даст овардаанд, ки аҳамияти афзояндаи корхонаҳои хурдро дар иқтисодии босуръат рушдёбанда нишон медиҳад. Дар ҳамин ҳол, дар Туркменистон ҳам ширкатҳои бузург ва ҳам тичорати хурд нуфузи камтар доранд ва ширкатҳои хурд баҳои пасттаринро (2,43) доранд, ки эҳтимолан ба далели иқтисодии хеле таҳти назорати давлат будани кишвар аст. Ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва муассисаҳои таълимӣ дар тамоми кишварҳо таъсири мӯътадил нишон медиҳанд, ки ҳолҳои байни 3,15 ва 3,29 мебошанд, ки нақши дастгирӣ ва дуомдараҷаи онҳоро дар пешбурди ташаббусҳои иқтисодии даврӣ таъкид мекунам, ки дар муқоиса бо ҷонибҳои манфиатдори ҳукумат ва тичорат.

Манфиатҳои ҷонибҳои гуногуни манфиатдор

Ҷавобҳо нишон доданд, ки ҷи гуна ширкатҳо таваҷҷӯҳи ҷонибҳои гуногуни манфиатдорро ба иқтисодии даврӣ ҷалб мекунам. **Ташкилотҳои ғайридавлатӣ, ассотсиатсияҳо ва гурӯҳҳои экологӣ** ҳамчун манфиатҳои баландтарин (3.69/5) ҳисобида мешаванд, эҳтимол аз он сабаб, ки ин созмонҳо ба таври фаъол барои устуворӣ ҳимоят мекунам ва ба сиёсатҳои даврии иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Муассисаҳои академӣ ва тадқиқотӣ (3.57) инчунин таваҷҷӯҳи зиёд доранд, ки нақши онҳоро дар таҳияи қарорҳои инноватсионӣ ва пешбурди огоҳӣ дар бораи амалияҳои даврӣ инъикос мекунам. Мақомоти давлатӣ (3.51) бодикқат пайравӣ мекунам, зеро онҳо аксар вақт барои муқаррарот ва сиёсатҳои масъуланд, ки қабули ташаббусҳои даврии иқтисодиро дастгирӣ мекунам. Бозингарони калони бозор

таваччӯхи мӯътадил доранд (3,22), эҳтимол аз сабаби мувозинат кардани ҳадафҳои даврии иқтисодӣ бо даромаднокӣ ва талаботи амалиётӣ. Тичоратҳои хурд, истеъмолкунандагон, таъминкунандагон ва ширкатҳои логистикӣ сатҳи пасти таваҷҷӯҳ доранд ва ҳолҳои аз 2,7 то 2,8 доранд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ба гуфтаи ширкатҳои пурсишшуда, ин ҷонибҳои манфиатдори хурдтар метавонанд ба манфиатҳои иқтисодӣ даврашакл камтар тамаркуз кунанд ё аз манфиатҳои иқтисодӣ даврӣ огоҳ бошанд, эҳтимол аз сабаби маҳдуд будани захираҳо ё набудани ангезаҳои мустақим. Дарки умумӣ норасоиро дар ҳамкорӣ, махсусан дар байни ширкатҳои хурдтар ва фаълони занҷири таъминот таъкид мекунад, ки метавонад ба татбиқи васеътари таҷрибаҳои даврии иқтисодӣ ҳалал расонад.

Тақсим аз рӯи кишварҳо нишон дод, бозингарони бузурги бозори Қазоқистон дарк кардаанд, ки таваҷҷӯҳи камтар доранд, бо 2,33 ҳол. Ин метавонад афзалиятҳои мухталифи иқтисодиро инъикос кунад, ки дар он ширкатҳои бузургтар дар Қазоқистон, бахусус дар бахшҳои нафт, газ ва истихроҷи маъдан, метавонанд ба ташаббусҳои иқтисодӣ даврӣ камтар тамаркуз кунанд ва бештар аз моделҳои тичорати анъанавӣ, ки дар атрофи истихроҷи захираҳо мутамарказ шудаанд, тамаркуз кунанд.

Чалб намудани ҷонибҳои манфиатдор

Таҳлил нишон медиҳад, ки созмонҳои ғайридавлатӣ ва гурӯҳҳои экологӣ ҳамчун ҷонибҳои манфиатдор бештар дар рушди иқтисодӣ даврӣ, бахусус дар Қазоқистон ва Тоҷикистон, бо сатҳи баланди чалби мутаносибан 4,0 ва 3,75, дида мешаванд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ин созмонҳо дар пешбурд ва татбиқи ташаббусҳои иқтисодӣ даврӣ дар ин кишварҳо нақши пешбаранда мебозанд, эҳтимол аз сабаби тамаркузи қавии онҳо ба таблиғи устуворӣ ва таъсири сиёсат.

Ҷолиб он аст, ки чалби ВАО дар Тоҷикистон (3,33) дар муқоиса бо дигар кишварҳо ба таври қобили мулоҳиза баландтар аст, ки аз он шаҳодат медиҳад васоити ахбори омма дар Тоҷикистон метавонад дар баланд бардоштани огоҳӣ ва пешбурди ташаббусҳои иқтисодӣ даврӣ нақши фаълотар дошта бошад. Дар маҷмӯъ, маълумотҳо нишон медиҳанд, ки созмонҳои ғайридавлатӣ ва муассисаҳои таълимӣ дар пешбурди талошҳои иқтисодӣ даврӣ қарор доранд, дар ҳоле ки гурӯҳҳои дигари манфиатдор, аз қабилҳои истеъмолкунандагон, таъминкунандагон ва васоити ахбори омма дар аксари кишварҳо, камтар чалб шудаанд, ки ин нишон медиҳад, ки минтақаҳои эҳтимолӣ барои афзоиши фарогирӣ ва чалби онҳо бошанд.

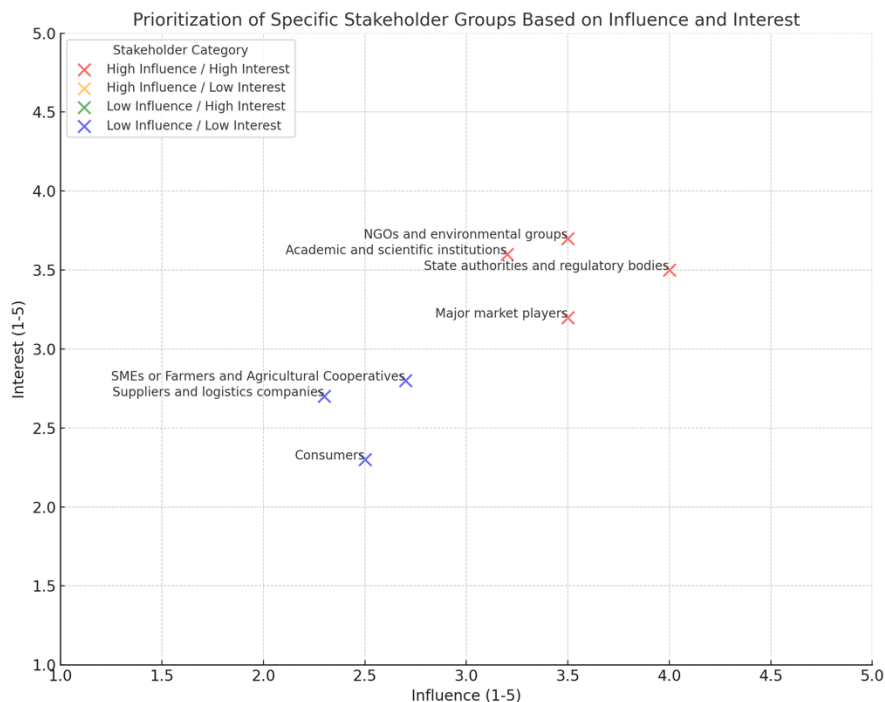
Афзалият додан ба ҷонибҳои манфиатдор.

Матритса баргариҷа додани гурӯҳҳои мушаххаси манфиатдорро дар асоси таъсир ва таваҷҷӯҳи онҳо ба ташаббусҳои иқтисодӣ даврӣ тасвир мекунад.

Матритса ҷонибҳои манфиатдорро дар асоси таъсир ва таваҷҷӯҳи онҳо ба ташаббусҳои иқтисодӣ даврӣ гурӯҳбандӣ намуда, барои чалби онҳо дастури дақиқ пешниҳод мекунад. Ҷонибҳои манфиатдори сатҳи баланд, аз қабилҳои мақомоти давлатӣ ва созмонҳои ғайридавлатӣ, барои муваффақияти ин ташаббусҳо муҳиманд ва бояд фаълонан чалб карда шаванд. Нақши онҳо дар ташаккули сиёсат ва тарғибот онҳоро шарикони муҳим мегардонад. Аз тарафи дигар, **ҷонибҳои манфиатдори дорони сатҳи баланди нуфуз ва сатҳи пасти таваҷҷӯҳ, ба мисли бозигарони асосии бозор**, ҳарчанд қудрат доранд, метавонанд ба кори худ содиқ набошанд. Ин гурӯҳҳо иртиботи стратегиро талаб мекунад, то онҳоро огоҳ ва қаноатманд нигоҳ доранд ва дастгирии доимии онҳоро таъмин кунанд, ҳатто агар таваҷҷӯҳи онҳо маҳдуд бошад. Ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла муассисаҳои таълимӣ ва корхонаҳои хурду миёна, барои чалб кардан ва саҳм гузоштан меҳонанд, аммо қудрати мустақилона анҷом додани тағйироти назаррасро

надоранд. Нигоҳ доштани маълумот ва ҷалби онҳо барои навоарӣ ва табудули дониш муҳим аст. Ҷонибҳои манфиатдор, аз қабилӣ истеъмолкунандагон ва таъминкунандагон, дар айни замон дар ташаббусҳои даврии иқтисодӣ нақши ғайрифайол мебозанд. Рафтори истеъмолкунандагон дар пешбурди талабот ба маҳсулоти устувор муҳим аст ва таъминкунандагон дар татбиқи таҷрибаҳои даврий дар тамоми занҷири таъминот нақши калидӣ мебозанд. Агар таваҷҷӯҳ ё нуфузи онҳо аз сабаби тағйироти танзимкунанда ё тамоюлҳои бозор афзоиш ёбад, ҷалби онҳо муҳимтар хоҳад буд.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Дар Тоҷикистон ва Туркменистон таҳқиқот гузаронида шудааст, ки бораи дарки ҷонибҳои манфиатдор ва ташаббусҳои иқтисодӣ даврий фаҳмиши арзишманд пешкаш мекунад. Бозёфтҳои динамикаи асосии таъсир, таваҷҷӯҳ ва ҷалби гурӯҳҳои гуногуни ҷонибҳои манфиатдорро нишон медиҳанд, 02 фоизи ММД-ро ташкил доданд.

Мақомоти давлатӣ, бахусус дар Узбекистон ва Тоҷикистон, бонуфузтарин ба шумор мераванд, дар ҳоле ки бозингарони бузурги бозор дар Қазоқистон қудрати назаррасро дар ташаккули талошҳои иқтисодӣ даврий доранд. Бо вучуди ин, корхонаҳо ва кооперативҳои хурдтар, махсусан дар Узбекистон, низ нуфуз пайдо мекунад, ки манзараи рушди иқтисодиро инъикос мекунад. Ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва муассисаҳои таълимӣ таъсири мӯътадил нишон медиҳанд, вале таваҷҷӯҳи зиёд ва ҷалби худро дар саросари минтақа нигоҳ медоранд, ки нақши муҳими онҳоро дар пешбурди устуворӣ нишон медиҳанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дастгирии молиявӣ ва ташаббусҳои таълимӣ ҳамчун стратегияи муассиртарин барои пешбурди таҷрибаҳои даврии иқтисодӣ баррасӣ мешаванд. Қазоқистон ва Узбекистон ҳамчунин ба аҳамияти шарикӣ ва тарҳҳои муштарак таъкид мекунад, дар ҳоле ки Тоҷикистон ба талошҳои иртиботӣ авлабият медиҳад ва Туркменистон ба пуштибонии молӣ тамарқуз мекунад.

Co-funded by
the European Union

Сарфи назар аз ин фаҳмишҳо, назарсанҷӣ мушкilotи огоҳӣ ва ҷалбро таъкид карда, баҳусус дар байни бозигарони бузурги бозор дар Қазоқистон, ки таваҷҷуҳи нисбатан кам доранд ва дар байни ширкатҳои хурдтар ва фаъолони занҷири таъминот, ки метавонанд барои ҷалби пурра ба ташаббусҳои даврии иқтисодӣ захираҳо ё ҳавасмандӣ надоранд. Илова бар ин, андозаи маҳдуди интиҳоб (45 ҷавоб) умумгардони бозёфтхоро дар чунин бахшҳо ва минтақаҳои гуногун маҳдуд мекунад.

Хулоса, гарчанде ки пешравӣ аён аст, барои бартараф кардани камбудӣҳо дар фаҳмиш, баҳусус дар байни бозингарони калидии бозор ва ҷонибҳои манфиатдори кӯшишҳои бештар лозиманд. Дастгирии молиявӣ, эҷоди тавонмандӣ ва шарикӣ қавитар барои таъмини васеътар қабул ва ҷалби таҷрибаҳои иқтисоди даврӣ дар саросари Осиёи Марказӣ муҳим хоҳанд буд.